ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL II MEM. 1

HISTRIA

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

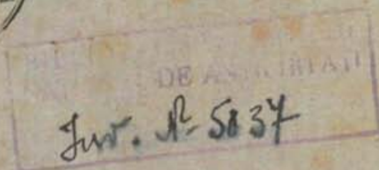
VII

INSCRIPȚII GĂSITE ÎN 1916, 1921 ȘI 1922

MEMORIU ÎNSOȚIT DE 10 STAMPE ȘI 56 FIGURI IN TEXT

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1923

HISTRIA

DE

VASILE PÂRVAN

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

VII

INSCRIPŢII GĂSITE IN 1916, 1921 ŞI 1922

Şedinţa dela 30 Martie 1923

Răsboiul a trecut peste vechea noastră colonie milesiană cu aceeaş furie oarbă ca peste aşezările contemporanilor. Năvălitorii n'au avut nici o cruţare faţă de ruinele singuratice. Gândul că fiece marmoră mutilată e un simbol tocmai al nimicniciei oricărei glorii sau biruinţe omeneşti, nu i-a atins. In frumuseţa melancolică a acestor memoriale rănite, ei n'au văzut decât încă o bogăţie, bună de răpit şi dus la ei. Acolo unde zidul ţineà, încă dintru început, strâns legat între pietrele lui, monumentul antic, ei au dărâmat zidul, adică au ucis viaţa ruinelor, şi au luat cu ei rara relicvie; când au putùt s'o ia, — căci în multe locuri, piatra scrisă s'a arătat apoi a fi prea grea şi profanatorii au părăsit-o neputincioşi şi grăbiţi, alăturea de zidul sfâşiat.

Dintre inscripţiile nouă, pe care vi le voiu înfăţişà azi, mai toate cele găsite în 1916 au fost în exil la Bulgari, şi nu s'au întors înapoi la Cetate decât acum doi ani. Alte tovarăşe ale lor, din 1916, luate fie de Germani fie de Bulgari, n'au mai fost regăsite[1]). Pot totuş să vi le comunic, pentrucă îndată

[1]) Aşà cum s'au risipit fără urmă monumentele ce alcătuiau Muzeul din Tomi şi cel din Callatis, cum şi un mare număr din cele dela Ulmetum, Histria, Carsium, etc.

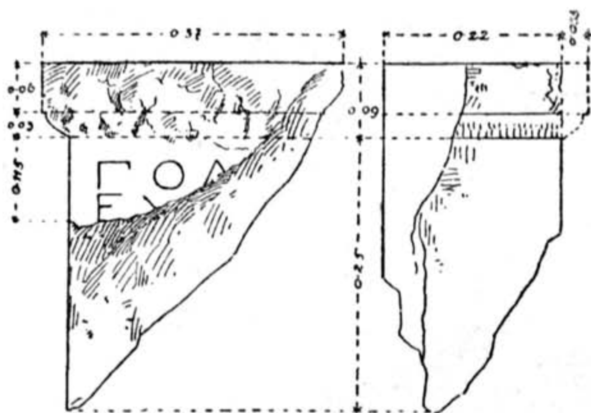

după descoperirea lor ele fuseseră copiate, fotografiate și estampate.

Ordinea în care urmează toate aceste monumente e, ca și în comunicarea noastră precedentă despre Histria (din Februarie 1916) — pe cât posibil — cea cronologică, și anume dela cele mai vechi înspre cele mai nouă.

1. Colțul de sus din stânga al unei stele de marmoră albă, frumos tăiată și scrisă. Găsit în ruinele curtinei ***a*** (vezi planul schematic al Cetății Histria, anexat la p. 704 a comunicării noastre, *Histria IV)*. Inalt, la fața scrisă, de c. 0.20 m., lat de 0.37 m., gros (e o așchie numai) de 0.22 m. Profilul stelei e vechiu grecesc (sec. V—IV). Literele, deasemenea, pot fi atribuite chiar secolului al V-lea, spre sfârșit, — în nici un caz nu sunt mai târzii ca începutul secolului al IV-lea. Inălțimea lor e de 0.035. O e numai de 0.03.

Putem cetì:

Deși nu mai avem decât trei litere din rândul 1 și două din rândul 2, înțelesul inscripției nu e îndoelnic. Avem înaintea noastră un fragment de stelă funerară, analoagă celor descoperite la Apollonia (Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, nr. 235 și urm.), de prin a. 400 a. Chr. In afară de cele două rânduri din cari avem resturi, monumentul n'a mai cuprins decât cel mult un al treilea, pentru cazul că cel pomenit ar fi fost, nu un bărbat, ci o femeie, și în care caz r. 3 a cuprins,

exclusiv, cuvântul *γυνή*. (V. și nr. 2 al comunicării de față). Literele păstrate sunt deci a se completà în două nume proprii, întâiul la nominativ, al doilea la genetiv. ***Exempli gratia***:

Πολ[ύδωρος]	sau:	*Πολ[υδώρη]*
Εὐ[κράτους],		*Εὐκ[ράτους]*
		[γυνή]

Profilul superior al stelei se regàsește el însuș la Apollonia (Kalinka, *o. c.*, nr. 235).

2. Partea superioară a unei stele de piatră nisipoasă, destul de ordinară, de coloare verzue. Găsită în dărâmăturile curtinei *a*. Inaltă, pe fața scrisă, de 0.36, lată de 0.41 și groasă de 0.12. Sub inscripție a fost săpată o adâncitură patrată, spre a servì, probabil, la prinderea penei care fixà stela în baza ei. Literele sunt din aceeaș epocă — sec. V—IV a. Chr. — ca și cele ale stelei de sub nr. 1, — și au înălțimea de 0.035 — 0.040 m. O, ca de obiceiu, în această vreme, e ceva mai mic. Deșì rănită pe stânga, prin ruperea muchei stelei, inscripția se cetește întreagă (vezi și planșa I, fig. 1):

Adică:

Ἄρτις
Ἡγησαγό(ρεω)
γυνή.

Dacă luăm în considerare faptul, că această inscripție e contemporană cu cele două, cu cari am început trecuta comuni-

care despre Histria (*Histria* IV, p. 534 și 536—538) și cari ne făceau cunoscută o serie întreagă de membri ai familiei preoților eponymi ai Histriei, nu putem evità necesitatea de a exprimà ipoteza, că am aveà aici pomenit un al optulea membru al acelei familii, și anume, pe cea dintâi femeie, față de cei șapte bărbați, cunoscuți până acum. In adevăr, nimic nu împiedecă, nici chiar modestia așà de austeră a pietrei de mormânt, ca în Hegesagores al inscripției noastre să vedem pe preotul lui Apollon Iatros, de prin a. 360 a. Chr., Hegesagores, fiul lui Theodotos și fratele mai tânăr al lui Hippolochos, căruia îi urmase în sacerdoțiul eponym al Histriei. Numele soției lui Hegesagores, e extrem de rar. Pape (*Wörterb. d. griech. Eigenn.)* nu-l cunoaște decât dela Strabo, ca vechiul nume (femenin) al orașului ionian Lebedos dela NV de Ephesos. In inscripții, el se întâlnește, precât am putut noi urmărì, acum întâia dată.

3. Bloc paralelipipedic de marmoră vânătă, calcinat, crăpat și ros, aflător în rândul cel mai de jos al placajului curtinei *k*, lângă turnul *K*, imediat deasupra soclului; scos apoi, spre a puteà fi cetit (căci inscripția se află pe partea superioară a pietrei, astupată de zid) și conservat mai bine în muzeul Cetății. Blocul e lung de 0.67, lat de 0.40 și gros de 0.34. Pe fața anterioară poartă o inscripție, în litere vechi grecești, de pe la începutul sec. IV, astăzi aproape illisibile (înălțimea lor, de 0.026 m.), iar în cele două fețe, de sus și de jos, are practicate adâncituri și jghiaburi, în care erau fixate pènele de fier ori de bronz, cu care blocul fusese legat de altele într'o construcție: fie ea simpla bază a unui monument onorific (eventual cu o statue), fie chiar o clădire mai mare.

Iată cum se înfățișează cele trei laturi lucrate ale pietrei:

(Vezi desemnul pe pagina următoare).

In privința textului inscripției, avem de observat următoarele. Legenda a cuprins numai două rânduri. Aceasta e sigur. Tot sigur e, că avem pe blocul ce ni s'a păstrat începutul textului, oricât de lung ar fi fost el spre dreapta, pe alte blocuri, ce ar fi continuat construcția și totodată inscripția. In adevăr

literele prime ale textului încep la o bună distanță de marginea stângă a feței scrise, ceeace n'ar fi fost cazul, dacă ele ar fi continuat un text început pe un alt bloc dinspre stânga. Din rândul 1 avem perfect lizibile primele patru litere; urmează un spațiu foarte stricat pentru alte trei litere, din care ultima pare a fi fost un *H*; apoi, cu foarte mare greutate ni s'a părut că am puteà reconstitui literele *ΣΘΕΟ*; apoi un *Γ* ori un *T*, un *N* sau un *I;* în sfârșit, încă mai nesigur, eventual, un *H* sau un *M* și un *T* sau un *H*. Din rândul 2 avem iarăș perfect clare primele patru litere; apoi un spațiu pentru c. 5 litere, din care nu distingem decât bara verticală a celei dintâi; în sfârșit, destul de clare, literele *ΟΛΛΩΝ*, după care iară foarte roase, probabile, literele *IO* și, poate, un *N*.

Lectura acestei inscripții e quasi desperată. Căci dacă cu literele din rândul 2 se poate reconstitui ceva logic, — cu cele pe care credem a le ceti în r. 1, dăm de o greutate esențială în admiterea unui cuvânt ca *ΘΕΟΓΝΗΤΟΣ* ori *ΘΕΟΤΙΜΗΤΟΣ*:

δημο[ς . η]ςθεο[γνητ...(s. θεο[τιμητ...)
τονυ[ιοναπ]ολλων[ιον . . .

In adevăr, spre a le luà ca nume proprii, ceeace ar fi oarecum admisibil (cf. Pape, *o. c.*, *s. v.)*, ar trebuì ca și cele opt litere dinainte să alcătuească tot un nume propriu, ceeace este foarte greu, căci acolo nu se poate cetì altceva decât cuvântul δημος.ης, ceeace nu dă un nume convenabil. Există, e drept, numele Δημοσθᾶς, pe care îl cetim într'o inscripție din Aezani în Phrygia (CIG. (Boeckh) III 3846 *v*, p. 1072) dar el nu ne este, pe cât am putut urmărì, nicăeri documentat în forma Δημοσθῆς. Și piatra ne cere un *H*, nepermițându-ne a admite un *A*.

Propunem deci ca simplă ipoteză lectura:

Δημο[σθῆ(?)]ς Θεο[γνήτου]
τὸν υ[ἱὸν Ἀπ]ολλώνι[ον]

O atare onorare a fiului de către tată cere ca justificare publică un act eroic al tânărului, sau o moarte prematură tot pentru binele comun, — ca de pildă cea a cavalerului atenian, mort în vârstă de abià douăzeci de ani la Corint, Dexileos al lui Lysanias (IG. II, 4, 2084 = Dittenberger, *Syll.*[3], 130).

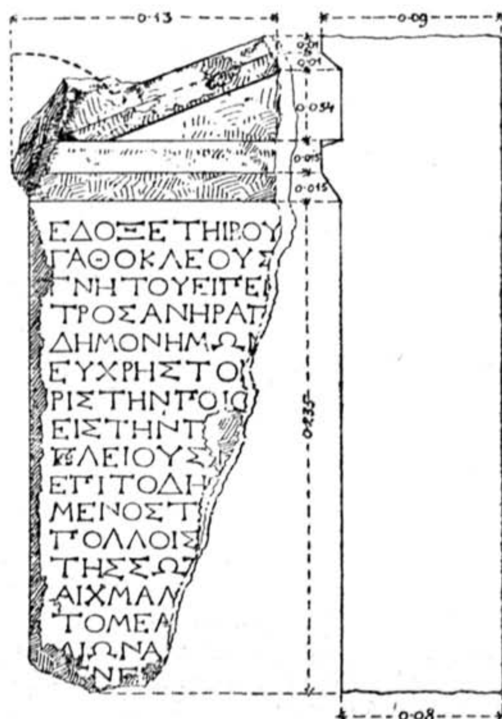
4. Colțul de sus din stânga al unei frumoase stele de marmoră albăstrie, înalt de c. 0.32 m., lat de 0.13, gros de 0.08, iar la profil de 0.09. Găsit în dărâmăturile de dinaintea curtinei *c*; a fost întrebuințat ca material de construcție în zidul cetății, ceeace înseamnă că, încă din a. 238—250 p. Chr., fragmentul nostru tot așà erà rupt și aruncat printre ruinile cetății de curând prădate, distruse și arse de Carpi și Goți, și apoi, când actualele întărituri fură ridicate (238—250), intră și el în zid, cum au intrat atâtea din splendidele coloane și architrave de marmoră ale vechilor temple din vremea elenică și greco-romană. Literele, înalte de 1 cm., fiind foarte frumoase ar aparține după duct epocei de transiție dela sec. IV la III a. Chr., dar fiind mai ornamentate decât se cuvine pentru sec. IV, le vom datà, cred mai prudent, ca aparținând sec. III.

Se poate sigur cetì pe piatră, ce urmează:

(Vezi desemnul de pe pagina următoare și, la urmă, pl. I fig. 2)

Inceputurile rândurilor, pe stânga, sunt toate clare, afară

de r. 16, unde credem a restabilì un *Δ* și r. 17, unde, poate — ca a doua literă — va fi fost un *E*. Pe dreapta avem în r. 4 probabil un *Γ*; în r. 8 probabil un *Π*; în r. 17, poate, un *E*.

Din puținul ce ni s'a păstrat putem numai înțelege cât de mult am pierdut. Căci dacă în rândurile de sus ale documentului putem, cu ajutorul formulelor tradiționale, crește la transcriere aspectul fragmentului nostru, dimpotrivă în rândurile de jos, unde erau povestite faptele precise, care au dus la onorarea respectivului cetățean, nimic nu ne poate fi de ajutor, spre a le întregì cu preciziune.

Ἔδοξε τῆι βου[λῆι καὶ τῶι δήμωι
γαθοκλέου[ς
γνήτου εἶπε[ν· ἐπειδὴ
τρος ἀνὴρ ἀγ[αθὸς
δῆμον ἡμῶ[ν

εὔχρηστο[ν παρεχόμενος
ρίστην ποιο[ύμενος
εἰς τὴν π[όλιν
πλείους[
ἐπὶ τὸ δημ[όσιον
μενος τ[
πολλοῖς
τῆς σω[τηρίας
αἰχμαλ[ώτων
Τομέα [
[δ]ίων α[
[ε]ν[ε

D-l Adolf Wilhelm, pornind dela exemplul numeroaselor stele cu inscripții oficiale, cari au în mijlociu cam treizeci de litere în fiecare rând, a avut amiciția de a se ocupà și d-sa de documentul nostru și de a ne propune în această ipoteză a lățimei lui, următoarea reconstrucție:

Ἔδοξε τῆι βου[λῆι ἐπιμηνιεύοντος Ἀ-
γαθοκλέους [τοῦ δεῖνα, ὁ δεῖνα, d. p. Θεο-
γνήτου εἶπε[ν· ἐπειδὴ πρότερόν τε Σώπα-
τρος ἀνὴρ ἀγ[αθὸς γενόμενος περὶ τὸν
δῆμον ἡμῶ[ν διατετέλεκεν ἑαυτὸν
εὔχρηστο[ν παρεχόμενος ἀπόδειξιν τὴν ἀ-
ρίστην ποιο[ύμενος ἐμ παντὶ καιρῶι τῆς
εἰς τὴν π[όλιν εὐνοίας, περὶ ὧν καὶ
πλείους [αὐτῶι ἀπομεμαρτυρήκασιν
ἐπὶ τὸ δη[μόσιον καὶ νῦν δὲ προαιρού-
μενος τ[ῆι πόλει χρείας παρέχεσθαι
πολλοῖς [τῶν πολιτῶν αἴτιος ἐγένετο
τῆς σω[τηρίας ἀνασώισας(?) αὐτοὺς ἐκ τῆς
αἰχμαλ[ωσίας, αἱρεθεὶς δὲ πρεσβευτὴς
Τομέα [. . . . . ἐκ τῶν ἰ-
[δ]ίων α[. . . .
ενε

Pentru *ἀπομεμαρτυρήκασιν* din r. 9, d-l Wilhelm citează OGI 117^6 și 118^7, iar pentru *ἐπὶ τὸ δημόσιον*, propus de noi și acceptat și de d-sa, Euripides, *Hik.*, 1066: *οὐ μὴ μῦθον ἐπὶ πολλοὺς ἐρεῖς;* și Herodot III 82: *σιγῷτο ἂν βουλεύματα ἐπὶ δυσμενέας ἄνδρας οὕτω μάλιστα.* In r. 13, alături de *ἀνασώισας*, d-l

Wilhelm mai propune λυτρωσάμενος, dar acest cuvânt crește numărul literelor din r. 13 până la 34.

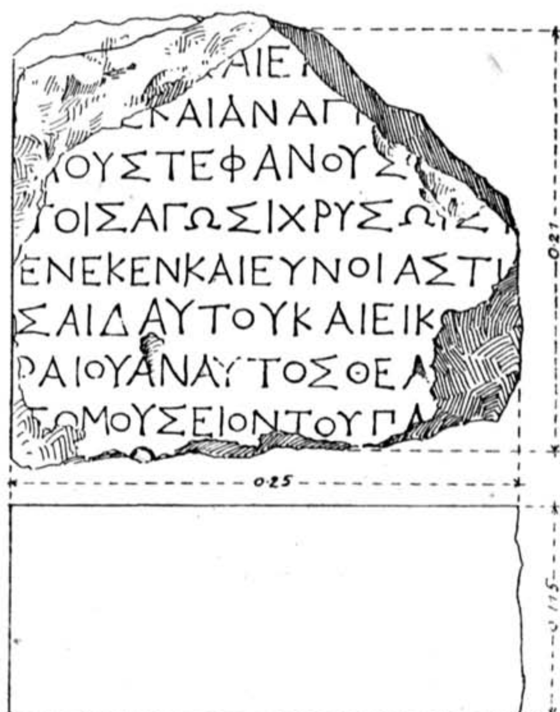
Din puținul păstrat se înțelege — în orice caz — că e vorba de meritele pe care și le-a câștigat un cetățean necunoscut (din Histria, ori din Tomi) față de Statul Histrianilor, cu prilejul unui răsboiu, în care aceștia au pierdut la dușman (poate chiar Tomi), un număr de prizonieri, pentru liberarea cărora cel onorat a adus servicii destul de însemnate, spre a fi comemorate printr'un decret special al sfatului și poporului Histriei.

De ce răsboiu ar puteà fi vorba, e greu de bănuit. Căci dacă de pildă forma literelor ne împiedecă într'o mare măsură să ne gândim la răsboiul de libertate al Histrienilor împotriva lui Lysimachos, în a. 313 și urm., sau chiar la răsboiul lui Lysimachos împotriva lui Dromichaites al Geților, prin a. 292 (cu care prilej vor fi rămas în mâinile Geților eventual și destui prizonieri greci din orașele Pontului Stâng, ridicate de Lisimah, ca tributare lui, împotriva Geților: cf. *Gerusia din Callatis*, p. 51 și urm.), nimic nu ne stă în cale de a pune inscripția noastră în legătură cu răsboiul Callatianilor aliați cu Histrianii, prin a. 260 și urm., împotriva Tomitanilor, cari, cu ajutorul Byzantiilor, reușesc totuș să scape cu bine din această încercare și devin chiar, de aici înainte, cei mai de seamă reprezentanți ai vieții elenice în Pontul Stâng (cf. *Zidul cetății Tomi*, p. 425 și urm.). Totuș nenumărate alte conflicte — neprecizate cronologic, dar existente istoric — cu Elenii ca și cu barbarii, ar puteà fi deasemenea avute în vedere.

5. Fragment dintr'o stelă de marmoră albă, înalt de 0.21, lat de 0.25 și gros de 0.115 m., găsit ca material de construcție în zidurile byzantino-barbare ale Histriei, la apus de basilica creștină de pe zidul de SE al cetății. Literele, tot de prin a. 320—250 a. Chr., au o înălțime de 0.012—0.015 și, prin caracterul lor, ne îndeamnă să atribuim documentul mai de grabă epocei Diadochilor decât, cumva, secolului al III-lea târziu. Se poate cetì ce urmează:

(Vezi desemnul pe pagina următoare și planșa I, fig. 3).

La încep. r. 2 e mai probabil un *Σ* și un *K*, decât un *EK*; la sfârșit un *Γ*, după care partea de jos a unei bare tot verticale (*Γ*, *K*, *N*, etc.). La începutul rândului 7 pare sigur un *P*, la

sfârșit urme încurcate și sgârieturi, care permit totuș descifrarea unui *Λ* îndată după *E*. La începutul rândului 8, sigur bara orizontală a unui *T*, la sfârșit *ΠA*.

. . . . ? σ]αιε[ι ? . . .
. . . . . ? ς] καὶ ἀναγ[γ. . . . . .
. . . . . . μ]ου στεφανοῦσ[θαι . . .
. . . . . ἐν]τοῖς ἀγῶσι χρυσῶ[ι] σ[τεφάνωι . .
. . . . ἀρετῆς] ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τ[ῆς εἰς. . .
. . . . . ἀναστῆ]σαι δ' αὐτοῦ καὶ εἰκ[όνα χαλκέαν. .
. . . ἐν τῆι ἀγορ]ᾶι, οὗ ἂν αὐτὸς θέλ[ηι . . . . .
. . . . τ]ὸ Μουσεῖον τὸ ὑπ' α[. . . . . .
. . . . ο . . . .

D-l Wilhelm crede că și această stelă onorifică a trebuit să aibă cam 32—35 litere în fiecare rând și propune pentru r.

3—6 o întregire pe întreaga lăţime a plăcii, precum urmează:

τοῦ δήμ]ου? στεφανοῦσ[θαι δὲ αὐτὸν διὰ βίου
ἐν πᾶσι] τοῖς ἀγῶσι χρυσῷ[ι στεφάνωι φιλο-
τιμίας] ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τ[ῆς εἰς τὸν δῆ-
μον· στῆ]σαι δ' αὐτοῦ καὶ εἰκ[όνα χαλκῆν ἐν

La sfârşitul r. 8, d-l Wilhelm propune, cu semn de întrebare: *τὸ ὑπ' α[ὐτοῦ?*

Deşi total mutilat, fragmentul nostru de decret onorific e de cel mai mare preţ pentru istoria culturii greceşti în Pontul Stâng. Nu insistăm nici asupra documentării *agonelor*, cu încoronările ce se făceau atunci, cu coroane de aur, ale cetăţenilor cari binemeritase dela patrie — lucru aşteptat şi firesc în orice oraş elen, — nici asupra citării încă a unei statui (probabil de bronz), care împodobise piaţa publică a Histriei — lucru iarăş obicinuit, — ci ne oprim asupra informaţiei absolut noui, ce ne dărueşte acest fragment: *τὸ Μουσεῖον τὸ ὑπ' α[...* (?)] din Histria. In afară de colina Muselor: *τὸ Μουσεῖον*, dela Atena (v. inscripţiile din a. 280 a. Chr., privitoare la luptele ce s'au dat pentru acest punct strategic, la Dittenberger, *Syll.*³, 386, 14 şi 385, 12), r. de *Μουσεῖον*-ul lui Theophrastos, şi de *Μουσεῖον*-ul dela Thespiae (pe Helicon), ori de cunoscutul *Μουσεῖον* din Alexandria, inscripţiile şi autorii antici nu vorbesc decât rar de *Μουσεῖα* în oraşele greceşti: la Stageiros, la Tarent [1]), la Lindos (IG. XII 1, 859) ori la Thera (IG. XII 3, 330). Insfârşit mai putem cità şi pe Procopius *(de aed.* IV 4 ed. Haury, p. 118, 52), care cunoaşte un castel în Macedonia numit *Μουσεῖον*, de sigur după vreun vechiu templu al Muselor, rămas cunoscut în acel loc. De altă parte atât inscripţiile agonale, privitoare la întrecerile teatrale şi muzicale dela Thespiae (Ditt., *Syll.*³ 457), cât şi inscripţiile şcolare dela Milet (*ibid.*, 577: foarte importantă) şi dela Teos *(ibid.*, 578), şi nu mai puţin inscripţiile colegiale, ca aceea dela Thespiae *(ibid.*, 1117), ne arată că în timpurile elenistice cultul Muselor, în legătură cu arta şi educaţia, luase un avânt excepţional.

[1]) Cf. Michon, art. *Museum*, la Daremberg-Saglio, III 2, s. v.

Ori, dacă știm, în general, că, pe vremile elenistice, un *Μουσεῖον* poate fi, în afară de templu al Muselor, cu cultul și preotul respectiv, încă și o universitate și academie, în sensul actual al acestor cuvinte, inscripțiile nu ne spun mai nimic cu privire la organizarea și funcționarea acestor *γυμνάσια* ale minții, în vreme ce pentru respectivele *μουσεῖα* ale trupului, care sunt acestea din urmă, avem amănunte nenumărate. Chiar inscripția dela Thera (IG. XII 3, 330) de prin a. 200 a. Chr., unde vedem legătura dintre cultul morților, îngrijit de colegii de *συγγενεῖς*, și un *Μουσεῖον*-templu, nu ne lămurește mai de aproape, cè fel de *διδασκαλεῖα* erau aceste *Μουσεῖα* (cf. Aeschines, *Timarch.*, 9 sqq.). Cum însă în inscripția noastră dela Histria e vorba de răsplătirea cu statui și coroane la *agone* a unui cetățean viu, nu mort, căci documentul spune că singur își va alege locul din piață unde să i se așeze statua, suntem înclinați a crede, că pomenirea templului Muselor nu puteà fi făcută decât tot în sensul unei așezări acolo a unei statui ori comemorări pentru cel onorat. Dar în acest caz e evident că meritele lui erau de caracter spiritual, și *τὸ Μουσεῖον* centrul intelectual al Histriei, — căci altfel, și pomenirea și locul de întâlnire al celor ce se ocupau cu artele gymnice și sănătatea trupului erà *gymnasiul* din Histria, de a cărui existență acolo avem știre — e drept, mai târzie — încă dintr'o precedentă campanie de săpături (*Histria* IV, 691)[1]). Singurul lucru ciudat în inscripția actuală e determinarea mai de aproape a Museului, ca «de sub A[...]» (fie un loc, fie o persoană), — ceeace ar indicà atunci — eventual — existența încă și a unui al doilea *Μουσεῖον*. In acest caz strălucirea Histriei prin anii 320—260 a. Chr. s'ar dovedì a fi încă mai neașteptată decât tot ce ne puteam noi gândì până acum despre acest centru elen pierdut în Nordul thracic. Și totuș două monumente sculpturale, dintre cele găsite până acum la Histria, ne îndeamnă a admite cele mai favorabile ipoteze cu privire la civilizația histriană în vremea elenistică: deoparte

[1]) Caracteristică pentru zeii cari prezidau la educația fizică și morală a tineretului elen, e inscripția din Teos, din sec. II a. Chr., cuprinzând o lege asupra întrebuințării unei sume destinate la educația copiilor din Teos (Dittenb., *Syll.*[3] 578 și Michel, *Recueil*, 498: r. 57: ... *ἱερὸν Ἑρμοῦ καὶ Ἡρακλέους καὶ Μουσῶν)*: Hermes, Heracles și Muzele.

e capul de marmoră al unui *Helios* colosal, de c. 4 m. înălţime, puternică lucrare de influenţă rhodiană (v. *Incep. vieţii rom. la gurile Dunării*, p. 187, fig. 89), document de bogăţie şi splendoare a vieţii şi artei din Histria, — de alta relieful apollinic, aşà de fin modelat şi de adânc simţit (pentru întâia dată avem într'un astfel de relief reprezentarea rugăciunii în genunchi a adorantului), document hotărîtor pentru însemnătatea *agonelor* muzicale la Histria[1]), şi care, acum când ştim că Histrienii aveau şi un *Μουσεῖον*, va fi luat, poate, loc mai de grabă aici, decât în templul lui *Apollon* (care, la Histria, erà înainte de toate *Iatros*, iar acum, în vremea elenistică, erà *Helios*).

6. Fragment dintr'o placă de marmoră albă de cea mai bună calitate, înalt de c. 0.11 şi lat la bază de c. 0.15 m., găsit în acelaş loc ca şi nr. 5. Litere frumoase, de pe la jumătatea sec. III a. Chr., înalte de 0.008 — 0.015 m. Fragmentul e complet jos, având dedesubt însăş faţa lucrată pe care placa odihneà în legătura ei cu restul monumentului. De altă parte, şi sus, avem păstrat chiar primul rând al epigrafei, căci se vede

loc mult liber deasupra. Deci avem o inscripţie commemorativă de o formă foarte prelungită în direcţia orizontală, având în înălţime numai cinci rânduri de text. Architectonic ni se impune deci admiterea unui epistyl, sau, eventual, al unui relief, pe cari, inscripţia luà loc în lăţimea lor. Posibilă, deasemenea, o origine pe placajul peretelui din fund al unui porticus ori stoa. (Vezi şi planşa II, fig. 1).

[1]) Publicat de mine în 1915 în *Jahrb. d. deutsch. arch. Inst.*, *Arch. Anz.*, 1915, p. 268.

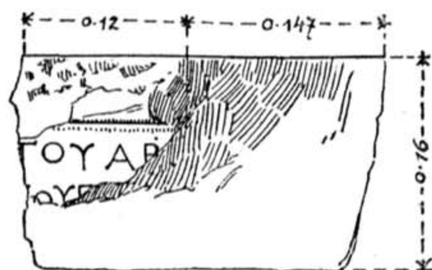
Pentru interpretare nu ne e permis a adăugà nimic, dacă nu vrem să cădem în ipoteze gratuite:

. . . ο]ιςτατω[. . .
. . .]οι καὶ συγγ[ενεῖς . . .
. . . ?ὑπ]άρχουσαν[. . .
. . .]τοῖς προτέρο[ις . . .
. . . τε τῶι δήμ[ωι . . .

Din r. 2 se înțelege că e vorba de niște cetățeni eleni de acelaș neam cu Histrienii *(συγγενεῖς)*, cari vor fi fost, eventual, onorați, în totalitatea lor, ca Stat (d-l Wilhelm ne suggerează la încep. r. 2 *οἰκεῖ]οι*, iar în r. 3 crede că alăturea de *ὑπ]άρχουσαν* ne-am puteà gândì și la un *προυπάρχουσαν*: cf. mai jos, nr. 15, r. 11). Cf. d. p. ce zic Magneții de Epidamnii: *ἐπειδὴ Μάγνητες οἱ ἐπὶ Μαιάνδρου, συγγενεῖς ὄντες καὶ φίλοι τῶν Ἐπιδαμνίων...* (Dittenb., *Syll.*[3] 560,3), — ori de Macedoneni: Magneții dela Meandru, *οἵ συγγενεῖς ὄντες Μακεδόνων ἠξίουσαν τὸν ἀγῶνα... (ibid.*, 561, 4), sau Lampsacenii despre Romani: *ὄντων ἡμῶν συγγενῶν τῶν Ῥωμαίων* (*ibid.*, 591, 22), ori Theraeii despre Cnidieni: *ὁ δὲ κομίζων τὸ ψάφισμα τὸ παρ' ἁμῶν παρακαλείτω Κνιδίος συγγενεῖς ὄντας καὶ φίλος...* (IG. XII 3, 322), etc. — R. 4 va fi vorbit de relațiile excelente și în vremea mai veche: *τοῖς προτέροις χρόνοις*. — Insfârșit r. 5 va fi conținut hotărîrea luată de sfatul și poporul Histrienilor, de a pune această pomenire: *δεδόχθαι τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι.* — Totuș de fiecare cuvânt păstrat se mai pot face încă o sumă de alte completări, așà încât orice insistare e zădarnică. *Nil liquet.*

7. Fragment de epistyl de marmoră albă, de foarte bună calitate, înalt de 0.16, lat la fața scrisă de 0.12 m., în spate de 0.26, și gros de 0.40 m., găsit în dărâmăturile curtinei *a*. E îndoelnic dacă avem a atribuì fragmentul acesta unei construcții architectonice deschise, sau numai unei simple substrucții de *ex-voto*: statue, relief, tripod, etc. Atât după caracterul literelor, cât și după profilul fin al epistylului, ne aflăm încă în sec. III a. Chr. Inălțimea literelor, deosebit de elegante, ca și la nr. ce urmează îndată, e de 2 cm. (*O* numai de

0.015, spaţiul dintre rânduri la fel). Faţa superioară a epistylului e perfect lustruită, cea de jos e lucrată numai din cuiu. — Cetim:

La începutul rândului 1 avem sigur un *T*, iar la sfârşitul rândului 2 un *Π* sau un *Γ*. (Vezi şi planşa II, fig. 2).

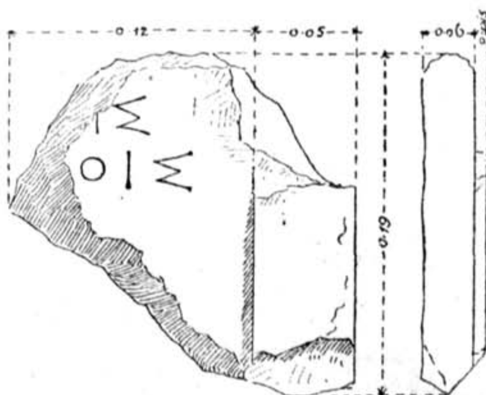
Am aveà deci în r. 1: *τοῦ ἀρ[...]*. Dar cu *αρ* încep mai multe cuvinte care să se potrivească la această inscripţie de monument public; înainte de toate putem aveà: [un nume propriu, (fiul) lui:] *τοῦ Ἀρ[ισταγόρου, Ἀρ[ιστοκλέους*, etc., etc.; apoi, poate fi vorba de un *ἄρ[χων*; în sfârşit putem aveà în *του* finalul unui nume la genetiv (*Θεογνήτου*, etc.), în *αρ* începutul altui nume tot la genetiv (vezi mai sus), iar totul servind ca datare: fiind preot al lui Apollon Iatros, cutare, — etc., etc. — Cu r. 2 nu se poate începe nimic.

8. Fragment din partea dreaptă a unei stele de marmoră albă, fină, înalt de 0.19, lat de 0.17, gros de 0.08 m., găsit în dărâmăturile din afară ale curtinei *d*. Profilul stelei, înalt de numai 0.015, e sobru, în maniera clasică: un simplu brâu neted. Literele, înalte de c. 0.02 m. (*O* numai de 0.012) sunt de o rară eleganţă. Ele aparţin primei epoce a sec. III. După spaţiul liber, rămas sub ultimele litere, înţelegem că avem aici, sau sfârşitul unui alineat (cap de inscripţie), sau chiar sfârşitul inscripţiei. Cetim:

(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa II, fig. 3).

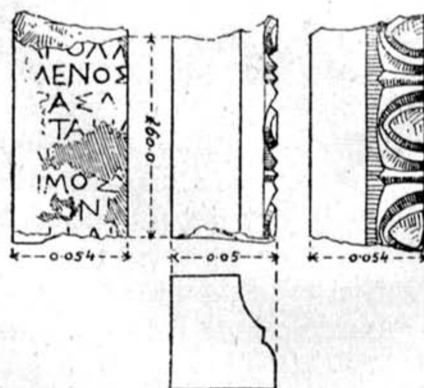
Par a fi două dative plurale (onorifice, ori dedicatorii): *e. g.*, *τοῖς ἐφήβοις*, *τοῖς νέοις*, — *Θεοῖς*, etc., etc. — Ceeace trebuie să reţinem ca fapt pozitiv e, nu atât amănuntul, aici indesci-

frabil, cât genericul, culturalul: cu fiecare fragment *databil* în plus cunoştinţele noastre cresc; şi cu fiecare fragment

elenic şi elenistic în plus strălucirea şi bogăţia civilizaţiei Histrienilor ne apare într'o lumină mai nouă şi favorabilă.

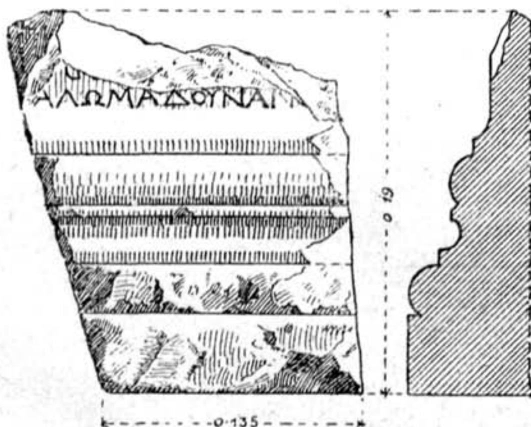
9. Din marmora scrisă, care, prin sec. III a. Chr., fusese un monument şi care apoi, în vremea de sărăcie, fusese tăiată în bucăţi şi făcută cornişă de placaj a unei camere, alcătuind linia ornamentală imediat sub plafond, am publicat în 1916

un fragment (*Histria* IV, p. 552, nr. 11). Astăzi vin cu un al doilea, lung de 0.097 şi găsit cu totul în alt loc, pe laturea *a* a cetăţii. Singurul lucru nou, pe care-l aduce acest fragment, în care deasemenea inscripţia e, fireşte, total mutilată, e ve-

chimea mult mai bine asigurată a documentului originar, întrucât acum avem pe *A*, pe *N*, pe *Σ*, caracteristice secol. III a. Chr., astfel în cât putem corectà afirmarea noastră din 1916, că ar fi vorba de un document din sec. II—I, în sensul că trebuie să ne gândim tot la splendidul secol III, din care apoi epigonii s'au hrănit chiar material, folosind până și vechile monumente, pe care le-au distrus, ca să-și împodobească viața lor. (V. și pl. II, fig. 4).

10. Așchie din profilul de bază al unui frumos altar de marmoră albă, găsită în dărâmăturile băilor romane, în partea de S a camerei lungi de SE. Fragmentul e înalt de 0.19, lat de c. 0.15, și are litere înalte de 0.008, după forma lor, probabil încă tot din sec. III a. Chr.

Cele câteva litere păstrate ne arată că este vorba de un monument onorific ori comemorativ, ridicat pe cheltuiala Statului histrian (*e. g.*): ... *τὸ δὲ γενόμενον ἀν]άλωμα δοῦναι τ[ὸν ταμίαν ἀπὸ τῶν προσόδων* ... ca în inscripția Delienilor pentru Philocles regele Sidonului (Michel, *Recueil*, nr. 387, c. a. 280 a. Chr.; la Dittenb., *Syll.*[3] nr. 391), etc.

11. Colțul de sus din dreapta al unei stele de marmoră, după litere, de prin sec. II a. Chr., găsit într'un zid byzantino-

barbar dela NE basilicei byzantine de pe laturea de SE a Cetății, pe partea stângă a străzii, care urcà spre acropole, pe lângă basilică. Fragmentul e înalt de c. 0.35 (fața scrisă de 0.26), lat de 0.29 și gros de 0.12. Literele, înalte de 0.012, sunt foarte citețe, dar grăbit săpate și neelegante. In câmpul frontonului nu se vede a fi fost nici un relief, afară poate de mijloc, unde va fi fost stema Histriei. Fragmentul e ciocănit și ros așà de rău, încât nici măcar aceea ce avem salvat din stelă nu putem cetì complet. Se descifrează (vezi și planșa III, fig. 1):

La începutul r. 2, urme dintr'un *A*. La încep. r. 3, urme de *M*. Incep. r. 4 un *Ω*. Cu r. 5 începe partea mutilată a inscripției: orice analiză în amănunte a textului păstrat e de prisos, — după ce am dat în desemn copia cât mai exactă a epigrafei. Singurul lucru pe care ținem să-l mai notăm acum, e că în r. 11 lectura *ΧΑΛΚΑΙ* e sigură; deci nu putem completà înainte

EIKONI, ci numai *EIKOΣI*. Din inscripția originală lipsește așà de mult, încât — pentru a nu umpleà zadarnic pagina cu puncte — voiu da pe dreapta, la sfârșitul fiecărui rând, completările strict necesare, care ar fi trebuit să alcătuească începutul rândurilor inscripției pe partea stângă:

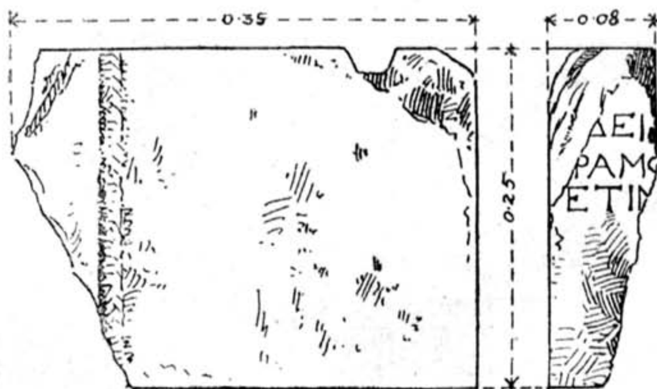
. . .ἐπι]μηνιεύοντος Ἀριστομένο[υς]/ . . .
. . . ?χα]ρις Θεογνήτου εἶπεν· ἐπει/[δὴ . . .
ὁ δεῖνα . . ?δή]μου προγόνων εὐεργετῶν γε/[γονότων . .
. . καὶ ἱερημέν]ων πάντων τῶν θεῶν καὶ α[ὐ]/[τὸς . .
. . .]πά[ντων τ]ῶ[ν] θεῶν ὧν ὑ/[. . .
. . .]αιεις [. .] ως τὴν αὐτὴ[ν] / . . .
. . .]μεν . . . αὐτῶν φα / . . .
. . ..]ια . . .των καὶ/ . . .
. . . α]ὐτὸ[ν ἀπροφα]σίστω[ς]/ . . .
. . .]κα[. . .]ναων χ[ρυ]/[σ . . .
. . .] καὶ [εἰκόσι] χαλκαῖ[ς]/ . . .
. . . φ]ιλοτ[ιμ]ούμεν[ος] / [. . .
. . .]ω κατὰ τ[ὴν] ἑαυ[τοῦ]/[δύναμιν ? . . .
. . .]ιστιδ[. . π]αν[τ . . .]/ . . .
. . .]ιδη [. . .]/ . .

Intregirile date de noi mai sus primelor patru rânduri sunt acceptate și de d-l Wilhelm, care pentru r. 2 s'a gândit la un nume ca *?Εὔχα]ρις*, iar în r. 3 a observat cu dreptate, că am puteà aveà și un nume sfârșind cu *νύ]μου*. Deasemenea ne-a sugerat d-l Wilhelm și pe *[ἀπροφα]σίστως* din r. 9. Osteneala ce și-a dat însă și d-sa de a obține ceva mai mult decât ce am dat noi mai sus, astfel încât să putem împreună oferì încă dela prima publicare un text ceva mai bogat, s'a lovit de starea lamentabilă a pietrei, care nu ne permite de a face decât ipoteze absolut nesigure.

Cu toate că documentul e așà de rău mutilat, sensul lui general ne e perfect clar. Avem un decret onorific, în felul celuia, vestit, al lui Aristagoras al lui Apaturios, dat de sfatul și poporul Histrianilor *([Ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι])* sub preșidenția de adunare *(ἐπιμηνιεύοντος*, subînțeles: *τῆς ἐκκλησίας)* a lui Aristomenes și după propunerea unui fiu al lui Theognetos. Cel onorat se trăgeà dintr'un neam de cel mai bun nume, de binefăcători ai Cetății. Se pare chiar că, printre alte

demnităţi, înaintaşii săi ocupaseră pe rând, ca şi Aristagoras, marile preoţii ale tuturor zeilor Histriei (*ἱερημένων πάντων τῶν θεῶν*). El însuş se arată deasemenea a fi contribuit cu râvna şi averea sa înainte de toate la strălucirea cultului zeilor — care se ştie că cereà enorme jertfe celor antici, pentru prânzurile în comun, sărbătorile şi jocurile, cu întreceri de tot felul, orânduite pe cheltuiala particularilor, cari ocupau demnităţile onorifice de înalţi magistraţi ori mari preoţi. Răsplata sa a fost, ca de obiceiu în lumea greacă, încoronarea cu o coroană de aur (aşà pare a rezultà din r. 10 al inscripţiei) la sărbătorile cele mari anuale, cu agone, şi onorarea cu, cel puţin, două (inscripţia zice: *εἰκόσι χαλκαῖς*, nu *εἰκόνι χαλκῇ*) statui de aramă, care i-au fost puse în locurile ce şi le va fi ales singur, potrivit cu obicinuitul privilegiu acordat de antici, în această privinţă (v. şi mai sus nr. 5).

12. Aşchie dintr'un bloc de marmoră (înalt de 0.25 şi gros — în adâncimea zidului — de 0.35), lată de numai 0.08 şi nici atâta complet peste toată faţa scrisă, găsită în zidul byzantino-barbar dintre curtina *e* şi şanţul cu apă, la adăpostul turnului E şi al turnurilor porţii. Litere înalte de 0.03 m., din sec. III—II a. Chr. Cetim (v. şi planşa V, fig. 4):

Nu se poate face nici-o ipoteză convenabilă asupra cuprinsului.

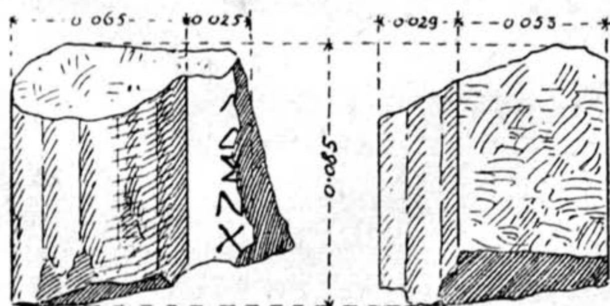
13. Fragment dintr'o stelă de marmoră albă, înalt de 0.15, lat de 0.16, gros de 0.08, găsit printre dărâmăturile dela basilica

byzantină, la SE cetății. Litere destul de frumoase, înalte de 0.011, aparținând după caracter secolului I a. Chr. (Cf. pl. II, f. 5).

Firește, nici cu aceste câteva litere nu se poate încercà nimic serios. Caracteristică e însă vorba νεωστ[εί], care a trebuit să aparțină unei povestiri istorice (politice ori militare) mai lungi, în genul celeia pe care o găsim la Dionysopolis despre Byrebista regele Dacilor (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, nr. 95).

14. Fragment din partea stângă a aceleiaș stele de marmoră, din care am mai publicat, în *Histria* IV, p. 553, nr. 13, o altă bucată, găsit tot în dărâmăturile din fața contrafortului drept

extern al porții celei mari a cetății. Noul fragment e înalt de 0.085, lat de 0.090 și gros, la profil, de c. 0.085. Literele

înalte de c. 0.01, din sec. I a. Chr. — sec. I p. Chr. Nu avem din cele cinci rânduri cari începeau pe bucata noastră nici măcar câte o literă întreagă.

15. Fragment din partea dreaptă a unei stele de marmoră, găsit într'un zid byzantino-barbar la N basilicei byzantine de pe laturea de SE a cetății. Inalt și lat de c. 0.20 m., gros de 0.075. Literele, de prin sec. I a. Chr., au obicinuita înălțime din decretele grecești ale acestei vremi, de 0.01 m.

Se poate cetì ce urmează (cf. și pl. III, fig. 2):

In r. 1 sigure *MEN*. In r. 2, la început un minuscul fragment de bară, poate dela un *A*, — la sfârșit, se pare, un *E*. La încep. r. 3 sigur un *N*. La începutul r. 5, vizibil *OI*; a fost poate *OY*, precum e înclinat a crede d-l Wilhelm. La sfârșitul r. 6, după *O* un *I*. Litera dela începutul r. 11, înainte de *O*, se arată a fi fost un *X* și d-l Wilhelm a completat cu ea cuvântul *προϋπαρ]χουσηι*. R. 12 e foarte stricat așà că s'au strecurat în desemn câteva linii greșite, pe care, la revizuirea finală după original, le corectăm precum urmează: credem a recunoaște

părţile de sus ale literelor: *A* sau *Λ* (nù *O*), apoi *ΣΙΤΟΙΣΤΑΥΒ* (sau *P*, sau *Ω*), *T*.

D-l Wilhelm s'a ocupat foarte de aproape şi de această inscripţie, al cărei formular permite o reconstituire aproape sigură a rândurilor 6—11, iar pentru r. 3—5 d-l Wilhelm — plecând dela completarea ce am dat r. 3 şi 4 din inscripţia nr. 11 de mai sus, acceptată şi de d-sa — a propus completări cari, deşi nesigure, sunt foarte suggestive.

. . . μεν . . .
. . . πά]ππων [εὐεργετῶν ?
καὶ ἱερημένω]ν πάντων τῶν θεῶν
καὶ αὐτὸς ἱερή]μενος καὶ ὢν εὐεργέ-]
της τοῦ δήμο]υ πρότερόν τε πολ-
λὰς καὶ μεγάλ]ας ἐπιδόσεις πεπο[ί]-
ηται τοῖς πο]λίταις, ἀνθ' ὧν αὐτὸ[ν]
ὁ δῆμος ἐτ]ίμησεν εἰκόσι τε χαλ-
καῖς καὶ στε]φάνοις ἀϊδίοις· θέλων
δὲ καὶ νῦν ἀ]κόλουθος φαίνεσθαι
τῆι προϋπαρχ]ούσηι πρὸς πάντας
εὐνοίαι . . .]σι τ[οιςτ . . . υ . . .]

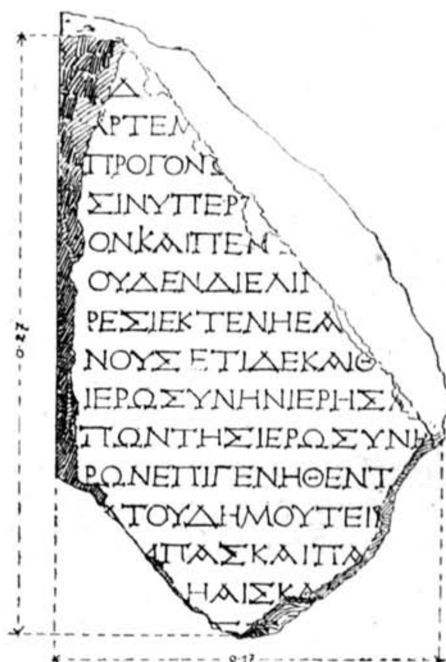
E, iarăş, un decret onorific, pentru un cetăţean care şi-a împlinit în chip exemplar îndatoririle sale faţă de Statul Histrianilor, aducând pe cheltuiala lui jertfe zeilor, pe cât se vede chiar ca preot (r. 4), făcând apoi şi multe şi mari binefaceri precum şi tot felul de dărnicii concetăţenilor săi (r. 5—7), pentru care, toate, poporul l-a onorat cu statui de bronz (r. 7—8) şi cu coroane vecinice (r. 9). Ca urmare la aceste semne de recunoştinţă, acel binefăcător a voit mai departe să arate că e consecvent cu sine însuş, adăogând încă şi alte fapte de bine... (r. 9—12).

16. Fragment din partea stângă a unei frumoase stele de marmoră, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de 0.27, lat de 0.17, gros de 0.15 m. Litere asemănătoare celor de pe stela lui Aristagoras al lui Apaturios, — de prin a. 50 a. Chr., înalte de 0.01 m.

Se ceteşte ce urmează:

(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa V, fig. 1).

In r. 1 clar *ΔΟ*. In r. 3 la urmă *Ω*. La sfârșitul r. 4, se pare, un fragm. din bara de sus a unui *T*. La sfârșitul r. 5

un *N*. La începutul r. 12 resturi dintr'un *A*, iar la sfârșit dintr'un *M*. Incep. r. 13, un *M* și încep. r. 14 un *H*.

////////
[.]δο[. . .
[᾽Α]ρτεμ[ιδωρ . . .
προγόνω[ν εὐεργετῶν. . . . ἴχνε-
σιν ὑπερ[. . .
ον καὶ πε[ν . . .
οὐδὲν διέλι[πεν . . .
ρεσι ἐκτενῆ ἑα[υτὸν . . . μό-
νους, ἔτι δὲ καὶ ϑ[. . .
ἱερωσύνην ἱερησ[άμενος . . . τῶν λοι-
πῶν τῆς ἱερωσύνη[ς . . . και-
ρῶν ἐπιγενηϑέντ[ων δυσκόλων?
[.α] τοῦ δήμου τει[μ . . .

[. . . μ]πας καὶ πα[. . .
[. . . . .]ήαις κ[. . .
. . . . σ . . .

In r. 1 ne-am puteà gândì la ᾿Ε]δο[ξε, începutul obicinuit al decretelor; totuș, după urmele de pe piatră, e posibil să fi mai fost încă cel puțin un rând înaintea celor păstrate și deci literele δο au făcut parte din alt cuvânt. Pentru începutul r. 4 d-l Wilhelm crede că ne-am puteà gândì la o expresie ca τοῖς ἐκείνων ἴχνε]σιν din inscripția lui Aristagoras (*Syll.*[3] 708,6), iar pentru ὑπερ- din acelaș rând, ca început de cuvânt, d-sa citează ale sale *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, IV, Wien 1915, p. 59: ὑπερ[τιθέμενος, ὑπερ[έθετο. In r. 7 ἑα[υτὸν s'ar legà firește cu un cuvânt ca παρεχόμενος, iar în r. 8 νους dela început poate fi un sfârșit dela -μό]νους, ori altceva similar. Pentru πων dela încep. r. 10, d-l Wilhelm propune τῶν λοι]πῶν; cf. pentru o expresie analoagă r. 40 din citata inscripție a lui Aristagoras. Din aceeaș inscripție, r. 31, ne putem inspirà pentru încep. r. 11: και]ρῶν, după care d-l Wilhelm completează cu semn de întrebare ἐπιγενηθέντ[ων δυσκόλων, după exemplul din *Syll.*[3] 409, 33: περιστάντων τεῖ πόλει καιρῶν δυσκόλων, ori 434,15: καιρῶν καθειληφότων [ὁμοίων τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν. In r. 14 am aveà ήαις în loc de ειαις, potrivit uzului constant și în inscripția lui Aristagoras.

Sensul documentului e limpede. Avem iarăș un decret onorific pentru unul din cetățenii Istriei, cari în vremile grele din sec. I a. Chr., și-a luat asupra sa, întocmai ca Aristagoras al lui Apaturios (Dittenberger, *Syll.*[3] 708), grija foarte apăsătoare pentru cultul zeilor. In adevăr, cum se vede amănunțit din decretul pentru Aristagoras, nimeni nu mai voia acum să ocupe sarcina onorifică de preot, în special eponym al lui Apollon, din cauza cheltuelilor mari ce erau legate de o atare demnitate (sacrificii, ospețe, împodobiri cu flori, danii de tot felul), așà încât erà o mare jertfă din partea cuiva să facă aceea ce și acest Artemidoros (ori fiu al lui Artemidoros) se arată a fi făcut la Histria: a îngrijit probabil de cultul lui Apollon Iatros și în general de toate cele sacre ale Statului histrian (r. 9—11). Onorarea lui Artemidor a fost de sigur cea obicinuită: coroane

de aur și statui de bronz: câte una, sau — cum e obiceiul în vremile acestea mai târzii — chiar mai multe.

17. Stâlp frumos de marmoră albăstrie găsit în vara anului 1916 în dărâmăturile curtinei *a*. Furat de Germano-Bulgari în 1917—1918. La întoarcerea din Bulgaria a antichităților dobrogene luate de vecinii noștri în vremea răsboiului, acest mo-

ΠΑΤΡΟΣΑΡΙΣΤΑΙΟΥΓΕΝΟΣΑΥΞΗΣΟΝΤΑΣΕΠΗΟΙ
ΗΛΠΙΣΑΜΗΝΠΑΤΡΗΙΚΥΔΟΣΕΛΕΥΣΟΜΕΝΟΝ
ΑΡΤΙΓΑΡΕΥΞΥΝΕΤΟΥΣΣΕΔΑΗΜΟΣΥΝΑΣΜΕΘΕΠΟΝΤΑ
ΚΥΖΖΙΚΟΥΗΝΕΠΟΘΕΙΣΓΗΛΑΧΕΝΩΚΥΜΟΡΟΝ
ΜΕΙΔΙΑΗΙΘΕΟΙΣΔΕΜΕΤΑΠΡΕΦΘΕΙΣΕΤΑΙΟΙΣΙΝ
ΠΑΣΙΝΑΝΕΙΑΩΝΚΑΛΛΙΠΕΣΟΙΚΤΡΟΝΑΧΟΣ
ΜΥΡΟΝΤΑΙΔΕΓΟΝΕΙΕΣΥΠΑΑΓ ΕΣΙΝΕΙΣΣΠΟΔΙΗΝΓΑΡ
ΕΞΕΧΕΑΝΜΟΥΝΗΝΦΡΟΝΤΙΔΑΓΗΡΟΚΟΜΟΝ
ΟΥΔΕΠΙΝΥΜΦΙΔΙΟΙΣΘΑΛΑΜΕΥΜΑΣΙΔΑΔΑΣΑΝΑΨΑΙ
ΕΦΘΑΣΑΝΑΤΕΚΝΩΝΕΛΠΙΣΥΠΗΝΕΜΙΟΣ
ΖΗΛΩΤΟΣΔΑΣΤΟΙΣΚΑΙΑΛΛΟΔΑΠΟΙΣΙΠΕΦΗΝΩΣ
ΤΗΝΑΡΕΤΗΝΖΩΣΑΝΚΑΙΕΝΦΘΙΜΕΝΟΙΣΙΝΕΧΕΙΣ

nument n'a fost regăsit. Ca și capul zeului Helios, operă originală greacă de pe la 300 a. Chr., monumentul de care vom vorbi acum fiind foarte rar, un cunoscător l-a pus bine în Germania ori Bulgaria, dacă nu cumva s'a întâmplat altceva:

un bun burghez din aceleași națiuni va fi luat marmora ca simplu material prețios și a întrebuințat-o ori vândut-o ca atare, documentul istoric fiind distrus. Cum noi luasem însă îndată după descoperire o bună estampă după inscripția de pe acest stâlp, suntem totuș în măsură de a o comunicà acum. Literele înalte de 0.010—0.012, se arată a fi de pe la sfârșitul sec. I a. Chr., credem din vremea de reînflorire a Histriei sub protecția regilor daci: după împăcarea cu Burebista, resp. din timpul lui Augustus. Forma nedibace a lui Ξ (vezi desemnul), alăturea de formele elegante ale celorlalte litere, ne dovedește că noua modă de a face aceasta literă (după cele cursive) erà încă proaspătă la Histria, deci nu e nevoie pentru această singură literă să datăm inscripția mai târziu de cum am făcut-o.

Deși piatra a fost puțin tocită către mijlocul feței scrise, inscripția este în întregime perfect clară (v. și planșa IV):

Πατρὸς Ἀρισταίου γένος αὐξήσοντα σ᾽ ἐπ᾽ ἠοῖ
ἠλπισάμην πάτρηι κῦδος ἐλευσόμενον·
ἄρτι γὰρ εὐξυνέτους σὲ δαημοσύνας μεθέποντα
Κυζζίκου ἣν ἐπόθεις γῆ λάχεν ὠκύμορον
Μείδια ἠϊθέοις δὲ μεταπρεφθεὶς ἑτά[ρ]οισιν
πᾶσιν ἀνειάων κάλλιπες (κατέλιπες) οἰκτρὸν ἄχος.
Μύρονται δὲ γονεῖες ὑπ᾽ ἄ[λγ]εσιν· εἰς σποδιὴν γὰρ
ἐξέχεαν μούνην φροντίδα [γ]ηροκόμον
οὐδ᾽ ἐπὶ νυμφιδίοις θαλαμεύμασι(ν) δᾷδας ἀνάψαι
ἔφθασαν — ἃ τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος —
ζηλωτὸς δ᾽ ἀστοῖσι καὶ ἀλλοδαποῖσι πεφηνὼς
τὴν ἀρετὴν ζῶσαν καὶ ἐν φθιμένοισιν ἔχεις.

In privința textului avem de observat următoarele. La sfârșitul r. 1 literele *ΣΕΠΗΟΙ* trebuiesc transcrise, după cum ne-a suggerat d-l Wilhelm cu *σ᾽ ἐπ᾽ ἠοῖ*, înțelegând cuvântul *ἠώς* ca «lumină a vieții», resp. «viață», așà cum se găsește la Quintus Smyrnaeus X 431. R. 5, *μεταπρεφθείς*, dela *μεταπρέπω* (d-l Wilhelm compară *ἐτρέφθην* dela *τρέπω*). In r. 6 *κάλλιπες* e în loc de *κατέλιπες*. In r. 7 literele șterse dela mijlocul rândului trebuesc întregite spre a da, cum citește și d-l Wilhelm, *ὑπ᾽ ἄ[λγ]εσιν*, — iar la sfârșitul r. 8 *[γ]ηροκόμον*. In r. 10 noi cetisem *ἀτέκνων*, dela binecunoscutul *ἄτεκνος*, care aici mergeà și ca sens foarte bine. D-l Wilhelm însă ne-a propus

lectura — pe care o credem foarte fericită, și în stilul acestei elegii funebre — ἆ, τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος, ca o intercalare cu interjecția ἆ la început, în mijlocul reflexiilor triste ce compun epigramma.

Nu este aici locul de a analizà în amănunte, prin comparația cu diferitele epitafe în versuri, foarte numeroase, strânse de Georg Kaibel, în colecția sa de *Epigrammata Graeca*, Berlin 1878, sau în *Anthologia Graeca* (epigr. funer.), inspirația diferitelor înflorituri de stil, pe care le conține poema noastră. Destul să notăm că e una din cele mai bune din câte s'au găsit până acum la noi (Tocilescu-Gomperz, AEM. VI, p. 6 și urm.), adică în Tomi, Callatis și Dionysopolis. La Histria este cea dintâi în genul ei. Firește, epigrama noastră e, ca adâncime de gândire, mai slabă ca de pildă cea găsită la Constanța și publicată de Tocilescu și Gomperz în AEM. VI p. 30, n. 60; de altă parte însă ea e plină de sentiment simplu și firesc și emoționează tocmai prin această lipsă de erudiție filosofică ori de pretenție stilistică.

Din cuprinsul inscripției se vede că Aristaios își trimisese pe fiul său Meidias la studii la Cyzic, și că abià începuse acesta a se distinge acolo la învățătură și moartea îl răpise. Părinții își plâng soarta nenorocită, care îi lasă și pe ei sărmani și le stinge și tot neamul, fiul lor murind înainte de a se fi căsătorit.

Rolul Cyzicului — marele emporiu al negoțului de scrumbii — față de Histria celălalt mare târg pescăresc, ca oraș, în aceeaș vreme, de cultură superioară, academică, unde tinerii din Nordul pontic mergeau să capete εὐξυνέτους δαημοσύνας «învățături temeinice», nu e decât foarte firesc, dacă ne gândim la însemnătatea cu totul excepțională a acestei străvechi colonii milesiene în Propontis, întemeiată încă din prima jumătate a sec. al VIII-lea și care, în special pe vremea lui Herodot, jucà rolul de escală importantă pentru cei ce călătoreau din Sud spre Pont, ori din Pont spre Meazăzi (Herod. IV 14 și 76). Herodot atribuie chiar nenorocirea lui Anacharsis de a fi fost ucis de Scythii săi, pentru întroducerea de obiceiuri și credințe grecești în țara lui, impresiei puternice pe care i-o făcuseră la Cyzic sărbătorile splendide ale Grecilor de aici pentru Mama Zeilor: «el a făcut juruire zânei, că, de s'o întoarce întreg și

sănătos în patrie, îi va aduce jertfe cu aceleași rituri și ceremonii, ca acelea pe care le văzuse împlinite de Cyziceni și-i va întemeià o sărbătoare de noapte» (IV 76). Intreaga lume grecească fusese plină, înainte de Filip și Alexandru, de staterii de electron cyziceni. Strălucirea portului și cetății erà absolut excepțională încă în vremea romană și byzantină[1]). Pentru raporturile orașelor elene din Pont cu Sudul grecesc inscripția noastră e cu atât mai însemnată, cu cât ea confirmă într'un mod mult mai precis, legăturile dintre Cyzic și Istria, cari ne erau cunoscute și mai înainte, dar numai indirect, prin inscripții ca aceea a lui Theocles, feciorul lui Satyros, onorat la Olbia de cele optsprezece cetăți elene, care făceau comerț aici: Nicomedia, Nicaea, Heraclea Pontica, Byzanțul, Amastris, Tiana, Prusa, Odessus, Tomis, *Istria*, Callatis, Miletul, *Cyzicul*, Apameia, Chersonesul, Bosporul, Tyra și Sinope (Latyschev IOSPE. I 22, la Minns, *Scythians and Greeks*, p. 644).

Pentru comparația cu împrejurările culturale din Apusul peninsulei balcanice, nu va fi fără interes să citâm acum, în întregime, epigrama funerară latină pusă pe sarcofagul tânărului *Principius* dela Scardona în Dalmația (CIL. III 6414), mort la Roma, ca Meidias al nostru la Cyzic, pe când își făceà studiile acolo. Deșì mult mai târzie decât inscripția noastră dela Histria, poema dalmatină merită a fi pusă alăturea de cea histriană, chiar din punctul de vedere al formei artistice:

Conditus infelix in ista sede perenni
Principius habitat. Huic vit(a)e finis in ipsis
ter senis misero et quattuor paene peractis
annis acerva fuit. Nam studiis iam Rom(a)e laetantem
invida fortuna repenti funere mersit.
Cuiusque reversum crudeli funere corpus
exequitur genitor iniquo cum honore sepulcri.
Iam securi suo [g]audete munere, Manes
Elysios per campos et dulcia prata vagantes.

*

Inainte de a trece acum la inscripțiile din epoca romană a Histriei, să examinăm, în cadrul cronologic elenic și elenistic,

[1]) Pentru istoria Cyzicului vezi monografia lui Hasluck, *Cyzicus*, 1910.

în care am urmărit inscripţiile lapidare, inscripţiile ceramice, adică *graffiti*-i de pe vasele importate, mai ales vase attice din sec. VI—IV, iar apoi stampilele de pe amforele aduse aici cu vin din Meazăzi.

18. Duplu *graffito* pe un ciob de vas attic, probabil cu figuri negre, găsit în stratul arhaic de sub basilica byzantină de SE; un fund de oenochoe, olpe sau lekythos. Pe partea de jos a peretelui vasului erà o inscripţie, iar pe fund alta. Dacă inscripţiile au fost sgâriate pe vasul încă întreg, ori pe un ostrakon, nu putem fixà. Cetim, în litere din sec. VI—V, ce se vede în desemn (fig. A, *a*).

Fig. A.

Dacă în literele *AIMH* de pe fund avem a căutà, scrisă deandoasele o însemnare de proprietar ca: ἦμι Ἀ... (cf. Walters, *Ancient Pottery*, II 241), e greu de hotărît.

19. Fund de oenochoe, attică, probabil din sec. V, găsit ca şi nr. 18, sub basilica byzantină de SE. Pe fundul vasului, sgâriat alfabetul, dela *A* la *E* (fig. A, *b*).

Cazurile cu astfel de graffiti sunt prea numeroase, spre a

trimite la altceva, decât la exemplele și bibliografia din Minns, *Scythians and Greeks*, p. 361.

20. Fund de hydria attică, din sec. V (marfă ordinară, provincială), găsită ca și nr. preced. (v. fig. A, *c:* mai sus, p. 30).

E cu neputință de hotărît, dacă în literele *ΔH* avem începutul unui nume de persoană, *Δημήτριος*, ori începutul numelui zeiței *Δημήτηρ* (cf. și Minns, *l. c.*).

21. Fund de lekythos, kantharos ori de kylix attic (de formă mai târzie), găsit ca și nr. prec. Dintr'o vreme mai recentă ca nr. 20, dar probabil tot sec. V. Aceeaș inscripție, dar cu o literă în plus (v. fig. A, *d:* mai sus, p. 30).

Aceeaș interpretare ca la nr. 20.

22. Fund de oenochoe attică, din aceeaș epocă și găsită în acelaș loc ca nr. prec. Inscripție pe dos (v. fig. A, *e:* mai sus, p. 30).

Aceeaș nedumerire ca mai sus: e *Ἄρτεμις* zeița, sau e un *Ἀρτεμίδωρος* oarecare?

23. Fund de pinax attic din sec. V, găsit ca și nr. preced. (v. fig. A, *f:* mai sus, p. 30).

Cu *TI* se încep sute de nume proprii grecești. E de prisos deci a încercà vreo ipoteză asupra cuvântului ce a fost înțeles cu aceste două litere.

24. Fund de oenochoe attică din sec. V, găsit ca și nr. preced. (v. fig. A, *g:* mai sus, p. 30).

Cred că de data aceasta nu avem a ne gândì la un nume, ci la un pronume, ținând loc de inscripție de proprietar, în formă glumeață: în loc de a spune chiar numele, autorul graffitului zice «(îmi aparține) mie»: *μοί! (ἡ ὑπάρχουσά μοι οἰνοχόη!)*.

Acești *graffiti*, descriși mai sus, sunt în cea mai mare parte documente pedagogic-culturale: ei sunt, fie exerciții de copìi care învață a scrie, fie, în general, documente de răspândire a

scrisului și cetitului în cetățile grecești ale secolului VI și V a. Chr.

Dimpotrivă toate mănușile de amfore ce urmează acum, sunt exclusiv documente comerciale. Ele ne confirmă importul de vin de Thasos, Rhodos și Cnidos la Histria, în sec. IV—I a. Chr.

25. Mănușă disproporționat de lată; pastă rău frământată, pământ cu bobul mare, multe așchioare de mică, — după ardere foarte roșu. Deci (cf. Dumont, *Inscriptions céramiques de Grèce*, p. 7), indiferent de inscripție, Thasos.

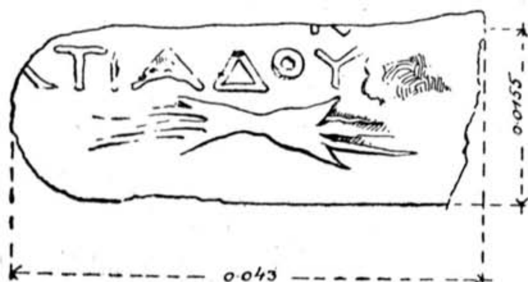

Stampilă rotundă cu două bare încrucișate (v. un exemplu similar dela Thasos la Dumont, pl. V, fig. 27). In cele patru sectoare câte o literă.

Sigur e, că inițiala Θ e de completat Θ(*ασίων*). Celelalte litere sunt probabil inițiale de nume proprii (cf. Dumont, p. 15, n. 3). După litere, poate fi și din sec. IV.

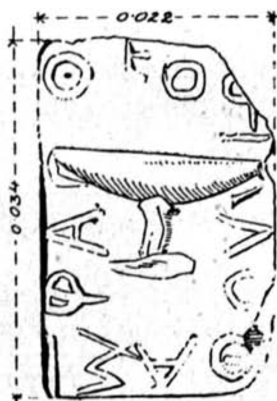
26. Mănușă de culoare brună, negligent modelată. Poate fi nu numai din Thasos, ci și din Cnidos (Dumont, p. 9 și urm.). Ar milità însă pentru Thasos atributul de sub legendă, analog celuia, bine cunoscut, reprodus și de Walters, *History of ancient pottery*, I p. 158. De altă parte, cum știm că Cnidos intră în concurență cu Thasos și Rhodos mai ales de prin sec. I a. Chr. (cf. Walters, I p. 159), iar literele legendei noastre sunt destul

de îngrijite, aș fi înclinat să atribui această mănușă de amforă Thasienilor și anume pentru secolul III—II:

Cred că putem completà cu oarecare siguranță *[Μιλ]τιάδου*, — ca nume de magistrat.

27. Mănușă de tip clasic thasian. Inscripţia e veche, poate fi chiar din sec. IV—III. Se știe că atributele de pe stampilele ce-

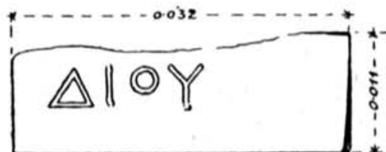

ramice din Thasos sunt nenumărate: aproape fiecare amforă are un atribut deosebit (Dumont, p. 60); aici, unul rar: o ***kylix***.

Θεόφιλο(ς)
ΦΑ
Θασί(ων)

Theophilos, de sigur nume de magistrat (archonte). Literele *ΦA*, pentru prezența cărora vezi numeroase analogii la Dumont, *o. c.* (p. 61, nr. 9; 65, nr. 32; 66, nr. 36; 68, nr. 43, etc.) sunt poate inițialele altui sau altor nume, de negustori.

28. Mănușă rhodiană: tipul bine cunoscut de pastă fină roză albicioasă (Dumont, p. 8):

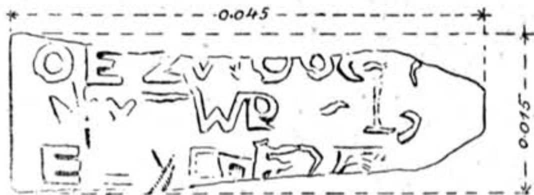

Un exemplar identic cu al nostru s'a găsit la Atena și e publicat de Dumont, *o. c.*, p. 91, nr. 107:

Δίου

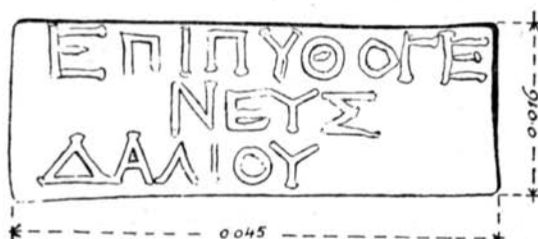
Poate fi chiar din sec. IV—III.

29. Stampilă rhodiană, foarte turtită, se pare chiar dela origine, pe lutul încă ud al amforei. Putem distinge numai atât:

R. 1 pare a fi de cetit *ΘE[ΣM]O[Φ]O[PIOY]*; din r. 2 și 3 nu se poate scoate nimic. Punerea lunei, *Θεσμοφορίου* (Octomvrie al Rhodienilor), înaintea numelui propriu (de obiceiu al preotului Soarelui) e destul de comună pe stampilele rhodiene (v. d. p. Dumont, *o. c.*, p. 76 și urm.). Sec. III ori poate chiar II a. Chr. Greu de hotărît precis data din cauza turtirei literelor.

30. Mănușă rhodiană cu o frumoasă stampilă din sec. III—II a. Chr.

'Επὶ Πυθογέ/νευς / Δαλίου

Fiind preot al Soarelui *Πυθογένης*, în luna *Δάλιος* (Noemvrie). O stampilă identică s'a găsit la Syracusae și e publicată în CIG. (Boeckh) III 5383. Stampile cu acelaș eponym, dar din luni deosebite, a cetit Dumont la Atena (*o. c.*, p. 108, nr. 234, din *Βαδρόμιος* (Iunie), cu citatele de acolo pentru alte luni).

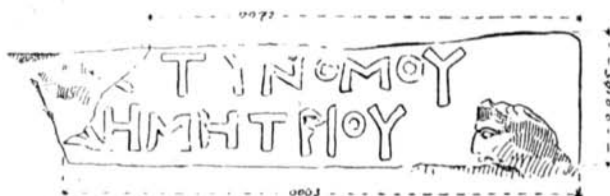
31. Stampilă rhodiană de prin sec. II—I a. Chr.

'Επὶ Κλε/ωνύμου

O stampilă identică s'a găsit la Atena: publicată de Dumont, *o. c.*, p. 99, nr. 169. Pentru alte stampile rhodiene analoage, fără numele lunei, cf. Dumont, p. 77 și urm., nr. 4, 5, 10, 12, 13, 24, 25, etc.

32. Stampilă cnidiană de prin sec. III—II a. Chr., cu atribut: un cap, spre stânga.

[ἀσ]τυνόμου / [Δ]ημητρίου

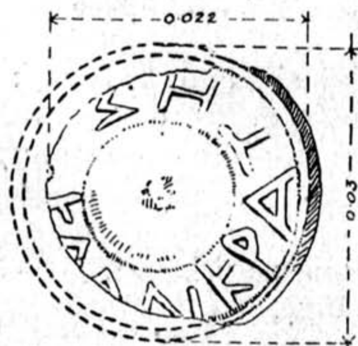
De obiceiu stampilele din Cnidos au indicaţia *Κνιδίον*, — totuş legende de felul celei găsite la Histria nu sunt necunoscute; v. d. p. cea de pe stampila găsită la Atena: Dumont, *o. c.*, p. 141, nr. 1. Cât priveşte legendele fără *Κνιδίον*, dar cu simpla indicaţie a magistraturei şi numelui magistratului, ele sunt foarte multe, însă nu cu *ἀστυνόμοι*, ci cu *φρούραρχοι* (v. şirul de exemple la Dumont, p. 126—138).

33. Mănuşă subţire şi destul de rustică dela o amforă, după felul pastei, poate cnidiană. Nu cetim decât:

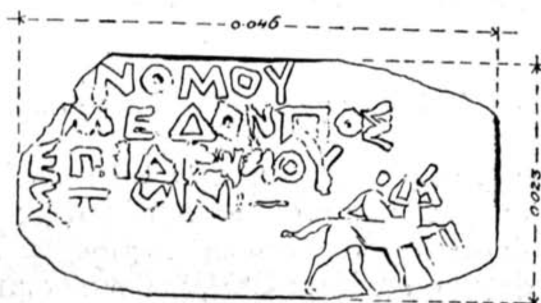
Probabil sec. I a. Chr. Exemple de astfel de stampile cnidiene cu un singur nume propriu, fără nici o altă indicaţie, v. la Dumont, *o. c.*

34. Mănuşă subţire cu o stampilă circulară, rău imprimată.

Se cetește clar *Καλλικράτης*. Atât forma circulară a peceții cât și numele izolat se întâmpină la Cnidos, curent. Pentru nume, cf. mănușa dela Atena, la Dumont, p. 318, nr. 133.

35. Mănușă cnidiană, rău imprimată. Atribut: erou în luptă cu un centaur.

[Εὐ]νόμου
Μέδοντος
ἐπὶ Δ[ι]ψίου
[ἀ]στ[υ]ν(όμου)

Διψίας ar fi un nume nou; cunoscut e numai *Διψάς*, ca nume feminin (Pape, *o. c.*) și *Διψίδιος* (IG. XIV 779: Neapole). Arătarea întâiu a negustorului și pe urmă a magistratului e destul de comună la Cnidos (cf. Dumont, p. 251 și urm.). Cum inscripțiile cu *ἀστυνόμοι* în formula din stampila noastră par a fi cu totul rare (noi nu cunoaștem încă până acum una identică), exemplarul nostru devine foarte prețios. După forma literelor avem mai probabil sec. II decât I a. Chr.

36. Mănușă de culoare galbenă; pastă poroasă, cu bobul mare. Poate cnidiană. Litere târzii, probabil din epoca romană

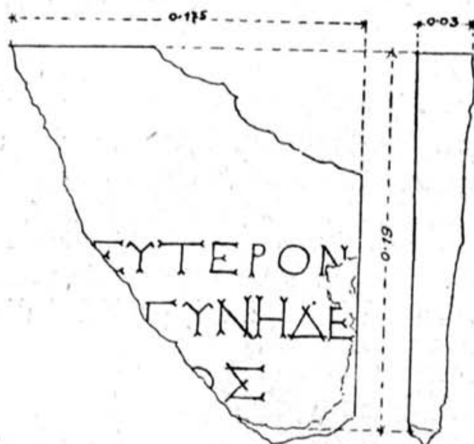
(sec. I p. Chr., mai de grabă ca I a. Chr.). Ruptă la mijlocul legendei.

Ἑστ[ιαίου], sau *Ἐστ[ράτου]*, etc.
Κλεαι[νέτου], sau *Κλεά[ρχου]*, etc.

Fiind prea multe posibilități de completare, am dat pe cele de mai sus numai *exempli gratia*. Pentru r. 1 *Ἐστ[ράτου]*, foarte rar, dar constatat la Cnidos, v. Dumont, *o. c.*, p. 313, nr. 96

Trecem acum la inscripțiile din era creștină.

37. Fragment din partea dreaptă de sus a unei plăci subțiri de marmoră albă, înalt de 0.19, lat de c. 0.18, gros de c. 0.03 m., găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *d*. Litere foarte ornamentate de prin sec. I p. Chr., înalte de 0.015—0.020 m. Rândurile păstrate pe această placă sunt probabil o continuare, după un spațiu liber, a unei serii de astfel de inscripții scurte, de câte două-trei rânduri, căci deasupra epigrafei se cunoaște perfect liniatura anticipat pregătită pentru rândurile ce au trebuit să fie mai sus de cele conservate. Cetim foarte limpede:

Adică, foarte probabil (vezi și planșa V, fig. 2):

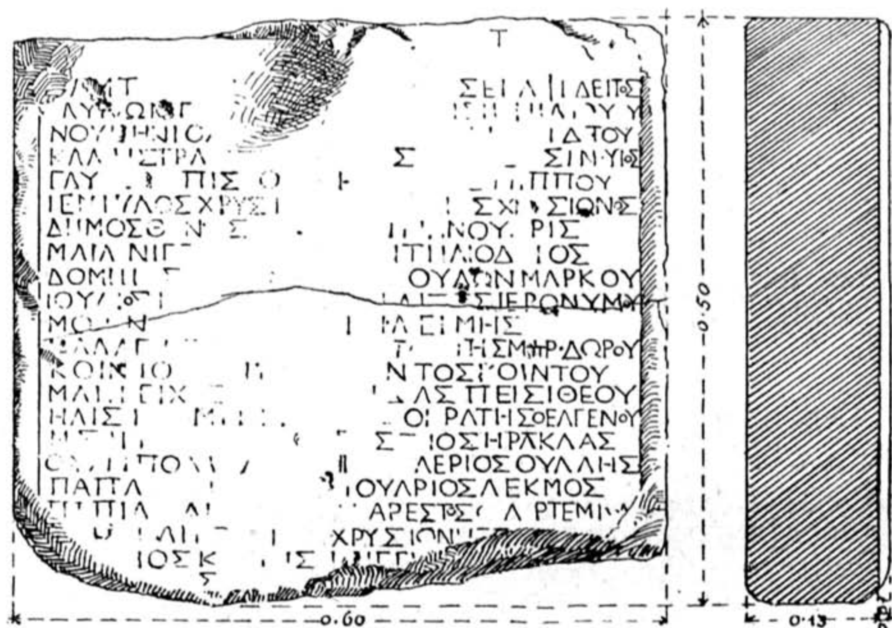
. . . . . . *(ἀπ)ελ]εύτερον*
. . . . . . *.]γυνὴ δὲ*
. . . . *.]ος*

Credem că nu ne înşelăm atribuind fragmentul nostru largei categorii de documente manumissionale eleno-romane. In special trimitem la analogiile ce ne sunt oferite, chiar ca text, de inscripţiile de acest gen din templul lui Apollon din Calymna (la Dittenberger, *Syll.*[2] 864—869; *Syll.*[3], 1209—1211): cf. d. p. inscr. din Calymna la Ditt[2]. nr. 864 = Ditt[3]. 1210 = Michel, 1425, r. 10 și urm.: (data, în cele mai mici amănunte), cutari proprietari *ἀνεκήρυξαν ἐλεύθερον* pe cutare *κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς νόμους*; iar, adăugăm noi acum pentru cazul nostru dela Histria, cutare... *γυνὴ δὲ*... a lui, va aveà situația cutare (cf. d. p. inscripţiile dela Calymna la Ditt.[2], s. n. 868).

In ce privește reconstituirea nexului monumental, în care avem de înțeles fragmentul nostru, e destul să notăm că grosimea plăcii de marmoră e de c. 0.03 m., adică grosimea clasică pentru tablele de placaj, cu care se căptușiau intern, resp. în portice, pereții de piatră brută, ori cărămidă, ai clădirilor grecoromane. In special, se știe că pridvoarele templelor cu pereții *cellae*-lor erau, de obiceiu, adevăratele arhive ale cetăților grecești ca și romane, păstrând săpate pe placajele lor frumoase de marmoră, în originale ori în còpii, diferitele acte, decrete, legi, etc., date, fie de popor, fie, mai târziu, de suveranii elenistico-romani. Astfel dară și la Histria trebuie să admitem că în pridvorul unui templu, ori al altei clădiri publice de caracter sacru, au fost gravate și actele de liberare din sclavie a diferiților robi, cari erau apoi treptat primiți în comunitatea cetățenilor.

38. Fragment din partea de mijloc a unei mari stele de marmoră albă, lată de 0.60 și groasă de 0.13, păstrată pe numai 0.50 m. din înălțimea totală ce o va fi avut. Găsit în piațeta din fața basilicei byzantine de SE, ca simplu pavaj de stradă, așezat, din nenorocire, cu fața scrisă în sus, astfel că inscripţia a fost aproape total roasă și numai cu mare greutate am putut cetì ceeace urmează; litere destul de îngrijite de prin anii 100 p. Chr. sau cei următori (înalte de 0.015 m. afară de O care e pe alocurea foarte mic, ca un simplu ornament).

Renunţăm de a mai face ipoteze asupra diferitelor litere dubioase şi trecem deadreptul la descifrarea textului, redând nu-

mai cuvintele care ni s'au părut a reeşi destul de evident din urmele păstrate:

. λ . ιτ . . . . σ . . . . Ἀ[φρό]δειτος
[Γ]λύκω[ν] Γ . . . .
Νου[μ]ή[ν]ιο[ς . . . . δ[ό]του
Καλ[λί]στρα[τος . . . . σιν? ὁ]υἱὸς
Γλύ[κων] Πισ[τ]ο[υ . . . . ἵππου
Γέ[νν]υλ[ο]ς Χρυσί[ωνος ? . . ς Χ[ρυ]σίωνος
Δημοσ[θέ]ν[η]ς[. . . . . νου . . ρις
Μ. Αἴλ. Νιγ[ρῖνος ? . . [? ? Ἡλιόδωρος (?)]
Δομίτι[ος . . . .]ουλ[ω]ν Μάρκου
Ἰούλιος [. . . . .] Ἱερ[ω]νύμου
Μο[. . . . . μης
. . . αλ . . . . ης Μητρ[ο]δώρου
Κόιν[τος? . . . . Κόι]ντος Κοΐντου
Μα . . . . ?Ἡρακλ]ᾶς Πεισιθέου
Ἡλισ . . . .]οκράτης Θεαγένου (sic!)
. . . .]ιος Ἡρακλᾶς
Οὔλπ(ιος) Πολ[. .] Π. [Οὐα]λέριος Οὐάλης

Παπᾶ[ς . . . . Οὐάριος Δέκμος
. . πι . . (!sic) 'Εου]άρεστος. Α . ρτεμι[δώρου]
. . . . . . λι . . . . Χρυσίων . . . .
. . . . ιος Κ . . . . σ. . . . .
. . . . σ . . . .

Mulțimea numelor din prezenta listă (numai pe fragmentul nostru au fost patruzeci și patru) și mai ales mulțimea cetățenilor romani cari fac parte din colegiul al cărui *album* îl avem înaintea noastră, ne face, în chip firesc, să ne gândim la singurul colegiu, în adevăr important, ce ne este până acum cunoscut din Histria în vremea imperială, și anume la *gerusia (γερουσία)* din Histria. In adevăr lista «senatorilor» Histriei din anul 138, găsită de noi în poarta cetății încă din a. 1914 și publicată în *Histria* IV, p. 596 și urm., spuneà lămurit că nu cuprinde decât pe gerusiaștii de «după a doua întemeiere» a ei: *Γερουσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν,* care, arătam atunci, a trebuit să aibă loc cam între a. 124 și 138 *(Histria* IV, p. 602). Ori, lista acum descoperită pare a fi ceva mai veche, și, în afară de două nume — eventual imperiale — pe care le vom discutà numaidecât, ea ar puteà să fie chiar din ultimele decenii ale secolului I d. Chr. Dar în acest caz ea ar fi cu atât mai de preț, cu cât, în afară de știrile însemnate ce ni le dă asupra alcătuirii populației Histriei prin a. 100 p. Chr., ea ne-ar procurà, măcar în parte, și lista *primei* gerusii a Histriei, înainte de reforma și revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian.

Din cele 44 de nume de pe fragmentul nostru de *album*, am putut descifrà în parte ori în întregime 32. Două dintre aceste nume prezintă în compoziția lor gentiliciile *Ulpius* (ar fi, după Traian: col. I, r. 17) și *Aelius* (ar fi, după Hadrian: col. I, r. 8). Totuș, cum cetățeanul cu numele *Aelius* se arată roman de origine, iar nu grec, *M. Aelius Nig[rinus?]*, el erà venit în Histria din altă parte, și, în acest caz, el nu a trebuit să aștepte pe Hadrian, să-i dea numele, ci puteà să-l aibă cu mult înainte, *Aelius* fiind un *nomen gentile* foarte vechiu și răspândit în imperiul roman. Cât privește pe cetățeanul cu numele *Ulpius*, nefiindu-ne posibil a-i descifrà și cognumele complet, rămâne posibilitatea ca el să-și fi luat numele său abià din grația lui

Traian. Chiar în acest caz însă documentul nostru nu se depărtează de anul 100, de când avem la Histria conferirea de către Traian a acelei *magna charta* de drepturi și privilegii, descoperită de noi în 1914, și cu ocazia căreia o sumă de cetățeni ai Histriei vor fi fost distinși de împărat cu cetățenia romană.

Să examinăm acum compoziția listei noastre din punct de vedere etnografic-cultural.

Din cele 32 de nume cetite, avem, ca sigure și complete romane, numai 4, — ca nume de cetățeni greci distinși cu cetățenia romană, probabile, vreo 8, — apoi, poate un thrac, — și în fine, restul de 19, nume de simpli cetățeni greci, adică membri ai «republicei» histriene, — precum urmează:

I. *Romani*

1. M. Ael(ius) Nig[rinus ?](I 8)
2. Domitius (I 9)
3. P. Valerius Vale(n)s (II 17)
4. Varius Dec(i)mus (II 18)

II. *Greci (cetățeni) romani*

1. Iulius [.. ?] (I 10)
2. Quintus [.. ?] (I 13)
3. Ulpius Pol[.. ?] (I 17)
4. ...ius K[...] (I 21) (poate fi și grec)
5. ...ulo *Μάρκου* (II 9)
6. Quintus *Κοΐντου* (II 13)
7. ...ius *Ἡρακλᾶς* (II 16) (poate fi și grec)
8. ... *νου* ... *ρις* (poate Ianuaris ?) (II 7)

III. *Greci*

1. *Γλύκων* (I 2)
2. *Νουμήνιος* (I 3)

3. *Καλλίστρατος* (I 4)
4. *Γλύκων Πίστου* (I 5)
5. *Δημοσθένης* (I 7)
6. *'Ηλισ...* (I 15)
7. *Παπᾶ[ς . . .]* (I 18)
8. *'Αφρόδειτος* (II 1)
9. . . . *δότου* (II 3)
10. . . *ὁ . υἱὸς* (II 4)
11. . . . *ἵππου* (II 5)
12. . . *ς Χρυσίωνος* (II 6)
13. *['Ηλιόδωρος]* (II 8)
14. . . . *'Ιερωνύμου* (II 10)
15. . . . *Μητροδώρου* (II 12)
16. *?'Ηρακλ]ᾶς Πεισιθέου* (II 14)
17. . . . *]οκράτης Θεαγένου(!)* (II 15)
18. (sic) *'Εου]άρεστος . Α . ρτεμι[δώρου]* (II 19)
19. *Χρυσίων* . . . (II 20)

In plus, poate (IV), un *thrac*
1. *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος?]* (I 6)

Acest tablou cere câteva lămuriri. Primele trei nume din lista a II-a ar fi putut la rigoare să fie trecute în lista I, cele trei nume gentile fiind vechi și bune romane și Grecii dela Histria purtând de obiceiu gentilicii mai târzii, imperiale (cf. d. p. și *Histria* IV, p. 604). Dar exemplul cu *Κόιντος Κοΐντου*, care nu s'ar fi numit astfel, cu nominativul și genitivul unui aceluiaș *praenomen*, servind de cognomen, dacă erà roman de baștină, ne arată că e mai prudent să trecem cele trei nume pomenite în lista II. Al patrulea și al șaptelea nume din lista II pot fi și grecești pure, dacă admitem în *-ιος* finala unor nume ca *'Απολλώνιος*, etc. Tot așà al cincilea, terminat în *-ουλων* ar puteà fi, eventual, și un nume barbar. Al optulea nume din lista II, într'o eventuală ortografie *Ianuaris* (în loc de *Ianuarius*) nu e necunoscut în părțile noastre (v. d. p. lista de veterani ai leg. V Macedonica, liberați la Troesmis prin a. 134: CIL. III 6178, 2, 10: *Val(erius) Ianuaris*, ca de altfel și ortografia *Vales* p. *Valens*, în acelaș loc, r. 9 și 11, întocmai ca în lista noastră, *P. Valerius Vales*: II 17) și anume chiar la

Histria, unde mai întâlnim și pe un *Titinius Iamuaris* (sic !) (*Histria* IV 676 și 677).

Dintre numele grecești sunt de notat numai două: genetivul *Θεαγένου* în loc de *Θεαγένους*, dela un *Θεαγένης*, cunoscut (cf. Dittenberger, *Syll.*[2] III p. 53 II), dar mult mai rar ca obicinuitul *Θεογένης* (*ibid.*, p. 54 I-II), — și *'Εουάρεστος*, scris astfel, fonetic, în loc de *Εὐάρεστος*.

Ceva mai mult trebuie să ne oprim la numele pe care-l bănuim ca thrac, *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος ?]*. In adevăr în lista senatorilor histrieni din a. 138, descoperită în 1914, din 157 de *γερουσιασταί* n'am putut identificà nici pe unul — cu siguranță [1]) — ca thrac, deși, cum am arătat amănunțit în atâtea studii precedente [2]), și vom demonstrà încăodată mai jos, la inscripțiile din *vicus Quintionis*, ținutul e plin de Thraci, până la porțile orașului însuș. Cu toate că piatra e așà de stricată, lectura e sigură: avem doi *N* în ligatură de numai trei bare verticale, iar la urmă, după controlul repetat ce l-am făcut pe piatră, un *O* iar nu un *A*, deci *Γέννυλος* iar nu *Γεννύλας*, așà cum ne-am aștepta la acest nume, în forma lui thracă, și anume, bessică.

Este clar că atât dublul N cât și sufixul romano-grec, *-lus* = *-λος* sunt o adaptare analoagă celeia întâmpinate tot la Histria, în numele bessice *Mucatra* și *Seuthes*, romanizate ca *Mucatrio*, *-onis* și *Seutho*, *-onis* (v. *Histria* IV, p. 685 și urm.), sau în numele *Βενίλος* dela Procopius (*b. Got.* IV 9) pentru *Venula* (Tomaschek, *Die alten Thraker*, II 2, 11), sau în forma *Τάρουλος*, *Τάλουλος*, în loc de *Ταρούλας* (*ibid.* II 2, 37), sau în *Σάμυλος* din răd. *sam-*, *sam-u* (ibid. 41).

Thracic, numele a trebuit să sune *Gen-u-la*, dela răd. *γεν-* (întrebarea, dacă această rădăcină e identică cu cea întâlnită la gurile Dunării în numele cetății lui Zyraxes, regele Dacilor, *Genucla*, formată ca *Brucla* [cf. Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 63], cred că trebuie resolvată negativ). Nume thrace, și în special bessice, de felul lui *Gen-u-la* ne sunt cunoscute chiar dela Histria: *Cut-i-la* (elenizat ionic în *Κουτίλης*: cf. *Histria* IV,

---

[1]) *Histria* IV, p. 603, cu discuția asupra numelui *Apullus*.

[2]) Vezi acum, în special, *Inceputurile vieții romane la Gurile Dunării*, București 1923, tabla numelor.

p. 595 și urm.), dar în număr mai mare din Dacia și Thracia: *Art-i-la* (Tomaschek, II, 2, 7), *Epta-la (ibid.*, 8), *Ven-u-la* (grecizat *Venilos*: Tomaschek, *l. c.*, 11), *Per-u-la (ibid.*, 20), *Pol-u-la (ibid.)*, *Rheb-u-la* (p. 28), *Reg-u-la (ibid.)*, *Len-u-la* (p. 29), *Dans-a-la (Dens-o-la* fem., p. 30), *Der-u-lo (ibid.)*, *Diz-a-la* (p. 32), *Did-i-la* (p. 33), *Taru-la* (= *Tarulos*, grecizat: p. 37), *Zanti-a-la* (p. 39), *Sad-a-la* (p. 41), *Sam-y-los (ibid.)*, *Scerulo*, *Scorulo*, *Coryllus* (p. 45), *Cerz-u-la* (47 și urm.), *Cus-a-la* (49), *Koth-e-la*, *Gud-i-la*, *Kut-i-la*, *Kot-e-la*, *Cuti-u-la* (50—51). Toate aceste nume thrace sunt diminutive dela rădăcinile respective.

Credem dară a fi câștigat încă un nume thrac, și anume bessic, *Genn-u-la*, grecizat *Γέννυλος*, ca *Τάρουλος*, *Σάμυλος*, *Βενίλος*. — Tatăl lui *Gennula* poartă numele grecesc de *Χρυσίων*, dar aceasta nu ne poate înșelà asupra superficialității elenizării acestor *Bessi* (cf. cazuri analoage de romanizare superficială, prin care străbate din nou la suprafață thracismul, în cartea mea, *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 202 și urm.).

39. Fragment de stelă funerară de marmoră albă, găsită în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*; fusese întrebuințată în zidul

cetății ca simplu material de construcție. Subt actuala inscrip-

ție a fost o alta (tot funerară, mai veche grecească), din care se păstrează câte-o urmă de literă la începutul rândurilor 1 și 2 (a doua clar un A, prima nesigură). Dimensiunile fragmentului sunt: înălțimea c. 0.37 lățimea la fronton 0.29, iar jos c. 0.27; grosimea 0.09—0.105 m. Literele, neîngrijite, de prin anii 100 d. Hr., sunt înalte de 0.015—0.020 m. Cetim:

Ἀπολλώνι/ος Δατείζει / χαῖρε, χαῖρε / καὶ σὺ παροδεῖ/τα.

Iarăș o familie de Thraci, cu un nume până acum necunoscut. Să cercăm a-l fixà înlăuntrul onomasticei thrace. Natural, nominativul e *Δατείζης* (ca *Πόσσης*, *Πόσσεις*, *Πόσις*, gen. *Πόσσει*, etc.). Dar vocalizarea *-zes*, *-zis*, e secundară, — cea primară, thracică e *-zas*, adică *-za*: ca în *Tata-za* (Tomaschek, II, 2, 36: răd. *tata-)*, *Κάρτ-ου-ζα* (II, 2, 46: răd. *q'ert*), *Πήδι-ζα* (II, 2, 19: răd. *pêd-*). Spre deosebire de numele proprii thrace, formate — ca și cele grecești — din două noțiuni concrete, luate din viața de toate zilele: *Αὐλου-κράμις*, ca *Ἱππο-βάτης*, — *Aulu-centus*, ca *Ἱππό-φιλος*, — *Aulu-renus*, ca *Ἱππο-χάρμης*, etc. (Tomaschek, II, 2, p. 5 și urm.), — sau de numele terminate în *-la*, de cari am vorbit mai înainte, și care sunt diminutive, — suntem de părere, că numele formate cu *-za* derivă dela nume de localități, indicând originea, ca cele formate cu *-ιος* în grecește, cu *-nus* în latinește, cu *-kiï* în slave, etc. In adevăr, *Itha-zis* dela Ulmetum *(Ulmetum* I, p. 565) e format din *Ita-* și *-zis*: *Ἰτα-βερίες*, *Ἰτα-δέβα*, localități în Dacia Mediterranea (Tomaschek, II, 2, 56); *Tata-zos*, *Tata-za* (ibid., II, 2, 36) vine dela *Τατα-*, sau *Τάττα-* (*Τατακηνή*, nume iranian de țară, *Τάττα*, nume phrygian de lac: Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, II, 1494), iar nu cumva, cum crede Tomaschek, dela *tata* «tătucul»!; *Dura-zis* (Tomaschek, II, 2, 35), r. *Durze* și *Dorses (ibid.*, p. 34 și 35), dela prea bine cunoscuta rădăcină *δουρ-ο*, *δουρ-ι*, dela care derivă și alte nume ca dacicul *Δούρας (ibid.*, p. 73 cu 35); tot așà *Dria-zis* (cf. *Dri(l)gisa)* (p. 35) cu *Δρά-διζα* (p. 73); *Πηδί-ζας* (p. 19) cu *Παδι-σάρα* (p. 64), *Pota-zis* (și *Ποτάσιος:* p. 20), cu *Potela*, *Πανταλία* (p. 63), dar nu cu *Potula* ori *Potaissa* (p. 65); *Ῥόση-ζις* (p. 29), cu *Rusi-dava*

(p. 69); *Dardi-sa* (p. 30), cu *Δαρδα-πάρα* (p. 70); *Κάρτου-ζα* (p. 46)[1], cu *Κρατι-σκάρα* (răd. *kert-*, p. 87); *Βοινκά-ζεις* (trei persoane cu acest nume la Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, nr. 34, I 56, II 68 și I 55), cu *Brunga* (Tomaschek, II, 2, 63); *Ζουρά-ζεις*[2]) (Kalinka, nr. 34, I 26), cu *Ζουρο-βάρα, Κουρτου-ζοῦρα*, etc. (Tomaschek, II, 2, 78).

Credem dară, a derivà cu dreptate numele *Δατεί-ζης (-ζεις)* din inscripția noastră, dela numele de localitate *Δάτος*, *Δάτον*, aflător în celălalt ținut bessic, al minelor de aur de lângă Philippi (Tomaschek, II, 2, 71), unde găsim și tribul edonic *Δατύ-λεπτοι* (*id.*, I, 38 și II, 2, 54), care tocmai erà proprietarul minelor dela *Datos*.

Incă o legătură între Bessii din Scythia Minor și cei din Rhodope e astfel stabilită prin istoria numelui întâlnit în inscripția noastră funerară dela Histria.

40. Așchie din față scrisă a unui stâlp de calcar fin, găsită în ruinele din colțul de N al cetății, la Răsărit de poarta lui Anastasius (pe dinlăuntrul curtinei *a*), lată de 0.125 și înaltă de 0.103 m. Litere — înalte de c. 0.015 — identice cu cele de pe stâlpii publicați în *Histria* IV, nr. 15 și 16, conținând granițele și privilegiile Histrienilor, reconfirmate la 25 Octomvrie anul 100 de Impăratul Traian, prin guvernatorul său în Moesia de Jos, Marius Laberius Maximus. Piatra a fost scrisă de acelaș meșter ca și cele două mai sus citate și la prima vedere am socotit chiar că avem înaintea noastră numai un fragment din vreunul din celelalte două exemplare, care, ambele, sunt mutilate. Din fericire textul păstrat e la un punct hotărîtor al documentului: trecerea dela expunerea latină la cea greacă; iar această trecere fiind total diferită de cele din exemplarele precedente ale privilegiilor Histrienilor, evident avem înaintea noastră un al treilea text; din nenorocire acest nou text e doar o biată ruină de simple 28 de litere, din cari

---

[1]) Numele de localitate *Κάττουζα* la Tomaschek II, 2, 84 și apelativul *κάττουζοι* cred că trebuie interpretate în sensul nostru, *Κάττουζα* fiind nume primitiv de persoană.

[2]) Credem că numele regelui dacic dela *Genucla*, *Ζυράξης* (Tomaschek, II, 2, 41) e de fapt tot un *Ζουράζεις* sud-thracic.

nu putem trage decât doară concluzia melancolică a marei pierderi ce o suferim prin distrugerea acestui monument.

Cetim:

Prima literă din r. 1 pare mai de grabă un H decât un A, a doua poate un I, deşì nimic nu împiedică să fie un T. Prima literă din r. 2 un poate fi decât un S. In ce priveşte litera dela urma rândului, păstrată numai în prima ei bară verticală, cum ea nu arată să fi avut nici-o legătură jos şi la mijlocul ei spre dreapta, ea nu poate fi nici un E nici un F; natural ar fi să ne gândim la un I un M sau un N; deasemenea pentru cazul, întâlnit pe stâlpii cu privilegiile Histrienilor, că R şi P nu au atingere a arcurilor de pe dreapta cu bara verticală la mijlocul ei, am puteà, ca ultimă posibilitate, să ne gândim şi la un P sau R. La începutul r. 4 e un B, iar la începutul rândului 5 un O.

. . . . .] (?) his[t? . . .
. . .]slael[i?
Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ[1])
. .] βουλη δημ[. . .
?σπ]ουδὴν [. . . .

---

[1]) Cf. Adolf Wilhelm în *Anzeiger d. phil. hist. Kl. d. Wiener Akad. d. Wissensch.*, 1922, XV—XVIII, p. 37.

Dacă în r. 1 e vorba de *[fines] His[trianorum]*, e greu de hotărît. Ce nume propriu avem a căutà în r. 2, și deci cum avem a despărțì literele de acolo: ... *]s Lael[i*, ori ... *s L. Ael[i*, ori ... *s L. Ael. M*... (r. *N*, r. *I*, r. *P*, r. *R?*)? Tot așà nu știm, dacă în r. 4 avem *βουλὴ δῆμ[ος*, ori *βουλῇ δήμ[ῳ*, căci în textele privilegiilor histriene *ι* adscris nu se pune. In sfârșit r. 5 e mai mult *exempli gratia* gândit, ca având o expresie analoagă cu *σπουδὴν ἔχειν, σπουδὴν ποιεῖσθαι, ὅπως*.

Singurul lucru sigur și care dă tot prețul acestei biete așchii de piatră e numele din r. 3, care poate fi, cu multă probabilitate, reconstituit complet și ne aduce din nou în discuție pe *Aruntius Flamma* (cetit întâiu de mine *Flavianus)*, cunoscut nouă din exemplarele precedente ale privilegiilor Histrienilor, ca *praefectus orae maritimae*, și anume, precum am stabilit atunci, în anul 49, ultimul petrecut de Flavius Sabinus, guvernatorul Moesiei și binefăcătorul Histrienilor, aici la gurile Dunării (v. *Histria* IV, p. 563, 567, 571 și urm., 573 și urm., și cf. pentru lectura documentului Wilhelm, *l. c.* mai sus, p. 48, n. 1).

Scrisoarea de atunci a lui Sabinus către Histrieni ziceà: (salutarea, apoi:) *τὸ περὶ Πεύκην ὑμεῖν δίκαιο[ν ὅπως] ἀκέραιον διατηρηθῇ, ἔσται ἐπιμελὲς Ἀρουντίῳ Φλά[μμᾳ] τῷ ἐπάρχῳ· οὕτως γὰρ αὐτῷ ἐπέστειλα*, adică «pentru ca dreptul vostru asupra Peucei să vă fie păstrat neatins, va aveà grijă Aruntius Fla[mma], prefectul: căci așà i-am poruncit» (*Histria*, IV, p. 563 cu Wilhelm, *l. c.)*.

In ambele exemplare mai vechi ultimul rând latin nu cuprindeà nimic ce să poată fi redat prin literele din noul exemplar SLAELI. Și de asemenea ambele exemplare aveau numele lui *Aruntius Fla[mma]* abià în r. 4 al textului grecesc, iar nu în r. 1, imediat sub textul latin. In sfârșit nimic în textele cele două mai vechi nu admite prezența cuvintelor *βουλὴ δῆμος* în r. imediat următor celui pomenind pe prefectul Aruntius, precum iară nimica nu indicà în textele precedente putința grupei de litere din r. 5, restaurând ipotetic cuvântul *σπ]ουδήν*. Avem deci, indubitabil, o redacție absolut deosebită de cele două precedente și cari erau quasi-identice, doar că nr. 15 nu conțineà la urmă textul latin al scrisorii lui Marius Laberius Maximus din a. 100. Ce a putut cuprinde redacția aceasta nou descoperită?

«Porunca» de care vorbește Flavius Sabinus în scrisoarea sa din a. 49 către Histrieni, că ar fi dat-o lui Aruntius Fla[mma], în sensul ca drepturile Histrienilor să fie menținute intacte, trebuie să fi conținut, în obicinuita formă de scrisoare, a lui Sabinus către Flamma, o serie de indicații și instrucții precise, al căror text le erà Histrienilor încă și mai prețios decât formulele generale cu care guvernatorii le tot reconfirmau mereu drepturile lor (v. textele în *Histria*, IV, p. 563 și urm). Adevărata *ὁροθεσία*, după care se va fi făcut și cea din a. 100, a lui Laberius Maximus, trebuie să fi fost conținută în aceà scrisoare amănunțită a guvernatorului Sabinus către prefectul Aruntius Fla[mma]. E firesc dară, ca atunci când cetățenii Histriei au pus să transcrie pe mai mulți stâlpi în a. 100 drepturile lor străvechi, reconfirmate de împăratul Traian, actul prețios, pe care-l constituià în dosarul Cetății scrisoarea lui Sabinus către Fla[mma], să fi avut eventual onoarea unei transcrieri speciale, ca piesă explicativă la șirul de scrisori — mai mult vagi — ale guvernatorilor Moesiei către Histrieni.

N'ar fi dară o ipoteză gratuită să admitem, în sensul celor de mai sus, următoarea restaurare — firește numai paradigmatică — a cuprinsului stâlpului scris al lui Aruntius Fla[mma].

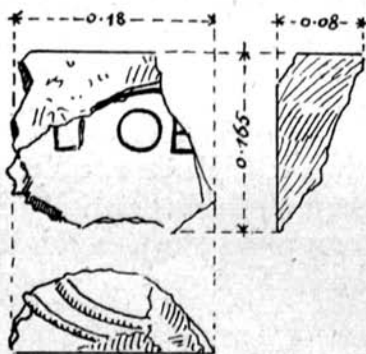
R. 1: *[fines H]is[trianorum]*, ca și în exemplarele mai vechi ale privilegiilor.

R. 2. *[ex commentarii]s L. Ael[...*, adică indicația izvorului autorității de pe vremea lui Traian (eventual un *procurator*, ori un *legatus legionis*, ori măcar un *tribunus* sau *praefectus*, *L. Ael...)*, după indicațiile căreia, în urma ordinului dat de guvernatorul *Marius Laberius Maximus*, se făcuse grănițuirea ținutului, peste care se întindeau drepturile și privilegiile Histrienilor. Firesc lucru, este absolut zadarnic să încercăm a propune vreo identificare pentru necunoscutul *L. Ael...*, ori, cine știe, poate chiar *[....]s Laeli[anus]*, ori cum se va fi chemat. Destul că la o operă de grănițuire a unui teritoriu erau ocupate foarte multe persoane oficiale, care apoi erau trecute în documentul scris pe piatră: d. p. la grănițuirea cetății *Ausdecensilor* avem citate pe nume următoarele fețe: un *actor civitatis*, *Vexarus*, după indicațiile căruia se pun stâlpii de hotar; așezarea lor solemnă se face de un *M. Salvius P[...]ror*;

porunca a fost dată de *Helvius Pertinax*, guvernatorul Moesiei, iar executarea s'a făcut subt privegherea lui *Anternius Antoninus*, *tribunus cohortis* (CIL. III, 14437[2], cu lămuririle ce am dat în *Cetatea Tropaeum*, p. 25 și urm.).

R. 3. Incepe, ca și în stâlpii cei doi, cu celălalt dosar, înșirarea pieselor justificative. Prima, îndată după titulatura latină a epigrafei, ar fi scrisoarea lui Sabinus către Fla[mma]: *[Φλάβιος Σαβεῖνος πρεσβευτὴς (καὶ ἀντιστράτηγος Τιβ(ερίου) Κλαυδίου Καίσαρος Σεβ(αστοῦ) Γερμανικοῦ)*[1]) *Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ τῷ ἐπάρχῳ χαίρειν]*. — R. 4 și 5, făceau în acest caz parte din însăș scrisoarea lui Sabinus către Flamma.

41. *a-b*. *a*. Așchie dintr'un ornament architectonic, găsită în dărâmăturile dinaintea porții celei mari, înaltă de 0.18, lată de c. 0.17, purtând pe ea două litere de 0.04 m. din vremea bună a imperiului (sec. II).

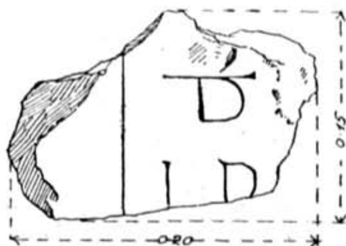
Firește nu se poate face nici-o presupunere asupra textului din care au făcut parte.

b. Fragment dintr'o stelă, probabil funerară, de piatră de nisip, înalt de c. 0.15, lat de c. 0.20, găsit în acelaș loc ca și cel precedent, și conținând numai trei litere, de c. 0.08 m. înălțime, dintre cari una, B în legătură cu F. Se pare, încă sec. II.

(Vezi desemnul pe pagina următoare).

¹) Cuvintele cuprinse între parentezele rotunde nu credem că puteau avea loc toate în r. 1, înainte de numele lui Flamma, deci presupunem că Sabinus a luat forma cea scurtă.

B legat cu F e, firește, *beneficiarius*. Ce căutà el la Histria, știm din piatra lui *Aelius Victor*, celălalt *beneficiarius*, pe care-l mai cunoaștem aici. Histria aveà o mare *statio* a poștei imperiale,

condusă de ***beneficiarii consularis***, detașați de pe la legiunile Moesiei: *I Italica*, *XI Claudia*, ori *V Macedonica*. Micul nostru fragment, fără a ne da indicații mai precise asupra numelui, originei, legiunei noului șef de stație, constitue totuș încă o mărturie pentru seria de fapte de care am vorbit mai pe larg în *Histria* IV, p. 669 și urm.

42. Fragment de marmoră albă, calcinată, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de c. 0.15, lat de 0.12; grosimea de 0.15 m. e necompletă, fragmentul fiind o așchie. Litere îngrijite, înalte de 0.015 m., din secolul II p. Chr.

Cetim (vezi și planșa V, fig. 5):

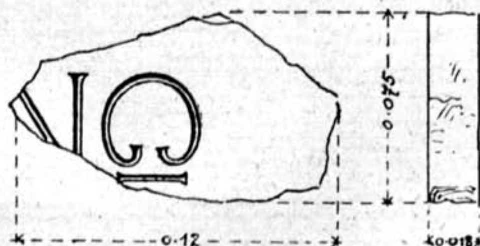
In r. 1, desigur un *H*. Primele două litere din r. 2 ar puteà fi un *I* și un *T*. Fragmentul de literă dela încep. r. 7 e oblic, deci dela un *X* ori *Y*. In ultimul rând nu se mai distinge decât un *T*.

[᾿Αγαθ]ῇ [Τύχῃ]
. . . αις . . . .
[Πο]λύφημ[ος . . . . .
[Δι]ονύσι[ος . . . . . .
[Ξε]νοκλῆς Ο[. . . . .
[῾Εκα]ταῖος Α[. . . . .
[Αἰσχ]ρίων Α[. . . . .
. . . . οσε . . . . . .
. . . . τ . . . .

Restaurările de nume din r. 3—7 sunt sigure. Dimpotrivă e numai ipotetică restaurarea primului rând, deşi nu e neprobabilă. Dacă în r. 2 avem a ne gândi la un cuvânt în dativ plural ca θιασίταις[1]), e greu de hotărît, deşi după sens o atare completare e foarte posibilă.

Incă una din numeroasele liste, pe care le găsim în arhiva oricărui colegiu antic. Diferitele θίασοι îşi revizuiau mereu listele de membri, pe care le săpau de obiceiu pe stele de marmoră ori de piatră, şi le aşezau în clădirea clubului respectiv (λέσχη, *schola)*, ori dacă nu o aveau, în incinta sacră a templului, sau în sălile de adunare ale gymnasiilor, unde erau admişi să-şi ţină întrunirile. *Album* găsit acum nu prezintă decât nume vechi greceşti, bine cunoscute la Histria, din listele şi documentele de tot felul ce am descoperit până acum (în special vezi *Histria* IV, nr. 15—16, nr. 20 şi nr. 55). Firesc într'un oraş milesian, dar încă neîntâlnit, eră până acum ῾Εκαταῖος.

43. Fragment dintr'o placă de marmoră de numai 2 cm.

grosime, deci foastă placaj de zid înlăuntrul unei clădiri, —

[1]) Deşi mai rară ca forma θιασῶται, forma θιασῖται se întâmpină totuş destul de frecvent în inscripţii (cf. Dittenberger, *Syll.*³ 1108, 1, 12, 14).

înalt de 0.075, lat de 0.12, și mai păstrând doară două litere (de 0.035 m. înălțime) dela sfârșitul unui rând. Găsit în dărâmăturile dinaintea porții celei mari; sec. II p. Chr. (vezi planșa V, fig. 3).

Dativul unei dedicații: după stilul literelor, pentru un *Antoninus* mai vechiu (Pius ori Marcus): *[Ἀντωνεί]νῳ.*

44. Fragment dintr'o placă de marmoră de c. 0.025 m. grosime, care a servit ca placaj, găsit în ruinele zwinger-ului porții celei mari. Inalt de 0.12, lat de 0.16 m. Sec. II, mai de grabă prima decât a doua jumătate. Cetim:

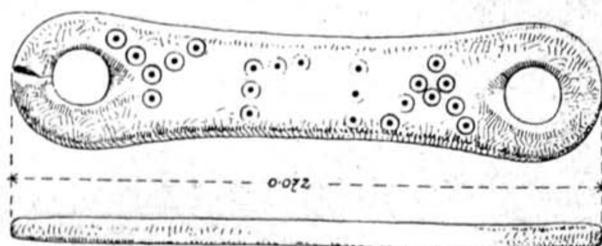

Din r. 1 nu se mai distinge nimic. In r. 2 avem evident un număr, LIX, iar apoi un fragment neprecis de literă. In r. 3 de sigur un E și un X. Un cuvânt care se oferă dela sine e, pentru aceste litere, însăș preposiția *ex*, în expresii ca *ex decurione*, *ex beneficiario*, etc. Totuș nu putem afirmà nimic, putând fi și cuvinte ca *vexillatio*, ori perfecte cu finalul în *-exi*, care pot deasemenea luà loc aici.

Inscripția pare a fi fost — după material și stil — mai de grabă de caracter monumental public decât utilitar privat.

45. Placă subțire de os, lungă de 0.072, lucrată ca o plăsea de cuțit și prevăzută la cele două capete cu două găuri largi, spre a fi prinsă sau atârnată, cu o sfoară mai groasă. Pe una din fețe, placa are o inscripție alcătuită ornamental din cerculețe cu câte un punct la mijloc, grupate astfel încât alcătuesc litere foarte corecte și bine stilizate. Obiectul a fost găsit în săpăturile dela băile romane, în sala cea mare *(tepidarium)*.

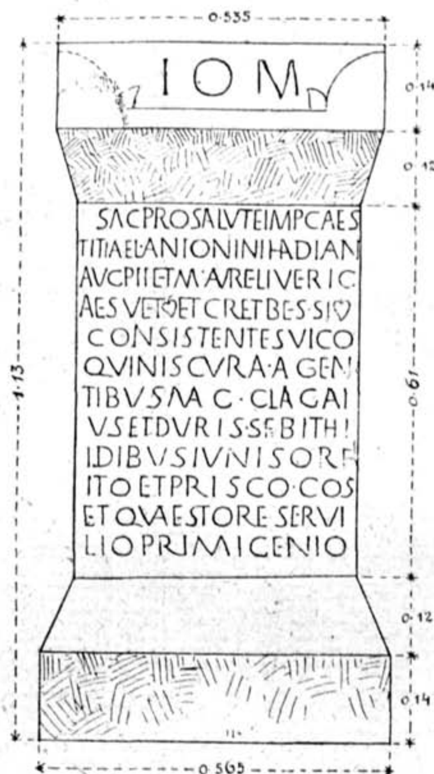
După stil e cam secolul al II-lea, deşì astfel de lucruri sunt prea conservativ lucrate, spre a varià mult dela un secol la altul:

Chiar fără invocarea zeiţei sănătăţii, Ὑγία (e ortografia obişnuită în epoca imperială, alăturea de Ὑγεία, în loc de Ὑγίεια), numai după cerculeţele cu care e împodobită această placă, am fi bănuit că ea e un amulet, purtat la gât, sub tunică, spre a apără de duhurile rele, care aduc boalele. Astfel de obiecte de os, fie în forma de piramidă cu patru laturi (*Ulmetum*, I, p. 574, cu pl. XXIV, 2, nr. 11), fie chiar în formă absolut asemenea celei dela Histria (*Ulmetum*, II, 1, p. 314, cu pl. XXXII, 1, nr. 19; cf. şi nr. 16, reproduse şi în *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 163, fig. 79), împodobite cu cerculeţele concentrice de caracter apotropaeic, am găsit şi în săpăturile dela Ulmetum. Ornamentarea aceasta e curentă în aşezările romane de pretutindeni (v. literatura dată în *Ulmetum*, I, p. 574, n. 1 şi 2), atât pe amulete, cât şi la obiectele de întrebuinţare zilnică.

46. Altar de calcar compact, înalt de 1.13, lat (la profile) de 0.535 (sus)—0.565 (jos), gros (la profile) de 0.38 (sus)—0.415 (jos), găsit în dărâmăturile exterioare ale curtinei *a*, în care a servit ca piatră de placaj. Lucrat exact în acelaş stil ca piatra comemorativă pentru *auditorium* din *vicus Quintionis*, publicată în *Histria*, IV, p. 617 şi urm. şi scris se pare de acelaş meşter. Literele de pe attica profilului superior sunt înalte de 0.055—0.060, iar cele de pe trunchiul altarului de 0.030—0.040 m. Uşoare negligenţe ale lapicidului nu turbură cu nimic sensul documentului.

Cetim (v. și planșa VI, fig. 1):

QVINIS este absolut clar. Nu există nicio ligatură, care să dovedească intenția lapicidului de a transcrie mai bogat acest cuvânt.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sac(rum) pro salute Imp(eratoris) Caes(aris) Titi Ael(i) Antonini Had(r)ian(i)(!) Aug(usti) Pii et Aureli Veri Caes(aris), vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi consistentes vico Quinis (sic !, — pentru *Quintionis) cura agentibus mag(istris) Cla(udio) Gaius(!) et Durisse Bithi, idibus Iunis, Orfito et Prisco co(n)s(ulibus), et quaestore Servilio Primigenio.*

Consulii după cari se datează, ne indică anul 149.

Interesantă e greșala făcută în citarea numelui lui Antoninus Pius: ea este la fel și în dedicația pusă de sătenii din *vicus*

Quintionis pentru pomenirea reparării primăriei lor *(auditorium)*, prin îngrijirea tehnică a aceluiaș meșter, dar într'alt an, căci avem primari *(magistrati!)* și perceptor *(quaestor)* pe alți trei cetățeni decât cei din inscripția de față *(Histria* IV, p. 617). Deșì, prin urmare, sătenii din *vicus Quintionis* puteau vedeà, când veneau la târg la *Histria*, pe atâtea monumente de aici scris exact numele împăratului (vezi în *Histria* IV, p. 611 și urm., nr. 21, nr. 22 și nr. 23, iar în comunicarea de față nr. 47), ei totuș lăsau pe lapicidul lor nù odată, ci ani la rând să scrie pe monumentele lor *Antoninus Hadrianus*, iar nu, cum trebuià, *Hadrianus Antoninus*. Aceasta înseamnă că autoritatea centrală, civilă, din Histria, ori militară, dela Dunăre, nu se amestecà în viața interioară a satelor thraco-romane, spre a controlà activitatea lor publică, ci le lăsà deplină libertate de manifestare.

Altarul e pus, cum vom găsì mai jos încă patru tot din acest sat, fără nici-o altă motivare, la idele lui Iunie, adică în ziua de 13 Iunie. Am arătat în repetate rânduri [1]) că închinările făcute părintelui zeilor și oamenilor între sfârșitul lui Maiu și mijlocul lui Iunie în satele Sciției Mici, sunt toate în legătură cu sărbătoarea cea mare a verii, în cinstea morților și pentru buna sporire a roadelor celor nouă ale câmpului, la *Rosalia*. Sătenii din *vicus Quintionis* aleseseră, cum se vede din cele nu mai puțin de cinci altare ce publicăm acum—toate puse cu acelaș gând — ca *zi* a marelui praznic al viilor cu morții, ziua idelor lui Iunie, a *13-a* după calendarul solar al lui Iulius Caesar.

Populația satului lui *Quintio* (asupra numelui satului, v. *Histria* IV, p. 618) e alcătuită din veterani și cetățeni romani de o parte și Bessi de alta. Unul dintre *magistri* e totdeauna un bess, iar cât privește pe *quaestor*-ul satului el e, când roman, când bess (vezi mai jos, celelalte inscripții din *vicus Quintionis)*. Transcrierea numelui satului în forma *vico Quinis* nu are nici un sens mai adânc; e un simplu capriciu ori o neglигență de lapi-

[1]) Vezi acum în special cartea mea, *Incep. vieții rom. la gur. Dunării*, p. 98—102 și 174—177.

cid. Nici pe de parte nu trebuie să ne gândim la o pronunțare reală *Quinis*, ori cumva la alt nume de sat, deosebit de *Quintionis*; avem într'un alt document de mai târziu scris numele complet, deci așà cum se ziceà real, —iar identitatea monumentului de față, în ce privește originea lui, cu celelalte din *vicus Quintionis*, se demonstrează până și prin identitatea scrisului și greșelilor ortografice ale lapicidului și, indirect, ale fruntașilor cari-l controlau, în cele două documente diferite ca dată, din *Histria* IV, 617 și din comunicarea de față.

La *cura agentibus* n'am completat *cura(m)*, de oarece cazurile în latina rustică nu mai sunt decât un pur lux, de care oamenii se dispensează cu multă plăcere. Dovada iat-o imediat chiar aici:

Având ablativul *cura agentibus magistris*, ar trebuì ca cele două nume ce urmează să fie în ablativ; ori, *Cla. Gaius*, cetit de noi *Claudius Gaius* și pus la ablativ în prima jumătate a numelui, *Claudio*, nu poate fi, cu toată bunăvoința, în a doua parte, *Gaius*, decât un nominativ, care firește, gramatical, e o absurditate între celelalte ablative, care urmează, aproximativ consecvent, până la sfârșitul inscripției: *et quaestore Servilio Primigenio*.

Cât privește numele așà de original, *Claudius Gaius*, primul praenomen-nomen, al doilea cognomen (!), onomastica provincială a Illyricului ne oferă exemple numeroase, unde *Gaius* e folosit drept *cognomen* (CIL. III, p. 2393, col. I). E drept că originea servilă a respectivilor cetățeni transpare adesea mai mult decât ar fi convenabil pentru vanitatea urmașilor lor. Dar în secolul al II-lea lumea romană, mai ales la țară și alăturea cu barbarii, cari joacă roluri egale, a devenit foarte puțin susceptibilă la astfel de zădărnicii, ca originea ingenuă a cuiva.

Dar să examinăm numele mult mai interesant și absolut nou al primarului bess din satul lui *Quintio*. Din DVRIS·SEBITHI cu un punct pus de lapicid, de sigur, din greșeală, între cei doi S, ca mai sus în r. 5, între cei doi S dela BES·SI, s'ar fi putut eventual scoate numele *Duris* și *Sebithus*; cum însă *Sebithus* ar fi fost ceva cu totul ex-

cepţional [1]) ca onomastică thracă, iar *Duris* ar fi rămas deasemenea cu totul izolat (cf. cel mult dacicul Δούρας), am desfăcut întâiu pe arhicunoscutul *Bithus*, numele cel mai banal thracic [2]), rămânând să căutăm o lămurire pentru restul *Durisse*, socotit ca fiind la ablativ. Ori, e limpede, în *Durisse*, al cărui nominativ ar fi *Durisses* (ori ev. *Durissis)* avem rădăcina bine cunoscută *dur-o* (dela *dū*-, os. *dor*, *dur* «piatră»), comună multor nume de localităţi (v. Tomaschek, II 2, 73) şi, dela acestea (v. mai sus, p. 46), numelor de persoane, ca Δούρας, *Durazis*, *Durze* (Tomaschek, II 2, 35), şi, zicem noi (v. şi p. 46), şi *Dorses*. Dar iată, în ultimul nume regăsim şi sufixul *-ses* din noul nume bessic dela Histria. Că între *Durisses* şi *Dorses* e acelaş raport strâns ca d. p. între Δερείζενις şi *Derzenus* (v. *Histria*, IV, p. 620), cred că nu are nevoie de prea lungă demonstrare: e un *i* căzut prin mutarea accentului de pe silaba a doua pe întâia, şi într'un caz şi într'altul. Nu mai discutăm acum, dacă *Durisses-Dorses* propriu zis nu e decât cunoscutul *Dura-zis* (v. şi mai sus, p. 46), ceeace ar familiarizà încă mai mult cu prezenţa lui în părţile Dunării de Jos. Destul, că apariţia sa în legătură cu *Bithus* ne mai e documentată şi prin inscripţia funerară dela Roma, din care cunoaştem pe thracul *Dorses*: doi camarazi şi compatrioţi *T. Aur(elius) Dorses* şi *T. Aur(elius) Vitus*, poate chiar fraţi [3]), pun prietenului lor *T. Aur(elius) Longinus* piatra de mormânt (CIL. VI 3209: vezi în inscripţiile vecine o sumă de alţi Thraci, Daci, Mysi şi alţi provinciali indigeni, recrutaţi în cavaleria gărzii imperiale din Roma). Dar *Dorses* si *Vitus* dela Roma, ne impun, oarecum, lectura: *Durisses* al lui *Bithus*, la Histria.

In ce priveşte numele perceptorului *(quaestor)* ales în acest an, 149, de sătenii din *vicus Quintionis*, vedem că e de origină

---

[1]) Am fi avut doară cel mult pe *Sua-vithus* ori *Trai-bithus* de luat ca analogii la o atare compunere, destul de grea de explicat. Căci nu cunoaştem nici o rădăcină thracică *Se*-, pur şi simplu.

[2]) Vezi Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 13 sq. şi Kalinka, *o. c.*, ind., precum şi Dumont, *Mélanges*, culese de Homolle, Paris, 1892, p. 540.

[3]) Nu după *T. Aurelius* zicem aşà, căci aceste nume romane au fost date, cum se vede din inscripţii, cu grămada la fel nouilor recruţi înscrişi în liste deodată cu cei doi Thraci, la Roma.

bună romană, atât în nomen gentile cât și în cognomen: *Servilius Primigenius.*

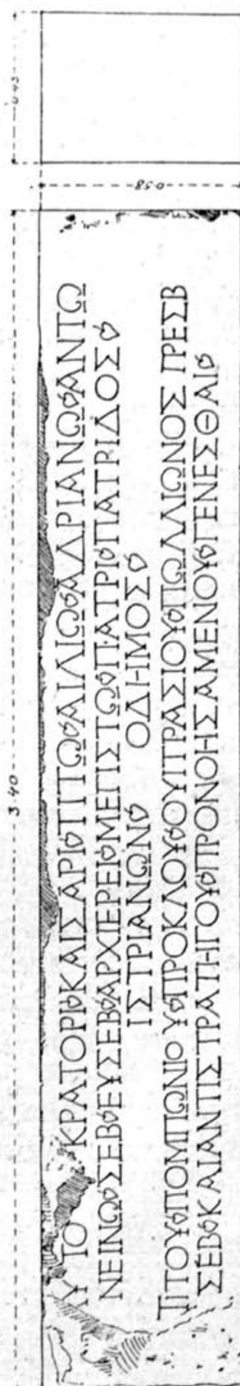
47. Printre monumentele epigrafice încastrate în zidurile Histriei și lăsate de noi acolo, ca într'un muzeu de aer liber, se aflau și niște mari monolite cu inscripții dedicatorii foarte frumos săpate — publicate de noi în *Histria* IV — și pe cari vecinii noștri bulgari în vremea răsboiului celui mare voiau să le ducă în țara lor, deși pretindeau că și Dobrogea erà tot țara lor, și ar fi putut ca atare să nu le mai turbure din liniștea lor străveche. Ca oameni de gust ce sunt, simpaticii noștri vecini au dărâmat frumuseța de zid a cetății în locurile unde erau prinse monumentele, și le-au scos din placaj. Dar când să le care, fie greutatea respectabilă a pietrelor (monolitul pe care-l vom descrie acum, are 3.40 m. lungime, pe 0.58 lățime și 0.43 grosime), fie alte accidente de neputință, au renunțat. Cu rapacitatea lor naivă ne-au făcut însă și un serviciu: monolitul din curtina *f*, cu inscripția publicată în *Histria* IV, nr. 21, p. 611 și urm., aveà pe partea opusă celei cu inscripția latină — cunoscută — o altă inscripție, greacă — ascunsă în zid — fără putința de a fi cetită, decât dacă ar fi fost dărâmate trei rânduri de blocuri mari de placaj, care se ridicau deasupra (vezi pag. 38, fig. 19 din cartea noastră, *Inceputurile vieții rom.)*, ceeace tocmai au făcut prietenii bulgari, — deși, țin să adaug, nu pentru a descoperì o nouă inscripție, ci pentru a furà una veche, descoperită de alții.

Noua inscripție e numai un dublet pe grecește al celei vechi, latinești. Literele, înalte ca și la cea latinească de 0.060 — 0.070 m., sunt foarte îngrijit și ornamental săpate. Cuvintele sunt despărțite prin palmete, iar bubele pietrei sunt sărite, chiar cu primejdia de a lăsà spații foarte mari goale înlăuntrul aceluiaș cuvânt. (Vezi desemnul de pe pag. 61).

Cetim:

Αὐτοκράτορι Καίσαρι Τίτω Αἰλίω Ἀδριανῶ Ἀντωνείνω Σεβ(αστῶ) Εὐσεβ(εῖ), ἀρχιερεῖ μεγίστω, πατρὶ πατρίδος, Ἰστριανῶν ὁ δῆμος, Τίτου Πομπωνίου Πρόκλου Οὐιτρασίου Πωλλίωνος, πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) καὶ ἀντιστρατήγου, προνοησαμένου γενέσθαι.

Afară de paralela interesantă între titlul latin, *Histrianorum civitas*, și cel grec *Ἰστριανῶν ὁ δῆμος*, al republicei histriene, singurul lucru nou, ce ne oferă redacția greacă a dedicației Histrienilor către Antoninus Pius, e (v. *Histria* IV, p. 612) ceva mai multă lumină asupra clădirei din care piatra noastră a făcut parte. Fiind scrisă pe ambele fețe este limpede că ea trebuià să fie suspendată liber, ca epistyl, pe niște coloane. Ea puteà fi cetită de trecători de ambele părți. Deci nu puteà să fie cu o față la întuneric, ci ambele trebuiau să fie la lumină. Firesc ni se oferă ideea suspendării ei transversal pe o stradă: susținută de cele două margini ale străzii de coloane, piatra noastră, cu o alta sau altele deasupra, va fi alcătuit în această ipoteză un portic deschis în felul unui mic arc de triumf: cu legendele pe attica lui, repetate la fel de ambele părți ale trecerei pe subt el, întrucât ambele fațade aveau o însemnătate egală.

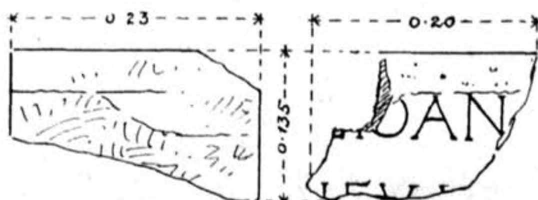

Ca elemente de datare, nimic nou. Deci tot c. 139—151 d. Hr.

48. Fragment de marmoră albă, bună, înegrită tare de foc, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. E o bucată de epistyl de 0.23 grosime complet păstrată, cu fața de sus bine netezită, spre a prinde exact alte blocuri deasupra. Partea de jos, care nu știm la ce înălțime totală ridicà architravul, e ruptă. Ce ni s'a păstrat din fața scrisă, o biată așchie de 0.135 m. înălțime și 0.20 lățime, nu conține decât două litere și jumătate, cu încă șapte frânturi aproape disparente din alte șase litere. Inălțimea literelor e de 0.04 m. Ductul lor e foarte îngrijit, în acord

cu scumpetea materialului și cu îngrijirea prelucrării lui. A făcut de sigur parte dintr'o frumoasă clădire, nu tocmai mare, dar foarte luxoasă, a secolului al II-lea.

Cetim (v. și planșa VI, fig. 2):

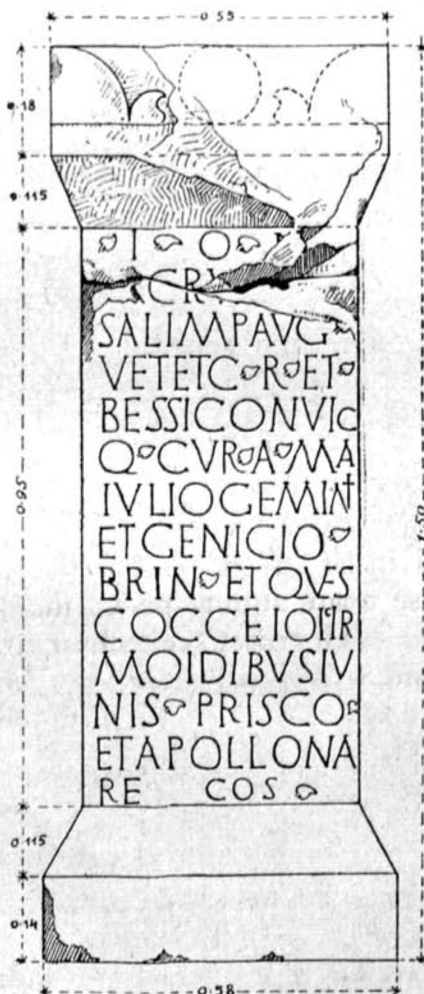
Cu toată mutilarea quasi-desperată a acestui epistyl, se poate totuș reconstitui destul din inscripția ce a purtat pe el, ca să ne dăm seama de rostul monumentului din care a făcut parte. E clar că OAN reprezintă sfârșitul unui cuvânt, cu O, și începutul unuia cu AN. Dar având un epistyl, avem o dedicație: ori, înainte de O e capătul de jos al unei bare verticale și încă mai departe o parte din bara îngustă orizontală a uneia din singurele două litere ce o presupun: E sau L. Deci EIO sau LIOAN. Nu mai insist: avem *...lio An...* Dar cum *Ae]lio An[tonino* nu se poate admite pe un monument așà de îngrijit, ridicat chiar în Histria (v. cele observate mai sus, p. 57, asupra greșelii făcute de cei din *vicus Quintionis* cu numele lui *Antoninus Pius*, greșală exclusă în oraș), rămâne să ne gândim la cealaltă, singură posibilitate *Aure]lio An[tonino*. Care însă dintre cei trei *Aurelii Antonini*, dela Marcu Aureliu înainte, până la Heliogabal? Credem că stilul sobru al literelor indică mai de grabă pe Marcu Aureliu însuș, decât pe Caracalla, spre a nu mai vorbì de fel de cel de al treilea Aurelius Antoninus, Elagabal.

Din frânturile rândului al doilea nu îndrăsnim a reface nimic, posibilitățile fiind prea numeroase și nesigure.

Rămâne dar câștigată cunoștința despre o construcție în marmoră, ridicată de Histriani între a. 161 și 180 în onoarea împăratului celui prea înțelept, și biruitor împotriva barbarilor germani dela granița de Meazănoapte, *Marcus Aurelius Antoninus*.

49. Altar de calcar compact, găsit în ruinile curtinei *a*, unde

fusese întrebuințat ca material în placajul zidului; rupt încă din antichitate în două bucăți: prima, partea de sus, mai mică, arsă de foc, — a doua, trunchiul altarului, căzută încă de atunci

în apa mării, care înconjură de jur împrejur cetatea Histriei. E permis să ne gândim la ultimul asalt barbar asupra Histriei, și care a dărâmat aproape în întregime curtinele de N ale cetății? In acest caz partea de sus a altarului, rămasă sus în zid, ar fi fost și arsă de foc, în vreme ce partea de jos, căzută, ar fi

rămas neatinsă de flacări. Căci în ce privește acțiunea Mării, ea a fost încă mai radicală ca a barbarilor, dar nu pe această lature; ea a desființat fundamental zidul de NE și E al Histriei.

Oricum ar fi, altarul e relativ bine păstrat și inscripția lui dedicatorie se poate cetì întreagă, așchia care lipsește între cele două fragmente fiind ușor restaurabilă. Inălțimea acestei *ara*, îngrijit profilată, în special la coronament, unde cele patru colțuri sunt elegant stilizate în formă de acroterii, e de 1.50 m.; lățimea la profile e de 0.55—0.58, la trunchiu de 0.44—0.46; grosimea la profile de c. 0.50. Litere clare, deși cam rustice în ductul lor, înalte de 0.050—0.055 m., afară de rândul ultim, unde sunt de numai 0.040—0.045 m. (Cf. pl. VI, fig. 3).

Prescurtările foarte arbitrare ale cuvintelor ne pun în oare care încurcătură la lectura numelor proprii din r. 7 și 9. Ligatura dela finele rândului 7 nu poate fi normal cetită decât ca NI: s'a sfârșit însă numele astfel, adică în forma greacă a indicării filiației, ori avem cumva a mai subînțelege încă și un O, nescris? Tot așà în r. 9, avem a admite un nume simplu, BRIN, ori trebuie să ne gândim la o prescurtare cu totul ciudată a cunoscutului nume thracic BRINCAZERES?

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo) sa]cr[um pro] sal(ute) Imp(eratoris) Aug(usti), vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi con(sistentes) vic(o) Q(uintionis) cur(am) a(gentibus) ma(gistris) Iulio Gemini et Genicio Brin(i) et qu(a)es(tore) Cocceio Firmo, idibus Iunis, Prisco et Apollonare (sic) *co(n)s(ulibus)*.

Deci, 13 Iunie 169 p. Chr.

Prescurtarea până la simpla inițială, a numelui satului lui *Quintio*, nu poate să mire, atunci când ne gândim, că, în fiecare an, un nou altar erà consacrat la idele lui Iunie (vezi mai jos cele trei altare din trei ani consecutivi 175, 176 și 177 d. Hr.) și deci pomenirea numelui satului nu mai erà o necesitate de determinare locală, devenită arhi-banală, ci numai un simplu atribut de drept civil, pe lângă titlul de *consistentes*, pe care-l

luau, deopotrivă, și cetățenii Romani și Bessii, *colonizați* de autoritățile romane în satele cu drept de comune rurale, în nucleu, *vici*-i, cu *magistri*, *quaestor* și *ordo (decurionum)*.

Am transcris în r. 6 *CVR*❦*A*❦ tot prin două cuvinte, ca și în inscr. din a. 149 (mai sus, p. 56), *curam agentibus*, iar nu prin unul singur, *curagentibus*, pentru că interpuncția făcută prin palmete ne cereà această separare.

Numele primarului *(magister)*, care reprezentà pe Romani, *Iulius Gemini*, trebuie de sigur cetit astfel, după maniera greacă, așà ca d. p. la Ulmetum *Aemilius Postumini* (*Ulmetum* I, p. 544), iar nu, cumva, *Iulio Gemini(o)*. In adevăr *Geminius* nu se întâlnește — afară de un caz cu totul dubios — niciodată în tot CIL. III, altfel decât ca *nomen gentile*. Cognumele respectiv e, totdeauna, *Geminus*. Deci ori ar trebuì să avem *Iulio Gemino*, ceeace piatra refuză, — ori *Iulio*, *Gemini(filio)*, adică așà cum e pe piatră. Reținem deci acest grecism înlăuntrul romanismului din *vicus Quintionis*.

Cât privește acum numele primarului *(magister)*, care reprezentà pe Bessi, el e încă mai ciudat. In adevăr numele său personal, spre deosebire de al tatălui său, e bun și comun roman: *Genicius*. E drept, vocalizarea cu *i* e mai rară în inscripții: *Genicius* (neconstatat încă la Dunăre) în loc de obicinuitul *Genucius* (în Illyricum o mulțime: v. CIL. III, ind.), dar ea nu e de fel streină tendințelor latinei vulgare, care schimbă bucuros pe *u* cu *i*, ca d. p. în *contibernalis* în loc de *contubernalis*, *monimentum* în loc de *monumentum* (extrem de des), *reciperandum* în loc de *recuperandum*, etc. (v. CIL. III, p. 2572, I), — și numele se întâlnește astfel pronunțat chiar în Italia: un *Genicius* la Nuceria Alfaterna (CIL. X, 1084) și două *Geniciae* la Ostia (CIL. XIV, 1090) [1]. Dimpotrivă, numele tatălui lui *Genicius* e absolut neașteptat: *Brin*. Dacă e o prescurtare — ceeace ar fi neconsecvent, căci e singura la cele trei nume proprii din inscripția noastră, și cu atât mai supărătoare, cu cât ar fi la un nume greu, dacă nu chiar imposibil, de completat — atunci avem încurcătura alegerei între:

[1]) Un *Genicius*, zice editorul Zangemeister, dubios, găsim și la Pompeii, CIL. IV, 2072.

Βρινκα-ζέρης (Tomaschek, II, 2, 17 și Dumont, *Mélanges*, p. 352), *Βρινκάζερις* (opt: la Kalinka, *o. c.*, nr. 34 I, 70; II, 29, 47, 67; III, 28, 51; IV, 94 și nr. 161), *Brinursius* (Tomaschek, II, 2, 17), *Brincasus* (CIL. III, 11111, Carnuntum) și *Βρινκάζεις* (trei: la Kalinka, *o. c.*, nr. 34 I, 56; II, 68 și I, 55)[1]). Dacă nù e o prescurtare, și numele a fost scris în adevăr întreg pe piatra noastră, atunci el e total nou și excepțional. Singurele rădăcini thracice cunoscute, din cari l-am puteà derivà, ar fi: I° *brea*, *brî*, «burg», «cetate», «sat» (cf. Tomaschek, *o. c.*, II, 2, p. 101 cu 62 și 63 și II, 1, p. 6, glossa VII) și II° *bhri*, «a tunde», «a rade» (*id.*, *ibid.*, II, 1, p. 7, glossa 6, — din această rădăcină derivă Tomaschek numele thracic *Brilo*, — cf. II, 2, 17): am aveà și într'un caz și în celălalt un *Bri-n*, în formă latină *Bri-nus*, deci în inscripția noastră: *Genicius Brin(i)*, adică de completat o simplă ligatură ca la primul nume, *Iulius Gemini*, uitată ori neglijată de lapicid.

Cum e greu de admis că nume așà de lungi, ca acelea citate mai sus împreună cu *Βρινκαζέρης*, ar fi fost prescurtate așà de arbitrar, într'un simplu *Brin*, atunci când alături toate celelalte nume sunt scrise complet, credem că a doua explicație ce am dat acestui nume nou, trebuie să fie cea adevărată.

Cât privește numele casierului comunal *(quaestor)*, el e un roman deplin, *Cocceius Firmus*. Numele *Cocceius* e comun în Scythia Minor (cf. *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 103, 125—126, 159, 161) și chiar la Histria (*ibid.*, p. 103 și 125) și în însăș satul lui *Quintio (Histria* IV, 617). Cognumele *Firmus* mai e folosit chiar în *vicus Quintionis*, cum vom vedeà mai jos, pe altarul din a. 176, tot de un roman adevărat, *Tiberius Firmus*, primarul din acel an.

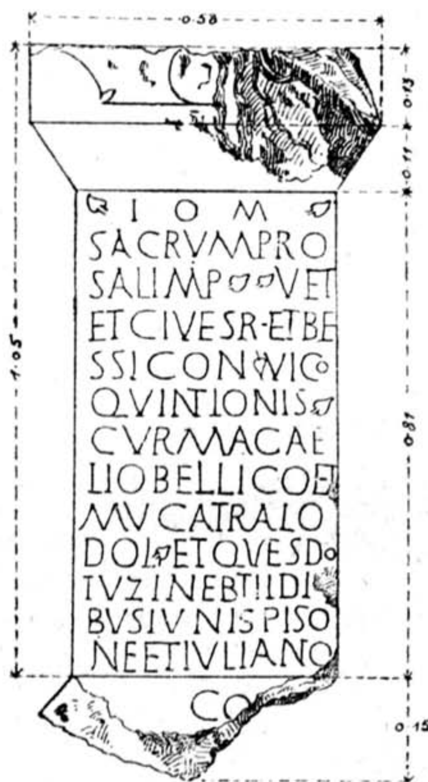
O ultimă observare: *Apollonare* în loc de *Apollinare*, în penultimul rând al inscripției, e o interesantă elenizare a cognumelui roman, occidental, în imediatul contact cu o cetate greacă așà de însemnată ca *Histria*, unde *Apollon* erà zeul eponym al republicei. In tot CIL. III nu se întâmpinase încă această

---

[1]) *Brincasus* și *Βρινκάζεις* sunt numai transcrieri diferite ale aceluiaș nume: *Brincazis*.

formă grecizantă a cognumelui roman. Şi din acest punct de vedere inscripţia noastră aduce dar ceva nou.

50. Altar de calcar compact, găsit în ruinele curtinei *a*, cu baza aproape cu totul ruptă și de asemenea cu lipsuri însemnate la profilul superior. Inalt, atât cât e păstrat, de 1.15 m., lat de 0.615 la profilul superior și de 0.465 m. la trunchiu, —

gros de 0.58 la profilul superior și de 0.44 la trunchiu. Ca de obiceiu, coronamentul e stilizat la cele patru colţuri în formă de acroterii. Inscripţia e gravată pe faţa îngustă (a grosimei) altarului. Literele, clare, dar rustice și ca forme și ca gravare, sunt înalte în primul rând de 0.035—0.040, iar în toate celelalte de 0.045—0.050 m. Ligaturi și prescurtări naive. (Vezi planșa VII, fig. 1).

Litera dela începutul r. 11 este, după comparația cu toate celelalte ale inscripției, sigur un T. Cât privește semnul de sub palmetă, în r. 10, el pare a fi un I, adăogat după ce inscripția erà gata, din motivele ce vom arătà mai jos.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sacrum pro sal(ute) Imp(eratoris), vet(erani) et cives R(omani) et Bessi con(sistentes) vico Quintionis cur(agentibus) mag(istris) Aelio Bellico e[t] Mucatralo Doli et qu(a)es(tore) Dotu Zinebti, idibus Iunis, Pisone et Iuliano co(n)[s(ulibus)].

Deci iarăș ziua consacrată de 13 Iunie, a anului 175.

La această dată Marcu Aureliu erà de fapt singur, ca împărat, deci *Imperator* la singular e în ordine.

Numele primarului roman, *Aelius Bellicus*, e comun (cf. ind. la CIL. III); în special cognumele *Bellicus* e destul de frecvent chiar ca nume de sclavi (CIL. III, p. 2383).

Tot așà numele primarului bess, *Mucatralus Doli* e comun thracic. Asupra formei *Mucatralus* trebuie însă să insistăm, căci constitue un fenomen de latinizare, interesant, și în acest aspect numele nu erà mai înainte cunoscut, ci regulat în forma *Mucatralis*, atât pe grecește, cât și pe latinește (Tomaschek, Dumont, Kalinka, CIL. III). In ținutul rural al Histriei acest proces de latinizare a numelor thrace e, se pare, general: am examinat altădată pe *Mucatrio* și pe *Seuto* (*Histria* IV, p. 686 și urm.); am cercetat în inscripția precedentă pe *Brinus*; vom analizà numaidecât pe *Dolus* și pe *Zinebtus*, — toate forme specific romanizate, întru cât desinențele greco-thrace sunt fundamental schimbate.

Numele tatălui lui *Mucatralus*, e *Dolus*, iar nu, cum ne-am așteptà, *Doles* (*Δόλης*, gen. *Δολήους*, ori, eventual, *Dolentis*, cum îl vom găsì — în afară de exemplele mai vechi — încă și mai la vale, într'o inscripție funerară, probabil tot din *vicus Quintionis*). Rădăcina *dol-* e foarte bogată în formații onomastice (cf. Tomaschek, *o. c.*, II, 2, p. 34; Dumont, p. 541; Kalinka, p. 419) și formele latine ale numelor thrace compuse cu dânsa trebuiesc acum crescute cu încă una: *Dolus, -i*, alături de *Doles, -entis* și de *Doleus, -ei*, — pentru a nu vorbì aici decât de formele scurte, iar nu și de cele lungi, ca *Dolanus*.

Precât de clar și ușor de explicat e *Mucatralus Doli*, pe atâta de încurcat e numele DOTVZINEBTI, pe care noi l-am despărțit în *Dotu* și *Zinebti*.

La prima vedere, mai ales prin suggestia latinizantă de a înțelege unul din nume ca o poreclă, se poate aveà tentația de a despărțì *Dotuz* și *Inebti*. In acest caz, evident, *Inebtus*, fiind latinul *ineptus*, e destul să reflectăm un moment numai asupra sensului injurios, pe care-l conține, spre a-l respinge numaidecât. De altă parte thracic, *Inebtus* nu-și poate găsì nici-o explicare, cel puțin precât suntem până acum înarmați în chestiuni de onomastică thracă.

Dimpotrivă, etimologic thracic suntem oarecum obligați să despărțim cele două nume, așà cum am făcut-o: *Dotu*, fiul, și *Zinebtus*, tatăl. Să le cercetăm pe rând.

Numele *Dotu*, se comportă — credem — în thracică întocmai ca și *Cotu*, *Cosu*, *Dolu*: când sunt simple, păstrează pe *o* în prima silabă, când se compun cu alte rădăcini ori particule, schimbă, potrivit legii binecunoscute de vocalism thracic, pe *o* în *u* (cf. Kretschmer, *Einl. in d. Gesch. d. griech. Sprache*, p. 221, 223, 225 și 226): astfel *Κότυς* dă *Κουτίλας*, *Κόσων (xōsun)* dă *Cusala*, *Δόλης (Δόλων)* dă *Δουλήζελμις* (pentru toate v. exemple la Tomaschek, *o. c.*, *s. v.*); tot așà *Dotu* dă *Δούτιον* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 553), *Δυτούποϱις*, *Δυτούτϱαλις* (Kalinka, p. 420). Dacă această observație a noastră e justă, numele casierului comunal din *vicus Quintionis* nu numai că ne procură un radical interesant și nou pentru o întreagă serie de nume thrace, dar el se prezintă, ca și în cazul numelui *Δατείζης*, ca vechiu și conservativ bessic, poate chiar încă nedeclinabil pe latinește. Căci finalul *-u*, în *Dotu*, e mult mai natural un ablativ thracic, decât eventual unul latin de declinarea a IV-a, absolut neadmisibil, în cazul unei romanizări a numelui, care, firește, ar fi întrebuințat ori declinarea a II-a, *Dotus*, *-i*, ca mai sus, *Brinus*, *-i*, *Dolus*, *-i*, sau pe a treia, *Doto*, *-onis*. In adevăr, finale de nume thracice în *-u* mai cunoaștem încă satisfăcător de multe: *Sicus (Sicu)* (Tomaschek, II, 2, p. 49 și 43), *Sucu* (p. 30 și 44), *Sisus*, gen. *Sisu* (p. 43), *Sulu* (p. 44), *Susu* (p. 44), *Rescu- (Ῥαισκου-)* în nenumărate compuse (p. 27 și urm.), *Muscus* (p. 27), *Aulu- (Αὐλου-)* în foarte multe com-

puse (p. 3—6), *Ucus* (p. 11), *Vitu* (*Vitu-paus*) (*ibid.*), *Bitus* (*Βῖθυς, Βεῖθυς* — simplu sau în compuse: p. 13 și urm.), *Burus* (v. și compusele, p. 16 și urm), *Pistus*, *Pistu* (p. 20), *Mau-* (*Maupus*, cf. însăș *Paus*, *Pus*: p. 22 cu 18, cu 25), *Renus* (p. 28), *Ῥηβου-*, *Regu-* (p. 28), *Dentu-* (p. 30), *Dinus* (p. 33), *Tiatus* (p. 36) și *Θιαθιοῦς* (ibid.), *Taru-* (p. 37), *Samus* (p. 41).

In ce privește numele tatălui lui *Dotu*, credem că *Zinebtus* are a fi desfăcut în: răd. *zin-*, destul de cunoscută în thracică, și răd. *-ebt-* (dublet la *-ept-*), deasemenea constatabilă în forme numeroase și sigure.

Rădăcina *zin-* o mai cunoaștem din *Zinama* (*Zinima*) (Tomaschek, II, 2, 40), *Zinenis* (Kalinka, nr. 160, cu CIL. III, 7470, 14210), *Zina* (fată: CIL. III, D. CVIII), *Ζείνης* (Kalinka, nr. 306), poate și în *Ζῆνις*, genit. *Ζῆνι* (*ibid.* nr. 298) și în acest caz toate formațiile cu *-zenus* (cf. Tomaschek, II, 2, p. 39) ori *Zeni-* (cf. Dumont, *o. c.*, p. 542). Dacă Tomaschek nu greșește, când explică thracicul *Ζήν-δης* cu armen. *cin-* «nativitas» și *-di* «ponens», deci, «genus s. vitam praebens» (*l. c.*, p. 39), atunci am aveà și în *Zin-ama Zin-enis*, *Zin-ebtus*, sensuri analoage, în legătură cu ideea de naștere, origine, viață. Asupra terminației *-enis* vom reveni la cercetarea numelor din inscripțiile imediat următoare, din anii 176 și 177.

Să ne oprim acum asupra cuvântului *ebtus*, desigur identic cu *eptus* și latinizat din *eptis*, *epte*. Acest cuvânt ne este de o parte cunoscut din numele de localități *Βουρδ-έπτω*, *Burd-ipta* (Tomaschek, II, 2, 61) *Tilez-ypta* (Pârvan, *Bull. de l'Inst. p. l'Europe s. o.*, 1914, p. 127 și urm.), în cari partea a doua, ar fi eventual în legătură cu răd. *ap-*, *ip-* «a luà, a câștigà»: Tomaschek (II 2, p. 61), cf. grec. *ἅπτω*, «a legà, a alcătuì», *ἁπτός* «pipăibil» (în acest caz numele *Zineptus*, «legat cu viața», ar fi echivalentul thrac al grecescului *Μακρόβιος*), — de altă parte însă avem bogata serie a numelor thrace formate cu *Epta*, *Epte*, *Ἐπτη*, *Ἐπται*, *Ἐπτει* (Tomaschek, II, 2, p. 8 și urm., fără însă etymologia thracicului *eptâ* din scr. sápti «Gespann, Zugross», adică echipaj, pereche de cai înhămați la carul de luptă, care mi se pare mai puțin convingătoare decât prima).

Astfel dară *Zin-epte* (*Zin-ebte*), latinizat popular *Zinebtus*, reiese ca un foarte corect și firesc nume thrac, alcătuit după

modelul obicinuit al numelor duple thrace: *Epte-centes*, *Aulu-tralis*, *Aulu-zenis*, etc., din numele *Zin-i*, *Zin-a* și numele *Ept-e*, *Ept-a*.

Incă o observație, de caracter epigrafic: am completat în r. 7 *cur(agentibus)*, iar nu *cur(antibus)*, pentrucă toate celelalte cinci monumente din *vicus Quintionis* ne confirmau prima formulă, indiferent de prescurtare.

51. Altar de calcar bun, dar calcinat și apoi putrezit în apă, găsit în ruinele curtinei *a*, la o mare adâncime sub dărâmături, zăcând întreg subt nivelul apei Mării, care-l acoperea complet. La ridicarea lui s'a constatat că erà aproape cu totul sfărâmat. Cu mare greutate s'au putut adunà din apa murdară, de caracteristicul nomol negru al lagunelor mării, multele fragmente în care se risipise acest monument. Rezultatul a fost foarte mulțumitor, căci deși îi mai lipsesc ici și colo bucăți din fața scrisă, lectura inscripției a putut fi totuș perfect asigurată. E înalt, în reconstituire, de c. 1.40 m., lat la profile de 0.55, iar la trunchiu de 0.44 m. Litere clare, dar rustic trasate și gravate, înalte de 0.045—0.055 m., afară de ultimul rând, unde sunt numai de 0.035 m. La sfârșitul r. 5 și 10 câte un N și O foarte mici, iar la sfârșitul r. 11 un I foarte lung. F are o formă caracteristică imitată după cursiv. Ligaturi: E cu T și V cu A.

(Vezi desemnul pe pagina următoare și planșa VII, fig. 2).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sac(rum), pro [sal(ute)] Imp(eratoris), vet(e)r(ani) e[t] c(ives) R(omani) et Bes(si) c[o]n(sistentes) vic(o) Quin(tionis), curag(entibus) mag(istris) Tib(erio) Firmo et Val(erio) Cutiunis et qu(a)esto[re] Fl(avio) Secundo, *idibus Iuni(s) Apro II et Po(l)l[i]one II co(n)s(ulibus)*.

Deci, iară și iară, 13 Iunie, acum al anului 176. Numele consulului *Pollio* pare de fapt a fi fost scris cu un singur *l*, pe piatră nefiind loc în spărtură decât pentru o literă, —afară, evident, de cazul că I ar fi fost subtilizat până la dimensiunile ce le are pe altarul din a. 175, mai sus examinat, în numele *Doli*.

Unul din primari și perceptorul au nume romane foarte obicinuite: *Tiberius Firmus* și *Flavius Secundus*. Afară doar de faptul, că găsim cognumele *Firmus* și pe altarul din a. 169, nu cred oportun a mai observà cevà asupra acestor nume.

Dimpotrivă numele primarului bess merită o mai de aproape cercetare, întrucât iar mai facem cunoștință cu un nume thrac încă necunoscut până la noi.

Inainte de toate o mică încurcătură: *Valerius Cutiunis* reprezintă o persoană, sau două? Căci având numele gentil *Valerius* ar trebuì să continuăm cu cognumele *Cutiunis* de dat aceluiaș Valerius, spre a-i completà numele roman. Totuș cred

că am greşì total, de am face aşà. *Valerius* aici e cognomen, al unui bess, care, în loc să fie numit de părinţi cu un nume thracic, a fost chemat cu acest nume roman, foarte iubit de barbari, ca şi *Valens*, *Valerianus*, etc., ca fiind de bun augur (v. p. *Valerius*, cognomen, în Illyricum şi Orient, CIL. III, ind., *s. v.*). *Valerius* e deci un nume barbar, ca şi *Cutiunis*. Iar *Cutiunis* e numele tatălui lui *Valerius*, care, fireşte, îşi scrie numele după maniera greco-thracică: N., fiul lui N. — *Valerius Cutiunis* cetăţean roman, numit, el singur, cu ambele nume, după maniera romană, nici nu ar fi putut să fie ales ca primar din partea Bessilor, — aşà încât chestiunea se pune cu totul simplu: ori e barbar şi e primar, ori e roman şi nu e primar.

Numele *Cutiunis* e un dublet la *Cutiula*, nume bessic cunoscut (Tomaschek, II, 2, 51). Alături de aceste două forme mai avem *Cuta* şi *Cutie* (gen. *Cuties*, fem.), *Κούϑειν*, — şi, natural, *Κουτίλας* (v. mai sus p. 69 cele observate cu privire la *Cotu*, *Κότυς*, *Κουτίλας* şi cf. Tomaschek, p. 51 cu CIL. VI, 2353). Ştim că sufixul *-la* e un diminutiv thracic. Ce rost are sufixul *-nis*?

Mai găsim: *Bu[rt]sitsinis* (dela *Burzi-tzi-nis*: v. mai departe nr. 52); *Βρούζενις* (şi *Βρουϑένης*?), dela *Βροῦζος* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 551), *Zinenis* (CIL. III, 14210) alături de *Zines*, *Zina* (Kalinka, nr. 306 şi CIL. III, D. CVIII şi vezi mai sus, p. 70 şi urm.), *Eptenis* dela *Epte*, *Epta* (Kalinka, nr. 34 I, 35 şi I, 38), *Ἀλκενίς* (fem.) [dela *Ἄλκης*: *Ῥοιμητάλκης*, etc.] (Dumont-Homolle, p. 325 şi 558). E un sufix destul de rar (Dumont-Homolle nu l-au observat: *Mélanges*, p. 559), dar foarte caracteristic şi, ceeace e mai interesant, de constatat chiar în paralelă cu *-ipta*, *-epta*, d. p. la toponimicul *Burdipta*, alăturea de care găsim *Burdenis*, pe Hebrus, la 24 m. p. de Hadrianopolis (Tomaschek, II, 2, p. 61). (Pentru *-na* în loc de *-nis* (cf. *Dizala* alături de *Dizana*): Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 552).

Filologic comparativ el corespunde sufixului general indogermanic *-nus*, *-νος*, cu o vocalizare specifică, thracică: *-nis* *Δερείζενις* = Derzenus (*-πορις* = -porus, etc.), care preferă în finală pe *i* lui *o* sau *u*.

Reţinem deci — prin inscripţia noastră — un nou nume şi stabilim încă un sufix thracic.

52. Altar de calcar compact, spart în două, diagonal pe faţa scrisă, găsit în ruinele curtinei *a*. Aşchia desfăcută din piatră între cele două bucăţi nu s'a putut găsì în dărâmături, cu toate ostenelile noastre. Din această cauză s'a pierdut cam câte o literă din fiecare rând, dela 1—10. Regretabilă e pierderea mai ales în r. 9, unde este iar un nume thracic cu totul neaşteptat, şi, tocmai aici fiind stricate două litere, restaurarea cuvântului nou thracic rămâne, pentru aceste două litere, discutabilă. Inălţimea altarului e de 1.35 m., lăţimea la profile de 0.46 r. 0.50, la trunchiu de 0.40—0.41; grosimea la fel. Literele clare, dar rustice, înalte în primele două rânduri de 0.035, iar în restul inscripţiei de 0.045—0.050 m. Corectură după sfârşitul săpării, în r. 7, unde un L uitat în cuv. FLORO a fost adăogat, mic de tot, între F şi O. Alte litere mici, pentru câştigare de spaţiu, în r. 4, 8 şi 14. M ornat. Ligatură doar în r. 9, N cu T. Tradiţionala împodobire cu acroterii şi rozete a profilului superior e, în parte, martelată.

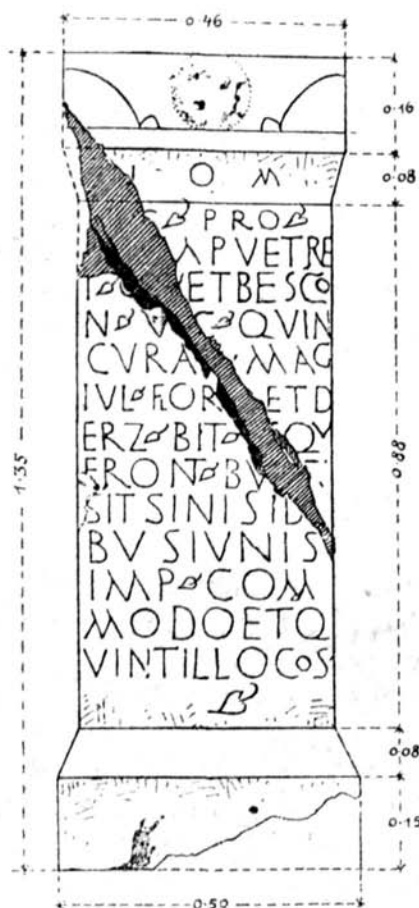
(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa VII, fig. 3).

In r. 2 la început SA; în r. 3, cam strâns, SAL şi I, apoi M, care e aproape tot păstrat. In r. 4 C·R. In. r. 6 nu putem hotărî de a fost în spărtură un G, pentru CVRAG, ori un A, pentru CVRA·A. In r. 7 sigur un O şi în r. 8 ET. In r. 9 la urmă pare să fi fost un T. In spărtură a avut loc o singură literă: ce anume, vom propune mai jos, la examinarea numelui nou, thrac, ce ni-l aduce această inscripţie. Restul, limpede.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [sa]c(rum) pro [sal(ute) I]mp(eratoris), vet(e)r(ani) et [c(ives) R(omani)] et Bes(si) con(sistentes) v[i]c(o) Quin(tionis) cura[g(entibus)] mag(istris) Iul(io) Flor[o] et Derz(eno) Bit(i) [et] qu(aestore) Front(one) Bu[r ?t]sitsinis, id[i]bus Iunis Imp(eratore) Commodo et Quintillo co(n)s(ulibus).

Deci, iarăş 13 Iunie, anul 177.

Prescurtările sunt făcute identic ca în inscripţia din a. 176 (nr. prec.); de aceea, în r. 6 am admis, fără semn de întrebare, ***curag(entibus)***, iar nu ***cura(m) a(gentibus)***. Doar la urmă ***Iunis*** întreg, în loc de ***Iuni(s)***.

Transcrierea VETR, atât aici cât şi pe monumentul precedent, ar da de bănuit că se şi citeà ***vetr(ani)***, iar nu ***vet(e)r(ani)***. Totuş poate fi şi simplă abreviatură capricioasă de lapicid dela ţară.

Interesant, că deşi erau doi ***Imperatores Augusti***, redactorul inscripţiei nu a pus IMPP AVGG, cum se obicinueşte mai

târziu, când lumea se deprinde a cunoaște mai ***mulți*** împărați în ***unul*** și acelaș imperiu roman ***indivizibil***, ci a lăsat să se înțeleagă, prin indicarea unui singur împărat, că fiul lui Marcus joacă numai un rol secundar, oarecum de simplu *Caesar*, în felul cum, pe vremea lui Antoninus Pius, provincialii romani pomeniseră toată vremea în dedicațiile lor și pe «Cesarul» Marcu Aureliu, deși, evident, nu-l confundaseră ca autoritate cu tatăl său, adoptiv, augustul Pius, care erà ***singurul*** împărat al lumii romane. Inovația lui Marcu Aureliu, de a împărțì sarcinele domniei ***unice*** între ***doi*** împărați egal îndreptățiți, erà prea metafizică spre a fi înțeleasă de popor. Intâi lumea s'a luptat, cât a crezut că împărăția poate fi ținută indivizibilă, pentru restabilirea și a unui ***singur*** împărat: până la Constantin, Iulian, Teodosiu. Când s'au convins apoi Mediteraneenii romanizați, că totuș Orientul e o lume diferită de Occident, au recunoscut ***doi*** împărați, dar și în ***două*** împărății. Și de-atunci cele ***două*** împărății se luptă să refacă pe cea ***unică***, prin cucerirea ***celeilalte***! Adică, așà cum fusese până la Alexandru cel Mare, și cum a fost, după uciderea gândului lui de slăbănogii cari voiau să-l imite, până la cel care-a putut iar să învieze, vechia unitate mediteraneană, Octavianus Augustus.

Chestiunea atinsă aici în privința unității împărăției romane, se pune, de altfel, și la inscripția ce urmează, din *vicus Celeris*: formula de loaialitate rămâne: ***pro salute Imperatoris***, chiar dacă sunt ***doi*** împărați. Cf. de altfel și cele ce vom observà mai jos, la nr. 53.

Numele celor doi primari din acest an, 177, sunt deopotrivă comune: *Iulius Florus*, ca și femininul *Iulia Flora*, sunt bine cunoscute în Illyricum (v. CIL. III, ind. *s. v.*); iar *Derzenus Biti* e, iarăș, un fel de «Ionescu» ori «Popescu» thracic. Chiar aici, în *vicus Quintionis* am mai întâlnit un primar *Derzenus* (acela însă feciorul unui *Auluporus*: *Histria* IV, p. 617 și în special p. 620, unde se face analiza numelui), iar tatăl primarului *Durisses* din a. 149, mai sus cercetat (p. 59) se cheamă tot *Bithus*, ca și tatăl primarului de acum, din a. 177.

Nou și caracteristic e numele casierului comunal: personal, purtând, ca și primarul *Genicius Brini* din a. 169, ori primarul

Valerius Cutiunis din a. 176, un nume roman, el ne dă însă, ca și ceilalți doi, prin numele tatălui său, ocazia de a cunoaște un nume nou thracic.

Numele roman al acestui primar thrac, cetit de noi *Front(o)*, ar puteà, eventual, să fie și *Front(inus)*. Credem totuș, că față de frecvența enormă în cercurile de jos (servi, barbari, soldați, liberți: cf. d. p., numai pentru Illyricum și Orient, CIL. III, ind. p. 2392 IV, și 2632 III), de unde se inspirau indigenii în imitarea obiceiurilor nouă, romane, e mai mult ca probabil, că numele primarului nostru e *Fronto*, și de aceea la descifrare nici nu i-am mai pus obicinuitul semn dubitativ între parenteze.

Să analizăm acum numele thracic *Bu[r?t]sitsinis*. Intâiu de toate, pentru ce restaurăm în spărtură literele R și T? Procedând etimologic, observăm, dela sfârșitul spre începutul numelui, întâiu sufixul binecunoscut *-nis* (v. și mai sus, p. 72 și urm.); recunoaștem apoi grupa *-tsi-* care, evident, nu poate fi alta decât rădăcina *tzi-*, cunoscută nouă din numele thrace *Tzi-ta*, resp. *Tzi-n-ta*, cu nazalizarea asianică (bithyno-phrygică: *Saga-ris*, *Sanga-ris*!): Tomaschek, II, 2, p. 39.

Să ne întoarcem la începutul numelui. Rădăcini thracice (fie în onomastică, fie în toponimie) începând cu *Bu-* avem în primul rând, sau grupa celor cu *Bur-* (Tomaschek, II, 2, 16 și 61 urm.), sau grupa celor cu *Buz-* (*id.*, *ibid.*, 16 și 17, 61 și 95). Apoi, un *But-* (p. 16 și 62), un *Bul-* (p. 61) și, cu greu, un *Bug-* (p. 62). Deci: *Bu[r.]si*, *Bu[z.]si*, *Bu[t.]si*, *Bu[l.]si* sau ev. *Bu[g.]si*. Prezența sigură a lui *s* imediat după lacună și necesitatea încă a unei litere între *s* și cele trei dela început, exclud, thracic vorbind, toate combinațiile citate afară de prima: *Bu[r.]si*. Dintre diferitele rădăcini începând cu *Bur-* nu avem decât una singură conținând pe *si*, *Βουρζιάων*, *Burziavo*, cetate getică de pe lângă Șumla (Tomaschek, p. 62). Dar piatra pare ea însăș a indicà în urma de literă conservată încă la finele r. 9, un T. Am aveà deci *Bu[rt]si-* pentru *Burzi-*. Această egalizare de sunete ne este permisă pe baza: *Tsierna* = *Zerna* (CIL. III, p. 2546 și 2547) cu ortografiarea în plus *Dierna* (p. 2533) și *Cerna* (în *Iupiter Cernenus*, divinitate dacică dela *Alburnus* [Abrud: CIL. III, p. 924—927], cu numele

alcătuit din toponimicul *Cerna*, după exemplul binecunoscut al numelor de divinități thrace, locale [Pârvan, *Gând. d. lume și viață la Gr.-Rom. din P. S.*, p. 9]: greșit explicat de Steuding la Roscher, *Myth. Lex.*, I, p. 866, ca zeu celtic): iarăș vre-un sunet specific thracic, ğ, č, c′, sau care va fi fost. — Dacă această reconstituire a noastră se admite, atunci avem iarăș un nume compus, după felul obicinuit thracic, din două rădăcini: *Burzi-*, *Burtsi-*, dela «burz», «bereza» («înălțime», «deal») și *-tzi-*, *-tsi-*, dela «gvi», «ği-» («a trăi») (cf. Tomaschek, p. 62 cu 39). Deci *Burtsi-tsi-nis* (Burzi-tzi-nis), «cel care trăește pe înălțime», «Munteanul».

Să examinăm însfârșit succesiunea quaestorilor în *vicus Quintionis* în cele cinci documente nouă pe care le comunicăm acum. In a. 149 e un roman, *Servilius Primigenius*; în a. 169 e tot un roman *Cocceius Firmus*; în a. 175 e un thrac *Dotu Zinebti*; în a. 176 e un roman *Flavius Secundus*; în a. 177 e iarăș un thrac *Fronto Bu[rt]sitsinis*. In ultimii trei ani alternarea e strictă: odată un thrac, odată un roman. Dar, în general, se pare că n'a fost așà de consecventă. D. p. în a. 169, socotind înapoi dela 177 încolo, ar fi trebuit să găsim *quaestor* pe un thrac, și totuș găsim un roman. Precât posibil, se pare însă că se ținea seamă de această dorință de egalitate, ca, acolo unde nu există colegialitate, ca la *magistri*, demnitatea respectivă să treacă pe rând dela Romani la Bessi și înapoi.—Când vedem însă că fie primarii, fie perceptorii din *vicus Quintionis*, chiar când sunt bessi, încep, din ce în ce mai des, să poarte nume romane, *Genicius*, *Valerius*, *Fronto*, înțelegem că nu e departe timpul, când Romani și Bessi, toți vor fi o apă, și greu se va mai puteà distinge romanul de origine vestică de romanul de origine indigenă (cf. d. p. cazul *dacului* Valerius Marcus dela Durostorum în *Incep. vieții rom. la gur. Dunării*, p. 202 și urm.).

53. Altar de calcar alb, destul de bine conservat, găsit în dărâmăturile curtinei *a*. Inalt de 1.24, lat de 0.54—0.55 (la profile) și de 0.47 la trunchiu, gros de 0.45—0.50 la profile și de 0.42—0.46 m. la trunchiu. Lucrare destul de nedibace. Literele foarte mari, de 0.055—0.065, afară de ultimele două rânduri, unde au numai 0.035—0.040, sunt desemnate și să-

pate foarte stângaciu. Deşì pus în acelaş an cu altarul de sub nr. 52, totul diferă aici de monumentele din *vicus Quintionis*, material, lucru, meşteşug, obiceiuri şi cunoştinţe — cum vom arătà în amănunte la analiza conţinutului acestui document. N şi S sunt regulat culcate spre dreapta. A e cu bara orizontală frântă. G e prelungit în formă cursivă. T aproape nu se deosebeşte de I. O singură ligatură, în r. 5: E cu T, după care, încă odată făcut degeaba un T!! Literele dela sfârşitul rândului 7, deşì ciocănite, sunt perfect lisibile.

Cetim (vezi şi planşa VIII, fig. 1):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Regin(a)e, pro sal(ute) Imp(eratoris) et vici Celeris, cura(m) agente Ulpium Ulpianu(m) mag(istro), Imp(eratore) Vero Caesa(re) et Quintillo co(n)s(ulibus); d(e) s(uo) p(osuit).

Altă lume decât în *vicus Quintionis*. Un singur primar, nici un perceptor; numai Romani și totuș limba plină de greșeli ori negligențe; dedicația făcută nu numai lui *Iupiter*, ci și tovarășei lui divine *Iuno Regina*; în sfârșit perfectă ignoranță în trebile politice: lui *Commodus*, luat de Marcu Aureliu ca tovarăș de domnie dela 27 Noemvrie 176, sătenii din *vicus Celeris* îi zic încă în 177, *Verus*, — după numele fratelui lui Marcus, mort încă din a. 169. Să analizăm pe rând toate aceste particularități ale inscripției noastre.

Majoritatea dedicațiilor oficiale făcute prin satele Sciției Mici e către zeii uniți Iupiter și Iunona (cf. *Incep. v. rom. la gur. Dunării*, p. 190—193), iar nu către Iupiter singur. Primarul *Ulpianus* e deci în acest punct de acord cu tradiția romană locală. Inchinarea sa «pentru sănătatea Impăratului», iar nu a «Impăraților», corespunde iarăș obiceiului pe care l-am constatat și mai sus, în *vicus Quintionis*, iar unirea satului cu împăratul într'o singură dorință de sănătate nu e nici ea afară din obiceiu; v. d. p. la *Ulmetum (Ulmetum*, II, 2, p. 366): închinare făcută lui Iupiter și Iunonei, de cetățenii Romani și Bessii așezați în Ulmetum, *pro salutem* (!) *Marci Aureli Veri et Lucii Veri Augusti et sua*, în ziua de 25 Iunie 163; tot la Ulmetum, dedicație lui Iupiter și Silvan, la 5 Iunie 191, *pro salute Imperatoris et salute consacranorum (Ulmetum*, II, 2, p. 375), etc.

In ce privește numele satului, precum se poate vedeà și din fotografie (v. planșa VIII, fig. 1), nu e nici-o îndoială, că trebuie cetit *vicus Celeris*. Aceasta e important, pentrucă astfel se corectează și lectura greșită a inscripției găsite de Tocilescu la Karaharman și în care lapicidul țăran uitase o literă, scriind numai CEERIS, ceeace făcuse pe Tocilescu să citească *Ce(r)eris*, lucru admis apoi și de editorii Corpului dela Berlin [1]), în CIL. III, 7526 și de noi toți, până la găsirea documentului sigur de acum. Numirea satului după un om, iar nu după un zeu, e cu atât mai mult în ordine, cu cât azi suntem în măsură de a mai aveà,

[1]) Cari de altfel au mai făcut o greșală ce le aparține complet: atât *vicus Cereris* (sic) cât și *vicus Clementinus* (sic), *vicus turris Muca*, *vicus Sc....ia*, sunt socotite ca *vici intramurani*, primul în Histria, celelalte în Tomi(!!), iar *vicus Vero[b]rittianus* e mutat în Bithynia: ind. la CIL. III, p. 2547.

numai din ţinutul Histriei şi Tomilor încă patru exemple, de sate numite la fel, numiri descoperite la scurtă vreme una după alta, în ultimele noastre săpături: *vicus Quintionis* (cu cele şease inscripţii dela Histria), *vicus Casianus* (două: *Descop. nouă în Scythia Minor*, p. 534 şi urm.), *vicus Secundini* (mai jos, nr. 61) şi *vicus Narcisianus (Incep. vieţii rom. la gurile Dunării*, p. 147), iar din alte părţi încă: *vicus Clementianus*, între Caramurat şi Pantelimon *(Ulmetum*, II, 2, p. 370), şi *vicus Vero[b]rittianus* lângă Hârşova (CIL. III, 12479).

Am arătat în repetate rânduri (v. în special expunerea din *Incep. vieţii rom. la gurile Dunării*, p. 142—148) rolul hotărîtor al singuratecilor pionieri romani în întemeierea de aşezări romane la Dunărea de jos, şi, prin aceasta, în romanizarea indigenilor de aici. Voiu adăogà, cu prilejul descoperirei încă a unui colonizator de aceştia, *Celer* din inscripţia noastră, numai următoarele consideraţiuni.

Orice sat nou, cu nume după un roman, înseamnă o biruinţă a civilizaţiei romane împotriva tenacităţii indigene. In adevăr, aşezările romane de pretutindeni în Imperiu se fac în, şi lângă, satele indigene: indigenii sunt acasă la ei, iar Romanii venetici. Acolo însă, unde, în câmp deschis şi până atunci nelocuit, romanul cumpărând un *praedium* înfiinţează o *villa*, cu clădirile, gospodăria, oamenii de corvadă, ai lui, romani, toţi cei cari mai vin să se aşeze, alcătuind dintr'un conac singuratec, un sat întreg, se aşează pe pământ roman, în forme romane. Mulţimea *vici*-lor din Scythia Minor, cu nume luate după diferiţi pionieri romani, e încă o dovadă de seriozitatea şi trăinicia operei de colonizare cu Romani, a ţinutului daco-thracic dela Dunărea-de-jos.

Numele primarului din *vicus Celeris* e cam suspect din punctul de vedere al ingenuităţii personagiului: ne vine să credem, că el e fostul sclav, thrac ori oriental, al unui *Ulpius* veritabil, şi de aceea nu îi e nici urechea rănită de ablativul absolut pe care şi-l construeşte... cu acuzativul! Potrivit obiceiului consacrat, primàrul plăteşte, când satul vreà să cinstească pe zei ori pe împărat, — deci şi aici, *de suo posuit*.

Datarea e dublu greşită: 1⁰ că e pus *Verus* în loc de *Commodus*, şi 2⁰ pentrucă e *Verus Caesar*, numele de principe

moștenitor al lui Marcus Aurelius (care n'a primit ca *Caesar* și numele de *Imperator)*, iar nu *Verus Augustus*, spre a fi Verus și cum s'ar fi cerut chiar și numai prin *Imperator*, care îl precedă (nume care fusèse de fapt primit de *Commodus* încă dela 27 Noemvrie 176). Noroc de *Quintillus*, cel de-al doilea consul, al cărui nume s'a păstrat pe piatră, — că altfel trebuià să construim o mulțime de ipoteze asupra adevăratei date a acestei inscripții: pentru a. 161, ori pentru a. 167, care amândouă ar fi fost false.

54. Șase fragmente dintr'o placă de marmoră albă, groasă de 0.025 m., găsite ca simple pietricele de *mortar*, sfărmate încă din antichitate și aruncate ca umplutură în temeliile porții celei mari a Histriei, subt contrafortul interior drept, de unde au fost scoase unul câte unul, cu prilejul curățirei terenului și scoaterei, spre conservare în Muzeu, a coloanelor dorice de marmoră albă, cari erau puse ca niște bușteni culcați la temelia zidului. Literele înalte de 0.05 m., foarte îngrijit săpate, indică, în stilul lor monumental, a doua jumătate a secolului II, sau prima jumătate a secolului al III-lea.

Cetim (vezi și planșa IX, fig. 1):

La încep. r. 1, partea de jos a unui I, iar la sfârșit IO sau IC. La încep. r. 2 un X, la sfârșit un V, ceeace e foarte important,

căci împreună cu X fixează cazul în care avem a pune întregul nume și titlu din primele trei rânduri ale inscripției. La încep. r. 4, fragment din bara orizontală de jos a unui E. La sfârșit un L, un E, sau un B, căci bara dela mijloc pare mai mult o spărtură întâmplătoare decât o gravare a lapicidului. In r. 6, și apoi r. 7, tot ce a mai fost ca text, a fost martelat încă din antichitate, înainte de a se fi aruncat placa spartă în zeci de bucăți în betonul zidurilor Histriei. Am aveà deci:

..Pius Felix] Invic[tus Augustus...
...pontife]x maximu[s...
(Imp. sau*) trib. pot.] III, cos. [...*
...be]llum ul[tra...
...]absum[psit ?..
...a]vit. ////
//////////

Inscripția fiind gravată pe o placă de marmoră, aceasta a servit de sigur ca placaj la un zid sau monument, pe care, potrivit obiceiului, a fost eternizată pomenirea sărbătorească a evenimentului sau persoanei. Aici, se pare că le avem pe amândouă. Persoana e un împărat care folosește supranumele de *Invictus*, deci nu poate fi mai vechiu decât Caracalla,—căci Septimius Severus și Commodus nu poartă acest atribut decât cu totul întâmplător și în afară de regulă. Evenimentul pare a fi o mare biruință împotriva barbarilor de peste graniță: *[be]llum ul-[tra]* și *absum[psit]* sunt resturi din formula de celebrare a victoriei. După *tribunicia potestas III* și un singur consulat (căci pe piatră nu pare a fi urmat o cifră pentru consulat) inscripția s'ar potrivi atât pentru Severus Alexander cât și pentru Maximinus. Totuș, având în vedere răsboaele de care e vorba în inscripție, Maximinus ar fi mai indicat. In acest caz însă inscripția ar mai puteà fi completată pe socoteala lui Maximinus și altfel, cu *imperator III*, înainte de *cos.*, după CIL. III, 10649.

Imp. Caesar C. Iul. Verus Maximinus
Pius Felix] invic[tus Augustus
pontife]x maximu[s trib. pot.
II, imp.]III, cos. [procos. p. p.

5. . . . be]llum ul[tra . . .
. . .] absum[psit? . . .
. . . a]vit . .

adică din a. 236 d. Chr.

Totuș, cum foarte bine se poate, ca în r. 3 (4), după *cos.*, să mai fi urmat și o cifră, atunci inscripția (păstrând tot *imp(erator) III)* se potrivește și lui Caracalla, ori, cu diferite alte posibilități și excepții *(Invictus)*, chiar lui Septimius Severus (de data aceasta putând aveà cifra III, fie pe lângă *trib. pot.*, fie pe lângă *imp.)*.

De aceea am cercetat acest monument comemorativ încă de acum, înainte de a fi trecut cu totul la inscripțiile secolului al III-lea d. Hr.

55. Fragment dintr'un altar ori stelă de piatră ordinară, nisipoasă, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de 0.30 lat de 0.40, gros de numai 0.125 m. (e o așchie); litere din vreme încă bună, poate chiar dinainte de vremea lui Severus, dar rustic săpate, înalte de 0.055—0.060 m.

Cetim (vezi și planșa VIII, fig. 2):

In primul rând, spre sfârșit, se pare, resturi din LLO sau ELO sau LEO. La sfârșitul r. 2 și 3 câte un S, iar la sfârșitul r. 4 un N sau un M.

. . . [*l l o*] . . .
d i a n o s[. . . .
m a g i s [. . . . .
c o n [. . . . . . .

Avem, probabil, în r. 1, 2 și 4 nume proprii, d. p.: *Clau]-diano*, iar în r. 3, se pare, cuvântul *magis[tratis]* la abl., ca în inscripția din *vicus Quintionis*, *Histria* IV, p. 617: *curagentibus Sulpicio Narcisso et Derzeno Aulupori magistratis et Cocceio Phoebo quaestore*. Completez în r. 3 *magistratis*, iar nu *magistris*, pentru că *magister* nu se abreviază — în aproape totalitatea cazurilor — cu mai mult de trei litere: MAG, adesea numai MA: vezi mai sus, cele șase altare din *vicus Quintionis* și *vicus Celeris*.

Potrivit acestor premize, fragmentul nostru a făcut deci parte dintr'o *ara*, închinată de *vicani*-i dintr'un sat dimprejurul Histriei, de sigur la Rosalia, *Iovi Optimo Maximo*, eventual și *Iunoni Reginae*, pentru sănătatea unuia din împărații celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea, sau, tot așà de posibil, din primele decenii ale sec. III-lea.

56. Altar de piatră de nisip, foarte friabilă, prins ca material de construcție în contrafortul interior stâng al turnului celui mare, G, cu inscripția la aer, pe fața contrafortului de către intrarea în turn. Inalt de 0.90, lat la profile de 0.44, iar la trunchiu de 0.40, gros (la bază: singura care se poate măsurà formând cu fața scrisă colț de zid) de c. 0.30. Litere destul de regulate, dar cu tendința de înclinare spre dreapta, înalte de 0.045—0.050 m. Sec. II—III. Cetim:

(Vezi desemnul pe pagina următoare și pl. X, fig. 3).

Lectura e quasi desperată. La începutul r. 1 sigur un H în ligatură cu E. Apoi un R foarte aplecat spre dreapta. Apoi lacună mare. La sfârșit un S, ori, poate, un O. Către începutul r. 2, cam a doua literă, un O; spre sfârșit, clare CLID. In r. 3, dela jumătate înainte, pare, ONIS. — R. 4—6 sunt clare.

Her[culi sau *Her[oni Sancto]*
. o . . . aclid
g . . . ioni[s]
arcinam
[e]x vot[o]
p(osuit)

Sensul general al inscripției e limpede: o dedicație făcută de un particular, fie lui *Hercules* (cum mai avem d. p. și închinarea din *vicus Quintionis*: *Histria* IV, p. 617), fie lui *Heros*, zeul thracic bine cunoscut (așà cum avem destule din Scythia Minor și mai ales în ținutul Tomilor: cf. în special pe cea mai caracteristică în CIL. III, 7532; v. și 7530, 7531, etc.: ind. p. 2512).

Lucrul nou și în aceeaș vreme foarte greu de lămurit, e termenul *arcina*, cu care e designat obiectul pus *ex voto*.

Thesaurus linguae Latinae nu cunoaște acest cuvânt. In textele medievale (v. Du Cange, *Glossarium med. et inf. lat.)* îl găsim, dar târziu, așà că ne lipsește legătura cu limba clasică;

trebuie deci să căutăm o explicare pur antică, lăsând cuvântul medieval să vie abia în urmă, numai ca o confirmare.

Fiind un *ex voto* pentru un zeu, trebuie, înainte de toate, să excludem orice sens funerar: *arca* în sens de sarcofag (foarte des în inscripții) e exclus. Totuș derivatul *arcina* nu poate venì decât dela o *arca* având sens religios. De altă parte dedicația privește un obiect concret. Deci *arca* va trebuì înțeleasă în sensul ei primar: «ladă», «dulap», «cufăr», iar nu în cel secundar: «sarcofag», ori în cel simbolic: «casierie». Ori singurul loc în care găsim pomenită *arca* în inscripțiile din Illyricum și Răsărit, la *Antiochia Pisidiae* (CIL. III, 6839 și 6840), privește o *arca sanctuaria*, în sensul de «casierie» a unui templu: e vorba de un *curator* al acestei *arca*.

Dar *arca* în sensul propriu poate fi și cassa de bani însăș; darul necunoscutului dela Histria (poate un *[Her]aclid[es])* ar aveà perfect rost să fie tocmai o danie *ex voto* a unei «*lădițe*», pentru uzul, nu al zeului însuș, ci al unui *collegium funeraticium* având ca patron pe *Heros Sanctus* (mai de grabă decât pe Hercules, deșì, în sensul syncretistic de zeu salvator, și *Hercules* poate foarte bine patronà o societate de asigurare pentru caz de moarte) și al cărui *magister*, respective *quaestor*, ori chiar *arcarius*, să aibă în ce să-și închidă banii, pe cari membrii colegiului i-i dàu drept cotizații, — adică în ce să-și «țină cassa».

Totuș *arcina*, ca derivat dela *arca*, rămâne încă nedocumentat: aici credem că trebuie să intervină textele medievale. Du Cange cunoaște sub termenul *arcina*, resp. *arsina*, între altele *(arsina*,-2) un fel de mobilă, pe care în actele sinodului dela Nîmes din a. 1284, la cap. *de veneratione Ecclesiae*, o găsim indicată, destul de vag, precum urmează: *Quia quidam clerici ecclesias sic exponunt supellectilibus, et arsinis ipsius, et etiam alienis ut potius domus laicorum, quam Dei basilicae videantur: idcirco firmiter prohibemus, ne eiusmodi supellectilia seu arsinae in ecclesiis admittantur, nisi propter bellum, aut incendia repentina, seu alias necessitates urgentes...*

Dacă prin aceste *arcinae* (sau *arsinae)* din sec. XIII sunt de înțeles cassele de bani particulare, așà cum ne reieșeà din considerațiile noastre de mai sus pentru *arcina* dela Histria, e o întrebare. Fapt e, că un *arcarius collegii* e

lucrul cel mai firesc (vezi un atare demnitar collegial în CIL. III, 7437 r. 6, din Nicopolis ad Istrum), iar un *arcarius* are, evident, nevoie de o *arca*, sau fie şi numai de o *arcina*.

57. In rândul de jos al marilor blocuri, cu care e placată curtina *g*, în apropierea turnului *G*, îndată deasupra soclului, se află o mare bază de calcar compact, cu toate profilele ciocănite. Cum piatra n'o puteam scoate fără a dărâmà zidul, ne-am cercat norocul cu mici sondagii la feţele ei de sus şi de jos. Fortuna a fost binevoitoare. Inscripţia se aflà pe faţa de jos. Am lărgit sondajul astfel ca la lumină artificială să putem cetì tot,

fără a stricà pietrele înconjurătoare şi am putut descifrà întreaga inscripţie. Baza e înaltă de c. 2 m., lată de 0.69 şi groasă de 0.63. Inscripţia a fost gravată pe grosimea iar nu pe lăţimea pietrei. Litere îngrijite, înalte, în primul rând de 0.037, iar în celelalte de 0.040—0.045 m. Colţul de sus din dreapta, al bazei, a fost rupt, probabil la aşezarea în zid; partea care lipseşte din inscripţie, e însă foarte uşor de completat. De asemenea sfârşitul inscripţiei este ciocănit. Il putem însă reconstitui cu ajutorul celorlalte inscripţii de acest fel, destul de numeroase la Histria.

Τὸν θειό[τατον] Αὐτοκράτορ[α Καί]σαρα Λ. Σεπτίμ[ιον] Σεουῆρον Εὐσεβῆ Περτίνακα Αὔγου[σ]τον. [Ἀρα]βικὸν Ἀδ[ιαβηνικὸν], βουλ[ὴ δῆμος Ἰστρι]ηνῶν].

Septimius Severus poartă numele de *Pius*, *Adiabenicus* și *Arabicus*, dar încă nu pe acela de *Parthicus*. Deci inscripția e de după a. 195, când a luat el cele două nume triumfale și dinnainte de a. 198, când a acceptat și pe cel de *Parthicus*, oferit încă din a. 195, dar refuzat de împărat (Schiller, *Gesch. der röm. Kaiserz.*, I, 712, 5 și 720, 2; cf. Liebenam, *Fasti*, p. 110).

De obiceiu dedicațiile făcute de provinciali împăraților încep cu Ἀγαθῆι Τύχηι (cf. și *Histria* IV, p. 638 — 658), — deși sunt și cazuri, când inscripția începe direct cu numele împăratului onorat (cf. Cagnat, IGARRP. I, 683, 697, 713, 788), dar destul de rare. Pe piatra noastră, inscripția începând imediat subt profil, se pare că invocarea Bunului Noroc a lipsit.

Așezarea numelor împăratului e, ca de obiceiu, arbitrară. Dar și bieții provinciali au dreptate. In fiecare an numele împăratului mai creșteà cu câte un atribut: nu mai știau nici ei, unde să le așeze. Aici *Pertinax* este pus după *Pius*, care e luat mai târziu (194 sau 195: Liebenam, *o. c.*, p. 110).

Caracteristic și nu prea des (cf. Cagnat, IGARRP. I, 750, 697, 689) e numele latinesc Αὔγουστος (p. împărătese Αὐγοῦστα) întrebuințat în mijlocul celorlalte nume imperiale pe grecește, în locul obicinuitului Σεβαστός (r. Σεβαστή).

Am completat în r. 7 și 8: βουλὴ δῆμος Ἰστριηνῶν (nu Ἰστριανῶν) potrivit uzului constatat în multele dedicații analoage, găsite în anii trecuți la Histria (*Histria* IV, nr. 33, 35, 36, 37, 39) și, de altă parte, nu am pus complet numele solemn al Histriei: ἡ λαμπροτάτη Ἰστριηνῶν πόλις, pentrucă nu l'am găsit până acum comun decât abià dela Caracalla înainte (cf. *Histria* IV, nr. 34 și urm. p. 645 și urm.).

58. Bază constatată în rândul de jos al pietrelor de placaj din curtina *i*, în apropierea turnului I, îndată deasupra soclului. Cercetată și desemnată *in situ*, fără a strica zidul, printr'un sondaj modest și cu lumină artificială. Acelaș noroc ca la nr.

precedent: inscripţia pe partea de jos a pietrei, iar nu, cumva, la perete (opusă feţei dela aer), ceeace ar fi zădărnicit orice cunoaştere şi publicare a ei, afară de cazul dărâmărei zidului. Inălţimea bazei — care are toate profilele stricate — e de c. 2 m., lăţimea (pe care e şi inscripţia) de 0.68, iar grosimea de 0.58. Litere îngrijite, înalte de 0.04 în r. 1 şi de 0.05 în celelalte. Nici-o lacună.

Cetim:

Ἀγαθῆι Τύχηι. Τὴν Σεβαστὴν Ἰουλίαν Δόμναν, βουλὴ δῆμος Ἰστριανῶν.

Inscripţie de o conciziune caracteristică, pe care aş fi înclinat să o cred deaproape înrudită cu cea a inscripţiei precedente, într'un sens încă mai strict, făcându-le chiar contemporane. Dimensiunile, ca şi identice, ale celor două baze, grafia identică, conciziunea asemănătoare ar milità în favoarea acestei datări. Am aveà adică iarăş, c. a. 195—198.

Dela Histria mai avem încă o bază pentru *Iulia Domna*, dar dintr'o epocă mai târzie (*Histria* IV, p. 645 sq.): a. 212—217, şi prezentând fenomene caracteristice din punctul de vedere al cultului imperial în imperiul roman, în special în ce priveşte syncretismul dintre cultul pentru divinităţile tutelare ale dife-

ritelor *πόλεις* și cultul pentru împărătesele efectiv domnitoare, ca acestea orientale, dela Iulia Domna înainte (cf. *Histria* IV, p. 646 și 654).

Forma *'Ιστριανῶν* după *κοινή*, iar nu *'Ιστριηνῶν*, după tradiția ionică a Histriei, se mai întâlnește în inscripții analoage *(Histria* IV, nr. 32 și 34), dar e mai puțin simpatizată ca aceà de-a doua. Cf. mai sus, sub nr. 57.

59. Placă de marmoră albă, foarte fină, luată dela vreun placaj de lux și utilizată prin sec. III (poate și sfârșit II) ca material de scris, pentru a face lista unui *θίασος*. Inaltă de c. 0.29, lată de c. 0.26, groasă de 0.02, placa e complet păstrată pe trei părți și e ruptă numai pe dreapta. Literele nu sunt săpate, ci zgâriate, aproape cursiv, cu un cuiu. Nu poate fi vorba de o înălțime fixă a literelor, ele fiind foarte neregulat aruncate din fuga... cuiului: în mijlocie sunt de c. 0.015—0.020 m.

Cetim:

(Vezi desemnul de pe pagina următoare și pl. IX, fig. 2).

La sfârșitul r. 1 lipsește *I* adscris. Litera dela sfârșitul r. 2 este, precis, un *E*. In r. 3 o încurcătură de linii la sfârșitul numelui, pe care trebuie s'o înțelegem ca o abreviare paleografică *sui generis*. Litera dela sfârșitul r. 5 pare a fi un *Φ*. După locul pe care-l ocupă invocația către Bunul Noroc, tabla n'a continuat mult pe dreapta, ci e aproape completă. Ideea de a fi conținut o a doua coloană de nume pe dreapta, este absolut exclusă.

'Αγαθῆι (palmetă) *Τύχη(ι)* (palmetă)
'Αλέξανδρος ἱε[ρ(εύς)]
'Απολλών(ιο)ς φιλ(ότειμος)
'Αλέξανδρος εὔθυ(νος)
Κουθιούρας φ(ιλότειμος)
Μαξιμίνα Σίσι
Θεόφιλος

De sigur, un *album collegii*. Foarte ciudat e numărul restrâns, de numai șase, pe care după lista noastră, l'ar fi cuprins acel *θίασος*. Cu atât mai puțin e de admis acest lucru[1]), cu cât

primii patru membri sunt, toți, demnitari ai colegiului, și nu rămân atunci decât doi simpli membri: o femeie și un bărbat.

[1]) La un *θίασος* de sclavi ai unei singure familii bogate din Histria (cf. pentru vremea imperiului Grupp, *Kulturg. d. röm. Kaiserzeit*, I, p. 289 și 309 urm.), cred că nu ne putem gândì în cazul de față.

Explicația credem să fie următoarea: toți membrii colegiului nu poartă decât un singur nume: deci, ei sunt, toți, foarte probabil, sclavi; primitivitatea plăcii capătă și ea astfel lămurire deplină. Ca atare au fost, de sigur, trecuți în *album*, numai conducătorii și, eventual, donatorii. In chiliuța săracă unde se vor fi adunat pentru scopurile lor de asigurare a unei înmormântări omenești, și pentru rugăciunile și petrecerile la zilele de sărbătoare ale patronului divin al colegiului (a fost probabil tot *Heros Domnus)* sau la *Rosalia*, ei au așezat această placă, eventual subt însăș icoana Eroului Domn, ori pe vreun alt *ex-voto*, făcut cu cheltuiala fruntașilor colegiului funeraticiu, însemnați fiecare cu funcțiunea ce o aveà în *θίασος*.

Pentru lămurirea documentului nostru cel mai prețios text e dedicația unui *θίασος* analog, dar mult mai numeros și mai bogat, de cetățeni, nu de sclavi, și cu mult mai multe funcțiuni colegiale, din Tomi *(Arch.-epigr. Mitt. aus Oest.-Ung.* VI, 19, 39: Tocilescu-Löwy). In collegiul dela Tomi găsim în loc de *ἱερεύς*, o *ἱέρεα* [1]), și în loc de *εὔθυνος* un *ἔκδικος* (ca potrivire de atribuții numai aproximativă, căci la Tomi mai e, deosebit, și un *νομοφύλαξ*, precum și un *γραμματεύς* și un *ἱεροκῆρυξ*, în afară de o sumă de *φιλότειμοι* și de însăși președinții: *συναγωγοί* [cf. la *γερουσία* din Histria *συναγωγεῖς* ca președinți: *Histria*, IV, p. 602 sq.], cari împreună, ori prin delegație, vor fi exercitat și activitatea de *εὔθυνοι*, adică de censori, cari să revizuiască socotelile colegiului).

Titlul de *φιλ(ότειμος)* acordat unui sclav nu e nimic excepțional (cf. și AEM. VI, 25, 50), și nu e nici deosebit de prețios, atunci când, în colegiile religioase, sclavii pot ocupà chiar demnitățile mai înalte, de preoți, președinți, ori cassieri ai colegiilor.

In ce privește numele de persoane din lista noastră, avem patru grecești, două thracice și unul roman: am puteà spune, un adevărat simbol statistic, pentru populația din orașul Histria (la țară, firește, proporția e alta). La numele gre-

[1]) Vezi însă în collegiul bacchic din Nicopolis ad Istrum [(a. 227) un *sacerdos* (CIL. III, 7437, r. 5).

cești nu avem nimic de observat. La cel roman și la cele thrace însă da.

Μαξιμίνα Σίσι e fiica, sau soția, de nume roman, a thracului *Σίσης*, pe latinește *Sisus* (cf. Tomaschek, II, 2, p. 43). Intregul nume e în ortografia latină, scris însă cu litere grecești. Aceasta e important pentru caracterul roman al civilizării Thracilor în Scythia Minor: chiar atunci când sunt împreună cu Grecii, în collegii grecești, ei își păstrează deprinderile și aspectul roman.

In ce privește pe «onorabilul» *Κουθιούρας*, el ne procură a treia formă, originală, a numelor thrace derivate dela rădăcina *Cutiu-*; la *Cutiula* (dinainte cunoscut: Tomaschek, II, 2, 51), am adăugat mai sus pe *Cutiunis* (p. 73), iar acum pe *Cuthiuras* (p. forma cu *ϑ* în loc de *τ*, cf. *Κούϑειν* și *-κύϑης* la Tomaschek, p. 51). Sufixul onomastic *-ras* nu e necunoscut. Mai avem pe *Βισύρας* (probabil din *Βιϑυ-ρας*): Tomaschek II, 2,15; *Πάταρος*, (dela pat-, adi. pataro-) cu vocalizarea greacă a sufixului: *ibid.*, 19; *Δείσορος (δειδ- ?)*: 30; dar mai ales, hotărîtor, *Τάλουρος*, *Ταλούρα*, în loc de *Τάλουλος* (dela *Τάρουλος*), (ibid. p. 37), unde *-ρος*, *-ρα* nu e decât o variație a lui *λος*, *-λα*, întocmai ca în cazul nostru: *Cutiula* și *Cutiura*.

60. Altar de piatră ordinară nisipoasă, găsit în dărâmăturile curtinei *a*, subt nivelul apei, aproape putrezit de umezeală și gata-gata să se desfacă întreg în așchii, care să se risipească în praf. Scos cu prudență și uscat, monumentul a scăpat nedistrus și în special partea scrisă e intactă. Inalt de 1.23 m., lat (la profile) de 0.59—0.61 și (la trunchiu) de 0.45—0.48 m., gros (la profile) de 0.56—0.57 și (la trunchiu) de 0.42—0.44. Literele sunt înalte de 0.052, afară de primul rând și de literele O și I, pe alocurea foarte mărunte, variind între 0.025 și 0.040 m. (probabil din primele decenii ale sec. III). Literele sunt mai mult sgâriate decât săpate. T și I se confundă unul cu altul. In general barele orizontale sunt aproape desființate: la A din r. 2 lipsește chiar cu totul. Ligaturi frecvente: A cu N, E cu N, V cu A, în fine N cu T (r. 3). Foarte caracteristică e forma lui L, ca *λ* în cuvântul *SAλVIA*, deși alăturea e peste tot L obicinuit.

Cetim (v. și planșa VIII, fig. 3):

D(is) M(anibus). Antonius Dolentis vixit ann(os) XVIII. Salvia Anicii filio bene m(erenti) pos(uit) et Val(erius) Crescens.

Antonius Dolentis e un thrac. *Dolens* e forma latină a thracicului *Δόλης*, genit. *Δολήους* (Tomaschek, II, 2, p. 34; Dumont-Homolle, p. 553; Kalinka, p. 419, II; CIL. III, 6255: Potaissa; 8745: Salonae; 14507 *ant. a.* 26 și *b.* 45: doi, de origine din Ratiaria), pe care noi într'o inscripție din *vicus Quintionis* (mai sus, p. 68) l'am întâlnit și în forma latinizată *Dolus*, *-i*. Pentru cei necunoscători, țin să notez că *Dolens* (sau chiar *Dolanus*: Tomaschek, II, 2, 34) nu are nimic de-aface cu *Dalenus* (CIL. III, 13743), pe care-l găsim în *vicus Amlaidina*,

și care trebuie pus în legătură cu rădăcina total deosebită *dale-* și *dala-* (Tomaschek, II, 2, p. 30).

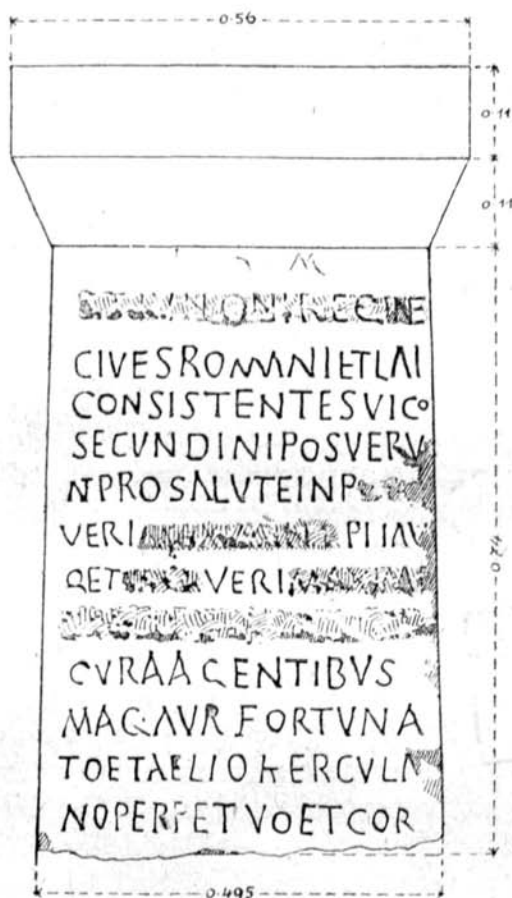
Numele mamei lui *Dolens* e perfect roman, însă exprimat după felul grecesc, cu genitivul: *Salvia Anicii. Salvia* e un cognomen bine cunoscut în Illyricum și Răsărit (CIL. III, ind.). Dimpotrivă *Anicius* apare frecvent numai ca *nomen*, în vreme ce printre *cognomina* e extrem de rar: un *Aur(elius) Anici[us]* într'o listă de soldați romani, dela *Potaissa* (CIL. III 7688). Cu tot numele ei roman, după genitivul numelui tatălui ei, Salvia poate să fi fost și ea thracă ori greacă. Sigur e, că tatăl răposatului *Antonius* a fost thracul-bess *Dolens*.

In ce privește pe *Valerius Crescens*, cu numele sale comun romane și provinciale, nu putem presupune nimic plausibil nici asupra originei sale naționale, nici asupra înrudirei în care se află cu *Antonius Dolentis* ori cu *Salvia Anicii*.

Altarul funerar al lui Antonius fiind găsit în zidul Histriei la un loc cu toate cele cinci altare votive din *vicus Quintionis*, satul Bessilor, iar Antonius fiind el însuș un bess, se poate exprimà ipoteza că Antonius ar fi fost, și el, din *vicus Quintionis*.

61. Altar de calcar bun, cu profilul inferior rupt, împreună cu o parte chiar din inscripție, găsit în valul de dinaintea porții celei mari dela Histria: părăsit de sigur aici de oamenii de prin satele actuale, cari, înainte de a luà noi în cercetare Histria și de a pune gardieni acolo, veneau de furau piatră și cărămidă dela cetate. Probabil altarul a fost, ca atâtea alte monumente, întrebuințat în placajul turnurilor porții principale (cf. *Histria* IV, planul dela pag. 623). Partea păstrată e înaltă 0.96, lată la profilul superior de 0.56, iar la trunchiu de 0.50 și groasă la profilul superior de 0.52 (pe fața posterioară nu există profil, altarul fiind aplicat la zid), iar la trunchiu de 0.46. Litere înalte de 0.03—0.04, afară de O, care e de diferite mărimi, dar mai ales de 0.02 m. A e făcut în primele rânduri ca un *Λ* grecesc, fără bară la mijloc. Dedicația către zei și numele împăratului, resp. al moștenitorului său, sunt martelate. Forma literelor e destul de rustică. Afară de r. 2 și 6, nu e nici o ligatură. La urmă nu pare a lipsì decât un rând, cel mult două (vezi explicațiile mai jos).

Cetim (vezi şi planşa 10, fig. 2):

Urmele din primul rând şi literele foarte clar descifrabile în martelarea r. 2, mai ales spre sfârşit, ne permit a restabilì complet textul dedicaţiei. Martelarea din r. 7 a fost, deasemenea, puţin adâncă, aşà că putem distinge mai multe litere din cuvântul MAXIMINI; tot aşà din cuvântul MAXIMI în r. 8. Dimpotrivă r. 9 a fost total distrus şi nu putem descifrà absolut nimic. Ultimul rând conservat, cuprinzând numele consulilor din a. 237, ne permite a restaurà şi rândul următor distrus.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)]
[et Iunoni Regin(a)e]

cives Romani et Lai
consistentes vico
Secundini posueru -
nt pro salute Inp(eratoris) [C. Iul(i)]
Veri [Maximini] Pii Au-
g(usti) et [C. Iul(i)] Veri [Maximi]
[nobilissimi Caesaris],
cura agentibus
mag(istris) Aur(elio) Fortuna-
to et Aelio Herculа-
no, Perpetuo et Cor-
[neliano co(n)s(ulibus)].

Având precis indicată și data de an: 237, iar primarii fiind doi provinciali cu nume indiferente romane, n'am aveà nimic special de comentat la această inscripție, în afară doar de notarea cu mulțămire a încă unui nume de sat, dat după un ins singuratec. Și am adăogà că rolul acestui pionier va fi fost — ca de obiceiu — de a pune prima piatră, prin întemeerea unei *villa* acolo. Numele lui de roman bun, *Secundinus*, a devenit și numele satului.

Cum însă în r. 3 al inscripției avem alăturea de *cives Romani* o nație ciudată, cu un nume necunoscut, suntem datori să încercăm explicarea prezenței ei aici, după Caracalla. Căci dreptul de cetățenie a fost așà de extins de acest împărat, încât contemporanii au avut impresia că toți locuitorii imperiului au devenit cetățeni Romani. Ce națiune erà dar aceasta, care, firește, nu ar mai puteà aveà nimic comun cu Bessii, obicinuiții *consistentes* împreună cu *veterani et cives Romani*, prin satele Scythiei Minore, deveniți acum, toți, cetățeni romani?

In anul 1882 Tocilescu a publicat în AEM. VI, p. 11, nr. 19, un altar găsit la Anadolchioi lângă Constanța și care, comentat în aceleași AEM. de Alfred von Domaszewski, revăzut și publicat tot de acesta în CIL. III, 7533, se prezintă de fapt ca un simplu duplicat la altarul nostru din *vicus Secundini*: *[I. O. M. e]t Iunone(!) Reg(inae) [ci]ves Roman[i e]t Lae consi[st]-entes vico [T?]urre Muca posuerunt [pro] salutem (!) [Im]-perator(um)*...martelat... *ii Au[g(ustorum) p]er magistro[s*

.]umianum e[t] Herculan[um... (urmau cel puţin încă două rânduri: datarea, cu numele consulilor! v. planşa X, fig. 1). Aşà de aproape înrudită e această inscripţie de lângă Tomi cu a noastră, încât până şi A în formă de *Λ* e la fel în amândouă. Ceeace însă mi se pare absolut ciudat e că şi Tocilescu şi Domaszewski ziceau în 1882: «sehr schlechte Schrift des dritten Jahrhunderts» şi Domaszewski repetà încă odată în CIL. III, p. 1359, «litteris saeculi tertii exeuntis», după ce declarà: «contuli ad lapidem et ad ectypum». Nimic mai fals. Literele inscripţiei dela Anadolchioi sunt foarte îngrijite, — mult mai elegante ca acelea din *vicus Secundini* şi inscripţia se potriveşte perfect cu epoca lui Maximinus. Tocilescu cetise în r. 10 al inscripţiei dela Anadolchioi[1]), în razură, un GI la început: ceeace îl făceà pe Domaszewski în AEM. VI, p. 12 să se gândească la *G. I[ulius Verus Maximinus]*; în CIL. III, Domaszewski declară că GI cetit de Tocilescu «non est in lapide». De fapt, nu se mai poate distinge azi nimic clar pe piatră.

Ce sunt dară LAE ori LAI din cele două inscripţii? In *Zidul cetăţii Tomi*, p. 432 şi urm., am încercat să-i explic în sensul că ar fi un neam thracic *Lae[ssi]* sau *Lae[pti]*. Cred azi că am greşit şi că pentru ambele inscripţii — şi cea veche şi cea nouă — deopotrivă (deşi una are LAE alta LAI) explicaţia trebuie căutată cu totul în altă direcţie.

In adevăr azi, când avem în ajutorul nostru o dublă ortografie a cuvântului, nu ne mai este aşà de greu să ghicim de ce e vorba: este cuvântul grec *ΛΑΟΙ*, care puteà fi deopotrivă de bine transcris pe latineşte şi cu LAE şi cu LAI. Dar *λαοί* e pentru noi, în istoria colonatului roman, un cuvânt cu o rezonanţă imensă (vezi mai ales Rostowzew, ***Studien zur Geschichte des römischen Kolonates***, Leipzig 1910, passim: cp. ind. p. 413). Regii elenistici încercaseră atât în Egipt, cât şi în Siria şi Asia Mică, să-şi creeze o stare socială de muncitori cu palmele (fie că aveau şi mica lor proprietate într'un sat, fie că erau cu totul lipsiţi de pământ), de *βασιλικοὶ γεωργοί*, pentru exploatarea intensivă a domeniilor regale

[1]) Evit de a zice: «din *vicus Turris Muca*», pentrucă încep să cred că e mai degrabă de completat un nume propriu thracic *[D]urremuca*, ori aşà ceva: cum însă momentan acest lucru nu interesează, lăsăm discuţiunea pentru altă dată.

(*γῆ βασιλική*), direct dependentă de rege și, ca atare, privilegiată. Dar acești țărani regali, *βασιλικοὶ λαοί*, mici arendași ai domeniilor coroanei și cari erau, în marea lor majoritate, străveche populație indigenă de țărani lipsiți de pământ, nu pot rezistà grelelor dări și împilărilor funcționarilor. Ei încep să fugă de pe pământurile pe care fuseseră așezați, așà încât, pentru a nu lăsà domeniile nelucrate, regii sunt nevoiți să le aplice acel principiu așà de fatal pentru viața social-economică a antichității, de *ἰδία*, pe care și Romanii îl vor adoptà complet în aceea ce ei au numit *origo*. Legați, ca șerbi, de pământul lor, acești *Λαοί* devin din ce în ce mai nenorociți și mai inutili din punctul de vedere fiscal. Principiul arendării în mare, atât a pământurilor cât și a dărilor, și favorizarea marilor proprietari-funcționari, responsabili în chip palpabil față de Stat cu averea lor, duce la crearea latifundiilor și a șerbiei. Romanii, cari, la rândul lor, după cucerirea întregii Mediterane, încearcă să apere mica proprietate, și, pe domeniile imperiale, caută să alcătuească o clasă de *coloni* liberi, repetă aceeaș înfrângere, pe care o suferiseră monarchii elenistici. Când Caracalla dădù dreptul de cetățenie «tuturor» locuitorilor imperiului, el excluse pe bieții *ὁμόλογοι* ai Egiptului, cari nu mai erau numai acei *λαοί*, cunoscuți nouă ca *δημόσιοι γεωργοί*, «țărani de Stat, legați de pământul lor», ci aproape întreaga populație contribuabilă a Egiptului. Respectivii *ὁμόλογοι* fură tratați ca *dediticii*, adică necetățeni (cf. Gaius I 14 și, în general, izvoarele și expunerea lui Rostowzew, *o. c.*, p. 222 și urm.). Codicele theodosian, vorbind de *coloni homologi*, îi determină astfel: *ii sane, qui vicis quibus adscribti sunt derelictis, et qui homologi more gentilicio nuncupantur*,... (XI 24, 6, 3— cu interpretarea nouă a lui Rostowzew, *o. c.*, p. 223).

Dar dacă noi cunoșteam *λαοί* în tot Răsăritul elenistic, niciodată acest termen nu apăruse până la inscripțiile noastre în partea europeană a imperiului roman. Mai mult decât atât: Thracia și provinciile dunărene nu au acceptat ușor sistemul colonatului egiptean și oriental; aici avem de-a face cu o proprietate mică și mijlocie, foarte prosperă, care a rezistat cu succes atât sistemului latifundiilor africane, cât și

sistemului arendării forțate la țărani legați de pământ. Precum vom arătà într'un studiu special, Scythia Minor este o țară clasică a proprietății libere: țărani și moșieri, deopotrivă independenți de instituția arendării forțate și a controlului central în viața lor economică.

Ce caută însă atunci sistemul de βασιλικοὶ λαοί în Scythia, Minor? Răspunsul e simplu: diferiții *dediticii*, Barbari așezați în Imperiu, sunt organizați ca *lucrători de Stat ai domeniilor pe cari erau colonizați*. Sunt acei *gentiles* din provinciile răsăritene, *laeti* din provinciile apusene, cari începând dela sfârșitul veacului al III-lea, Germani și Galli în Apus, — Sarmați și Taifali la Dunărea-de-Jos, sunt colonizați în Imperiu, fiind legați ca plugari și soldați de pământul pe care-l lucrează[1]). Textele de legi din *Codex Theodosianus*, prin anii 400 ne dau numeroase indicații despre situația din acest timp a Laetilor și Gentililor și a pământurilor caracterizate cu termenul tehnic de *terrae laeticae*.

La 5 Aprilie 399 Arcadius și Honorius scriu lui Messala, *praefectus praetorio*: *Quoniam ex multis gentibus sequentes Romanam felicitatem se ad nostrum imperium contulerunt, quibus terrae laeticae administrandae sunt, nullus ex his agris aliquid nisi ex nostra adnotatione mereatur. Et quoniam aliquanti aut amplius quam meruerant occuparunt aut conludio principalium vel defensorum vel subrepticiis rescribtis maiorem, quam ratio poscebat, terrarum modum sunt consecuti, inspector idoneus dirigatur, qui ea revocet, quae aut male sunt tradita aut inprobe ab aliquibus occupata* [2]).

Nu s'ar puteà exprimà mai limpede și mai concis procesul de infiltrare a barbarilor în imperiu. Nu prin năvăliri turbate, ci prin insinuări pacifice, cu concursul localnicilor, cu ceva bacșișuri și corupție quasi-contemporană, ei se furișau în imperiu, căpătau pământ de lucru și se adaptau la datinele locale, căutând să ocupe moșii cât mai întinse.

---

[1]) Vezi Schiller, *röm. Kaiserz.*, II, p. 89, 441 și 439 urm.; E. Kuhn, *Die städtische und bürgerliche Verfassung des röm. Reiches* I, p. 260 și urm. (excelent), și Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, 1920 (foarte serioasă).

[2]) *Cod. Theodosianus*, ed. Mommsen-Meyer, XIII, 11, 10.

Justificarea pentru admiterea în imperiu a acestor cete de barbari și-o găsiau guvernatorii și comandanții provinciilor de granițe în reforma militară începută de Septimius Severus și completată de Severus Alexander, cari prefăcuseră trupele dela hotar în corpuri de grăniceri teritoriali, lăsându-i să se însoare și dându-le pământ și unelte de muncă. La rândul lor, acești grăniceri trebuiau, obligator, să-și deà copiii tot la grăniceri. Astfel deci, diferiții *duces limitanei* erau siliți să se îngrijească de a aveà acum mulți plugari așezați și legați de pământul lor, pentru a aveà — *eo ipso* — și garnizoanele fixe de apărare a graniței [1]). Dar de unde să ia acești noui coloniști decât din regiunea de dincolo de graniță?

Iată un document autentic, din 29 Aprilie 409, care descrie împrejurările cele vechi, din secolele precedente, iarăș într'un chip absolut clar: Honorius și Theodosius scriu lui Gaudentius, *vicarius Africae*: *Terrarum spatia, quae gentilibus propter curam munitionemque limitis atque fossati antiquorum humana fuerant provisione concessa, quoniam conperimus aliquos retinere, si eorum cupiditate vel desiderio retinentur, circa curam fossati tuitionemque limitis studio vel labore noverint serviendum u t i l l i, q u o s h u i c o p e r i a n t i q u i t a s d e p u t a r a t. Alioquin sciant haec spatia vel ad gentiles, si potuerint inveniri, vel certe ad veteranos esse non inmerito transferenda, ut hac provisione servata fossati limitisque nulla in parte timoris esse possit suspicio.* (*Cod. Theod.*, ed. Mommsen-Meyer, VII, 15, 1; cf. și VII, 15, 2).

Grosse, *o. c.*, p. 207 sqq., rezumând stadiul actual al chestiunii, zice: «Este cunoscut cât de puternic erau pătrunse de coloniști germani țările de Vest ale Mediteranei. Imensa lor majoritate erau așezați ca inquilini într'o situație juridică analoagă celeia a colonilor romani. Erau însă și excepții, când ei erau așezați în formă de corporații fixe. Dela Diocletian (cea mai veche pomenire, a. 296), găsim mai ales în Gallia, dar și în Italia, un șir de colonii militare barbare, *laeti*-i și *gentiles*. Organizarea lor ne amintește în multe puncte pe *milites limitanei*, grănicerii sedentari, și putem admite cu si-

[1]) Vezi literatura până la 1906 la mine în *Salsovia*, pag. 16 și urm., iar acum cartea lui Robert Grosse, citată mai sus, p. 101, n. 1.

guranță, că și *laeti*-i și *gentiles* au fost orânduiți după această analogie. *Laeti*-i erau așezări compacte de Germani de peste Rin, care de sigur fuseseră alcătuite pe urma primelor biruințe romane asupra Francilor. Ei stăteau destul de neatârnați, dar fără libertate de mișcare, cu constituție corporativă și probabil drept indigen, pe moșiile statului, acele *terrae laeticae*, ereditare și inalienabile. Aceste pământuri le-au fost date prin *annotatio* imperială... De posesiunea lor erà legată datoria personală a serviciului militar. Fiecare așezare stăteà subt un *praefectus* sau *praepositus;* totalitatea lor sub *magister militum*. Ca atare «ei fură calificați cu denumirea de *dediticii*, care exprimà pe lângă supușenia lor, încă și lipsa lor de organizație comunală» (Mommsen). Erau douăsprezece prefecturi *laeti*-ce (...le înșiră, după *Not. Dign. Occ.)*... Cuvântul *laeti* este germanic (leto, lito, let, laet, lat); înseamnă [la Germanii de Vest], «așezați pe pământ strein», deci «*Hörige*», «semi-liberi»; la Germanii de Sus și de Est cuvântul nu e acasă la el...». In ce privește pe *gentiles*, îi cunoaștem mai puțin. *Notitia* înșiră 22 de prefecturi sarmatice în Gallia și Italia. «Sunt dară popoare dela Dunăre, la care numele de *laeti* nu erà familiar. Situația lor juridică e nesigură. Pentrucă în *Notitia* sunt mereu în locul al doilea, erau mai jos în rang ca *laeti*-i. Sunt pomeniți abià în anul 400 și cu greu au fost organizați cu mult mai înainte, pentrucă Ammian nu-i pomenește niciodată»...

Inscripția noastră ne arată însă, că sub numele de *Λαοί* diferiții *gentiles* așezați în Imperiu au fost totuș organizați și clasificați, și anume ca *dediticii* liberi.

Aceasta ne dovedește că împărații romani cearcă mereu, și în sec. III, să susțină și să întărească aceà clasă de *țărani de Stat*, privilegiați, pe care ei o opuneau marilor arendași și latifundiari, liberă pe pământul ei, iar nu redusă în șerbie, și că se luptă să dea *coloni*-lor acestora o ocrotire cât mai eficace împotriva abuzurilor fiscale și funcționărești (cp. pentru toate acestea și Rostowzew, *o. c.*, p. 396 și urm.). Credem că chiar termenul de *Λαοί*, pe care-l întâlnim la 237 în ținutul Histriei, trădează această intenție de a considerà pe *gentiles* ca pe niște *coloni* în sensul elenistic: țărani

liberi lucrând pe domeniile imperiale deavalma cu cetățenii Romani, mici proprietari, cari arendau și ei, bucuros, ca și azi, și câte o bucată din moșiile Statului.

In adevăr prețioasa descoperire dela Histria ne întroduce în mijlocul însuș al procesului de așezare pacifică de barbari în provinciile de graniță. Așà cum înainte de Caracalla erau *cives Romani et Bessi consistentes* prin satele Scythiei Mici, cu drepturi și datorii egale, mărturisind egal o concepție și forme religios politice și culturale romane, exact la fel, vedem pe *cives Romani et Lai (Lae) consistentes* în satele aceluiaș ținut, în prima jumătate a secolului al III-lea, mărturisind egal o concepție și forme religios-politice, culturale și administrative, pur romane.

Intreg Illyricul nu ne mai procură decât un singur loc, unde să găsim barbari așezați (*Gentiles consistentes*) în mijlocul Romanilor și deși diferiți de aceștia, ducând o viață profund romană: e *Virunum* în Noricum (CIL. III, 4779, cu 4777 și 4778): adânc în Imperiu, aproape de granița Italiei, vedem aici *gentiles qui consistunt (in Manlia)* făcând dedicații *Genio Augusti iuventutis Manliensium* și contribuind cu bani la ridicarea de monumente, împreună cu această *iuventus Manliensium*, constituită în *collegium* (care mai închină și zeiței illyrice *Epona*, ori *Fortunae Augusti*, monumente), tocmai în calitatea de apărători comuni ai Imperiului: pe piatră, de cele două părți ale epigrafei, avem aceste două reprezentări simbolice: în stânga o femeie cu coif ținând un scut sau poate o lance, iar alăturea pe stânga, pe cât se pare, o pasăre pe un tripod; în dreapta o femeie sacrificând pe altar.

Deși inscripțiile dela Virunum nu au nici o indicație în ce privește epoca (bunul obiceiu de a spune ceva asupra caracterului literelor e foarte rar aplicat în CIL.), după conținutul lor ele nu par a fi mai târzii de secolul al III-lea, adică de vremea inscripțiilor noastre din Scythia Minor. Ca și acestea de aici pentru *Lai*, documentele din Virunum arată pentru *Gentiles* o situație liberă, egal îndreptățită cu a Romanilor, cum erà de altfel și firesc, atunci când ei, prin recruții ce-i dădeau armatei romane, erau de fapt cetățeni tot așà de buni și prețioși ca și cei vechi romani.

In adevăr nici nu se puteà să fie altfel, când ne gândim că procesul de colonizare al barbarilor în Imperiu începe încă dela Augustus și Nero (Kuhn, *o. c.*, I, p. 260), și când de pildă la noi, în *Dacia Superior*, ori în *Moesia Superior*, avem *Mauri Gentiles* făcând de pază în cutare castru din Ardeal ori din Serbia și apoi, după liberarea ca veterani, cultivând pământul dacic, în Ardeal, ori la Răcari în Oltenia, ei, fiii Africei berbere (CIL. III, dipl. LXVII, din a. 158 și Pârvan, *Arch. Anzeiger, Jahrb. d. deutsch. arch. Inst.*, 1913, p. 373 și urm.), și când Dacia lui Traian (ca și Moesiile și Pannoniile) e continuu colonizată cu barbari: Daci, Carpi, Sarmați, Germani, etc., cari toți evident în primele timpuri, *când încă nu există obiceiul de a legà pe colon de pământul pe care-l lucrează*, erau populație liberă, amestecată dela egal la egal cu cea romană și repede romanizată de aceasta, *pe calea pe care ne-o arată inscripția din vicus Secundini* și cea dela Anadolchioi.

Credem dară, pe baza examinării amănunțite de mai sus a chestiunii *laeti*-lor, că *Lai*, ori *Lae*, din Scythia Minor nu ar puteà fi înțeleși ca *laeti* în sensul germanic, adoptat apoi și de Romani, de *Liten* (vezi mai sus, p. 103), ci în sensul de *gentes* libere, cu dreptul de *civitas* proprie, așà cum întâlnim d. p. pe acei *cives Cotini*, pretoriani la Roma, în a. 223 (Seeck, *Untergang der antiken Welt*, I Anh. 380, 33 și cp. Schulten, *Die peregrinen Gaugemeinden des röm. Reichs*, în *Rhein. Mus.* N. F., 50 (1895), p. 543 și urm.; cf. Grosse, *o. c.* ind. s. v. *gentes*, *gentiles*, *laeti*, etc.).

Dar noi avem în Scythia Minor cel puțin un exemplu de *gens barbara* așezată într'un *vicus* al ei, cu organizație după modelul roman, ca înainte vreme diferiții *vici* de *Bessi*: e *vicus Carporum* (Amm. Marc. XXVII, 5). Nu mai vorbim de Sarmații și Goții, cari în sec. III și IV se infiltrează pretutindeni în Scythia, lucru asupra căruia am insistat cu amănunte altă dată.—De ce neam vor fi fost *Lai* din *vicus Secundini* și *Lae* de lângă *Tomi*, e greu de hotărît. Pe la a. 237 însă barbarii cari făceau cel mai mare necaz Romanilor la gurile Dunării, erau tocmai Carpii și Goții, cari au distrus și Histria în a. 238 (S. H. A., XXI *(vita Maximi et Balb.)*, 16, 3).

In cazul că vor fi fost *Carpi*, cari erau Daci din Moldova

de Meazănoapte, coborîți treptat în Basarabia de Meazăzi, atunci a fost și în Dobrogea, ca și în Ardeal, la năvălirile Dacilor liberi, o situație foarte ciudată: năvălitorii se puteau înțelege în limba lor cu frații încă necomplet romanizați, pe cari-i găsiau în Dacia și în Moesia (Scythia Minor), astfel că înțelegerea, și, în cazul conlocuirei, ca *Lai consistentes*, împărțirea și lucrarea ogoarelor, ca și apărarea graniței împotriva altor barbari proaspeți, se făceà într'un spirit nu numai amical, ci chiar frățesc.

Astfel un punct foarte important din istoria începuturilor evului mediu (chestiunea infiltrărilor barbare în imperiu și originea nouei lumi romane) capătă o neașteptată lumină din descoperirea pietrei Lailor dela Histria, iar procesul absorbirei atâtor barbari de populația romană a Imperiului se clarifică prin două exemple aproape clasice asupra metodei de *romanizare a barbarilor de peste granițe, aduși în imperiu spre colonizare a ținuturilor limitanee*.

Dar chestiunea *Lai*-lor dela Histria este prea vastă și complicată, pentru a putea fi adâncită aici, într'un simplu comentar de caracter epigrafic. De aceea în curând vom reveni asupra ei într'un studiu special, cu toate izvoarele antice și literatura modernă necesare lămuririi ei.

RÉSUMÉ

Histria VII. Inscriptions trouvées en 1916, 1921 et 1922

Le mur d'enceinte ainsi que les petites constructions de basse époque de la ville d'Histria ont continué à nous fournir de nombreux documents épigraphiques d'un intérêt remarquable, aussi bien pour l'époque hellénique et hellénistique, que pour les temps romains de la cité.

Comme pour le passé (v. *Histria* IV, p. 707 et suiv.) nous ne décrivons dans ce résumé que les inscriptions dont le texte présente une plus grande importance; pour les fragments de moindre valeur nous renvoyons aux dessins et descriptions données ci-dessus. L'ordre — autant que possible — chronologique de l'exposition du matériel nous a paru être toujours le meilleur.

Pour la restitution des documents nos. 4, 5, 6, 11, 15, 16, et 17 nous avons eu la faveur de jouir des savants conseils de M. Adolf Wilhelm, ce dont nous lui exprimons encore ici notre gratitude.

1. Fragment de stèle funéraire en marbre blanc, trouvé dans les ruines de la courtine *a* (voir le plan donné à la page 704 de notre précédente communication, *Histria* IV), haut de 0.20, large de 0.37, épais (c'est un éclat) de 0.22. Hauteur des lettres, 0.035. Les profils de la stèle et les lettres conviennent même au V-e s. av. J.-Chr., en tout cas ne pourraient dépasser le commencement du IV-e. Il n'y a pas eu, comme texte, que deux noms propres (v. ci-dessus, p. 3 et cp. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, no. 235 et suiv.).

2. Partie supérieure d'une stèle funéraire en grès verdâtre, trouvée dans les ruines de la courtine *a*. Hauteur, 0.36, largeur 0.41, épaisseur 0.12. Lettres hautes de 0.035—0.040 m., de la même époque que le no. 1. L'inscription est complète: *Ἄρτις | Ἡγησαγό(ρεω) | γυνή*. (V. planche I, fig. 1 et le dessin ci-dessus, p. 3). — Si nous prenons en considération le fait que cette inscription est contemporaine avec les deux autres qui faisaient le commencement de notre *Histria* IV (p. 534, 536—538 et 707 sq.) et qui nous renseignaient sur toute une

série de membres de la famille des prêtres éponymes d'Istria, nous ne pouvons pas éviter la nécessité d'exprimer l'hypothèse, que nous aurions ici la mention d'un huitième membre de cette famille, voire la première femme, après les sept hommes jusqu'à présent connus. En effet, rien ne s'oppose, pas même la modestie si austère de la stèle, à ce que Hegesagores de notre inscription soit le fils de Theodotos et le frère cadet d'Hippolochos et en même temps le successeur de ce dernier comme prêtre éponyme d'Apollon Iatros vers 360 av. J.-Chr. (voir *Histria* IV, p. 708). Le nom de la femme d'Hegesagores paraît être extrêmement rare. Nous ne le connaissons que par Strabon (*ap.* Pape, *Wörterbuch d. griech. Eigenn.)*, comme ancien nom (féminin) de la ville ionienne de Lébédos, au NO d'Éphèse.

3. Bloc parallélépipédique de marbre bleuâtre, calciné et brisé, le côté écrit presque effacé, retrouvé dans le parement de la courtine *k*, près de la tour *K*; détaché et remplacé par un bloc de pierre quelconque, pour être conservé dans le Musée des Fouilles. Longueur de 0.67, largeur de 0.40, épaisseur de 0.34. Lettres du commencement du IV-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.026 m. La face antérieure a porté l'épigraphe. Les faces supérieure et inférieure sont travaillées en creux pour être puissamment reliées par des tenons en métal aux autres blocs avec lesquels le notre avait constitué soit toute une construction, soit la base d'un monument honorifique (v. le dessin ci-dessus, p. 5). — La lecture de l'inscription est presque désespérée; j'en ai toutefois donné ci-dessus, p. 6, à titre d'hypothèse, la reconstitution: *Δημο[σθῆ(?)]ς Θεο[γνήτου]...|τὸν υ[ἱὸν 'Απ]ολλώνι[ον]....* Il n'y a de sûr que le fait d'avoir sur la gauche le commencement même de l'épigraphe et, poursuivies à même la pierre, les traces que j'ai soigneusement relevées dans mon dessin, ci-dessus, p. 5. Pour la dédicace d'une statue, élevée par un père à son fils, cp. aussi l'inscr. d'Olbie publiée par von Stern dans les *Zapiski* d'Odessa, XXIII 1901, p. 6: *['Αρι-στόδη]μος Διονυσίου γυμνασιαρχήσας |[τὸν υ]ἱὸν Διονύσιον Ἑρμεῖ καὶ Ἡρακλεῖ*: probablement à l'occasion d'une victoire aux jeux.

4. Fragment de la partie supérieure gauche d'une belle stèle en marbre, haut de 0.32, large de 0.13, épais de 0.08—0.09, trouvé dans les décombres de la courtine *c*. Lettres plutôt du III-e que du IV-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.01 m. (voir ci-dessus, p. 7, le dessin, et plus loin, pl. I, fig. 2, la photographie du fragment). La lecture de la partie conservée de ce document est assez aisée (v. ci-dessus p. 7—8): du peu qui nous en est parvenu nous voyons combien grande est la perte du reste. Dès que les formules traditionelles cessent et que l'on arrive à l'argument propre à ce décret des Istriens, tout essai de reconstruction devient vain. Dans l'hypothèse que la stèle — comme tant d'autres, analogues — n'aurait contenu dans chaque ligne que c. 30 lettres, M. Wilhelm propose la restitution que l'on voit ci-dessus, p. 8. Pour *ἀπομεμαρτυρήκασιν* de la l. 9, M. W. cite OGI 117^6 et 118^7. Pour *ἐπὶ τὸ δημόσιον*, proposé par nous et accepté

par M. W. aussi, M. W. cite Eurip. *Hik.*, 1066 et Hérod. III 82 (cp. ci-dessus, p. 8). Dans la ligne 13, outre *ἀνασώισας*, M. W. propose encore *λυτρωσάμενος*, mais cette parole accroît le nombre des lettres de cette ligne jusqu'à 34. — L'information nouvelle et précieuse dont ce décret honorifique devait accroître nos connaissances sur les villes grecques du Pont Thrace commence à peine vers la fin du fragment: de quelle guerre et de quels prisonniers se traite-t-il? Sera-ce celle entre les Istriens alliés aux Callatiens et les Tomitains alliés aux Byzantins, vers l'an 260, et dont nous parle Memnon? Nous n'en savons rien. (Cp. ci-dessus, p. 9).

5. Fragment d'une stèle en marbre, haut de 0.21, large de 0.25, épais de 0.115 m., trouvé comme matériel de construction dans l'un des murs byzantino-barbares à l'O de la basilique chrétienne du côté SE de la ville d'Istria. Lettres de l'époque 320—250 av. J.-Chr., hautes de 0.012—0.015 m., plaçant par leur caractère notre document plutôt au temps des Diadoques que dans la seconde moitié du III-e s. (voir le dessin et notre transcription ci-dessus p. 10 et la planche I, fig. 3). Des lignes 1 et 2 nous ne pouvons pas tirer grand parti. Pour les lignes 3—6, M. Wilhelm propose, dans l'hypothèse que cette stèle aussi n'aurait eu que 32—35 lettres dans chaque ligne, la reconstitution que l'on voit ci-dessus, p. 11. Pour la ligne 7 nous n'avons pas de doute sur l'*ἐν τῆι ἀγορᾶι*, parce que les restes d'un *P* au commencement de cette ligne sont sûrs. Ni M. Wilhelm ni nous-même n'avons pu trouver quelque chose de satisfaisant pour la fin de la ligne 8: sera-ce *τὸ ὑπ' α[ὑτοῦ*, et qu'est-ce que ça voudrait dire? — Les renseignements que les inscriptions et les auteurs anciens nous fournissent sur les *Μουσεῖα* des villes grecques ne sont pas excessivement nombreux (v. ci-dessus, p. 11); les fouilles de l'hiéron des Muses de l'Hélicon, faites par l'École française d'Athènes, sont les seules qui constituent jusqu'à présent une base plus large pour la connaissance des rapports existants entre le culte des Muses et l'éducation de la jeunesse grecque (cp. dernièrement BCH., XLVI, 1922, p. 217 et suiv.). Pour la vie grecque dans le Nord thrace notre nouvelle inscription d'Histria est de la plus grande importance, parce que c'est la *première* qui nous parlât jusqu'à présent d'un *Μουσεῖον* dans ces parages. Et ce n'est pas par pur hasard que cette preuve de civilisation intense hellénique nous vient tout d'abord d'Istrie, quoique, malgré les fouilles, le nombre des inscriptions de cette ville soit encore inférieur à celui des inscriptions trouvées à Tomi. En effet, le nombre et la qualité des vestiges architectoniques et glyptiques de l'époque hellénique et hellénistique retrouvés jusqu'à présent à Histria, sont convainquants pour l'excellence de la civilisation grecque de cette ville. Toujours vers 300 av. J.-Chr. s'élevait p. e. à Istrie le grand temple d'Hélios, dont nous avons retrouvé, outre des fragments architectoniques, aussi la tête en marbre, de grandeur colossale, de la statue du Dieu (v. notre livre roum. sur les *Origines de la vie romaine aux bouches du Da-*

nube, p. 187 et fig. 89 et notre mémoire français sur la *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube* dans le *Bulletin* (français) *de la Section historique* de l'*Acad. Roum.*, tome X, p. 31). De la même époque (III-e siècle) est aussi le beau relief agonal appollinien, que nous avons publié dans le *Jahrb. d. D. arch. Inst., Arch. Anz.*, 1915, p. 268, — et tant d'autres vestiges qui sont maintenant à l'étude et paraîtront dans notre *Histria* III.

6. Fragment d'une plaque en marbre blanc, très beau, haut de 0.11, large de 0.15, trouvé à la même place que le no. préc. Lettres du III-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.008—0.015 (voir le dessin ci-dessus p. 13 et la planche II, fig. 1). En haut et en bas l'épigraphe est complet. À droite et à gauche il a dû s'étendre sur un espace très large, sur quelque épistyle, ou base d'un monument dédicatoire. Tout essai de reconstitution du texte est vain, la partie conservée étant trop insuffisante. M. Wilhelm nous suggère au commencement de la deuxième ligne *οἰκεῖ]οι* et croit dans la troisième à côté d'*ὑπ]άρχουσαν* très possible aussi un *προϋπάρχουσαν* (v. ci-dessous, no. 15, l. 11). Nous soupçonnons, du *συγγ[ενεῖς* de la deuxième ligne, qu'il a dû s'agir dans notre inscription aussi, de quelque cité hellénique apparentée à Istrie et dont les citoyens étaient proclamés solennellement comme *συγγενεῖς*, de même que les Théréens à Cnide, les Romains à Lampsaque, etc. (v. ci-dessus, p. 14).

7—10. Fragments de monuments en marbre, toujours du III-e s. av. J.-Chr., trop mutilés pour nous fournir quelque renseignement plus précis sur leur contenu (en v. ci-dessus, p. 15—17 la description et les dessins, et cp. la planche II, fig. 2, 3 et 4).

11. Fragment de la partie supérieure droite d'une stèle en marbre, d'après les lettres, du II-e s. av. J.-Chr., trouvé dans un mur de très basse époque au NE de la basilique chrétienne du côté SE de la ville. Hauteur de 0.35, largeur de 0.29, épaisseur de 0.12 m. Lettres peu élégantes, hautes de 0.012 m. Très mal conservé (v. le dessin ci-dessus, p. 18 et pl. III, fig. 1). La restauration que nous avons donnée du texte (ci-dessus p. 19), est partagée par M. Wilhelm aussi, qui pense, dans la l. 2, à un nom comme *Εὔχα]ρις* et remarque, dans la 3-ième, avec raison, que nous pourrions avoir au commencement de la fracture quelque nom finissant aussi par *νό]μου*. Nous devons aussi à M. Wilhelm l'*ἀπροφα]σίστω[ς* de la 9-ième ligne, et d'utiles suggestions pour la 12-e et 13-e ligne. — Quoique le document soit si mutilé, son sens général nous est clair. Il s'agit d'un décret honorifique analogue à celui, célèbre, d'Aristagoras, le fils d'Apatourios, donné par le conseil et le peuple d'Istrie, sous la présidence d'assemblée (*ἐπιμηνιεύοντος*, sous entendu: *τῆς ἐκκλησίας*) d'Aristomenes, et d'après la proposition faite par un fils de Theognetos. Le citoyen honoré descendait d'une illustre famille de bienfaiteurs de la cité. Il paraît même que, parmi d'autres dignités, ses antécesseurs avaient occupé tour à tour les grands sacerdoces de tous les dieux d'Istrie

(*ἱερημένων πάντων τῶν θεῶν*). Lui-même, il a continué la tradition patriotique et pieuse de sa famille, ce qui lui a apporté en échange des couronnes d'or et des statues d'airain.

12—14. Trois fragments de monuments en marbre, trop mutilés pour rendre encore quelque service au point de vue historique. Voir leur description et les dessins ci-dessus, p. 20—22 et cp. la planche II fig. 5 et pl. V fig. 4.

15. Fragment de la partie droite d'une stèle en marbre, trouvé dans un mur délabré de très basse époque au N de la basilique chrétienne du côté SE de la ville. Haut et large de 0.20, épais de 0.075 m. Lettres du premier siècle av. J.-Chr., hautes de 0.01 m. En ce qui concerne le texte, la dernière ligne est très difficile à déchiffrer. Le dessin que j'ai donné ci-dessus p. 22, revu — sur les épreuves — encore une fois, d'après l'original, m'a donné quelques petites variations de lecture qui complètent ainsi la dernière ligne: *A* ou *Λ* (et non O, comme dans le dessin), puis après *ΣΙΤΟΙΣΤΑΥΒ* (ou *P*, ou *Ω*) enfin un *T* (essayer de controler tout ça sur la pl. III fig. 2, où le monument se trouve reproduit en photographie). Au commencement de la 2-e ligne un minuscule fragment de bare oblique, peut-être d'un *A*, — à la fin, paraît-il, un *E*. Au commencement de la 5-e ligne, à ce qu'il semble (voir aussi pl. III fig. 2) *OY*, avec quoi M. Wilhelm a restitué *δήμο]ν*. La première lettre de la 11-e ligne est un *X*, avec lequel M. Wilhelm a restitué le mot *προϋπαρ]χούσηι*. La restitution que M. Wilhelm et moi avons donné de ce document s'est inspirée du texte que j'avais ci-dessus proposé pour le monument no. 11 (p. 19); les compléments des lignes 2, 4, 5 et 11 sont dûs en entier à M. Wilhelm. — Le sens du document est très clair: un bienfaiteur de la cité, lequel, comme Aristagoras et l'inconnu du no. 11, a été prêtre de tous les dieux d'Istrie et de ses propres moyens a eu soin de tout ce qui était nécessaire pour conserver au culte des dieux tout son éclat et sa magnificence, se montrant toujours un vrai philanthrope pour ses concitoyens, est honoré par ceux-ci *εἰκόσι τε χαλκαῖς καὶ στεφάνοις ἀϊδίοις*, — ce qui stimule encore plus son zèle et le fait accroître le nombre de ses bienfaits . . . (l. 9—12).

16. Fragment de la partie gauche d'une belle stèle en marbre, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. Haut de 0.27, large de 0.17, épais de 0.15 m. Lettres semblables à celle de la stèle d'Aristagoras, le fils d'Apatourios, hautes de 0.01. Vers 50 av. J.-Chr. Voir le dessin ci-dessus, p. 24 et pl. V fig. 1. En ce qui concerne le texte, nous pourrions penser, dans la première ligne à un *ἔ]δο[ξε*, le commencement habituel des décrets; il y a toutefois quelque trace d'écriture au-dessus de cette ligne, ce qui nous contraint à attribuer les lettres *δο* à un autre mot. Pour le commencement de la 4-e ligne M. Wilhelm croit que nous pourrions prendre en considération quelque expression comme p. e. *τοῖς ἐκείνων ἴχνε]σιν* de l'inscription d'Aristagoras (*Syll.*[3] 708[6]) et pour l'*ὑπερ-* de la même ligne, M. W. cite ses

Neue Beiträge zur griech. Inschriftenkunde IV, Vienne 1915, p. 59: ὑπερ[τιθέμενος, ὑπερ[έθετο. Pour τῶν λοι]πῶν proposé par M. W. dans la 10-e ligne, cp. l. 40 de l'inscription d'Aristagoras. Voir de même pour καιʼ]ρῶν de notre ligne 11, l. 31 de la-dite inscription. M. Wilhelm complète καιʼ]ρῶν par ἐπιγενηθέντ[ων δυσκόλων d'après *Syll.*[3] 409[33], ou 434[15]. Dans la 14-e ligne ἥαις pour εἴαις, comme dans l'inscription d'Aristagoras. — Quant au sens du document, toujours le même dévouement d'un riche bienfaiteur pour le culte des dieux d'Istrie, récompensé par de beaux décrets honorifiques, des statues d'airain et ainsi de suite.

17. Beau cippe en marbre bleuâtre, disparu pendant l'invasion des armées des Centraux en Dobrogea, en 1917—1918. Ces messieurs d'Allemagne qui venaient de découvrir une seconde fois Istria et publiaient des textes découverts et en partie déjà publiés par moi, n'ont pas eu la bonne inspiration de mettre aussi un frein à la destruction et au pillage, auquel se sont adonnés tous les réservistes dilettantes en archéologie, accourus ici d'Allemagne et de Bulgarie, pour faire de nouvelles fouilles à leur propre compte, mais volant aussi les choses découvertes par nous-mêmes, comme p. e. la tête d'Hélios dont je parlais ci-dessus, aussi bien que tel épistyle à frise hellénistique, et tant d'autres choses encore, parmi lesquelles le cippe dont nous allons parler maintenant. — Une bonne estampe que nous avions prise en 1916 tout de suite après la découverte du monument, nous a servi après la guerre pour faire faire la photographie que nous reproduisons ici dans la planche IV. Lettres hautes de 0.010—0.012 de la fin du I s. av. J.-Chr. Le texte est parfaitement clair (voir ci-dessus p. 26 et 27 le dessin et la transcription du document). Les lettres *ΣΕΠΗΟΙ* de la fin de la première ligne doivent être lues comme σʼἐπʼ ἠοῖ, ἠώς, ayant ici, comme chez Quintus Smyrnaeus X 431 le sens de «lumière de la vie», resp. «vie» (W.). Ligne 6: κάλλιπες, pour κατέλιπες (P.). Ligne 7: ὑπʼἄ[λγ]εσιν (W.). Dans la 10-e ligne nous avions lu ἀτέκνων, ce qui allait assez bien. M. Wilhelm nous a proposé, toutefois, de séparer le α du reste, en lisant ἆ, τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος, comme une triste réflexion au milieu de l'exposition mélancolique qui constitue le texte de l'épigramme, ce qui nous a paru encore mieux.— Nous voyons du contenu de cette élégie funèbre le rôle de métropole littéraire et artistique, joué par Cyzique, à l'égard des villes grecques du Pont Euxin. C'est une situation qui était vieille d'au moins cinq siècles, si nous considérons les récits d'Hérodote (IV 14 et 76) sur l'hellénisation des Scythes des alentours d'Olbia, leur famille royale à la tête. Pour l'orientation différente des deux côtes opposés de la Péninsule des Balkans à ce temps-là, le côté O vers Rome, le côté E vers Cyzique, Athènes, etc., j'ai cité ci-dessus p. 29 en entier le touchant poème funèbre du jeune étudiant Principius de Scardona en Dalmatie (CIL. III 6414), comme pendant parfait à notre poème d'Istrie.

18—24. *Graffiti* sur des tessons de vases attiques de l'époque classique (VI—V-e siècles), retrouvés presque tous dans les alentours de

la basilique chrétienne du côté SE de la ville, à une profondeur de 2—4 m., là où la couche de civilisation purement hellénique nous a fourni aussi de beaux fragments de vases peints attiques, du VI-e et V-e s. av. J.-Chr. Pour les *graffiti* analogues trouvés dans la Russie Méridionale cp. l'oeuvre de Minns, *Scythians and Greeks*, p. 361. (V. le dessin ci-dessus, p. 30 et les descriptions détaillées, p. 30 et 31).

25—36. Sceaux d'anses thasiennes, rhodiennes et cnidiennes. Le nombre des anses d'amphores grecques qu'on trouve en territoire gète, non seulement sur les bords du Pont, mais aussi très loin en Moldavie et en Valachie, dans la vallée du Danube et de ses affluents, est très grand et témoigne de l'intensité du commerce des vins que les Grecs faisaient ici à commencer déjà du IV-e s. av. J.-Chr. (Voir mon mémoire ci-dessus cité sur la *Pénétr. hell. et hellénist.).* Et chaque jour le nombre de ces restes s'accroît de nouvelles trouvailles, de manière que, par exemple pour Istria elle-même, un nombre d'inédits aussi grand que celui des sceaux que je communique à présent, est venu au jour seulement dans les six mois depuis que ce mémoire attend son tour de paraître. — Je ne répéterai ici, inutilement, la description détaillée que j'ai donné ci-dessus, p. 32—38, de chaque sceau; en voir là-haut les dessins et les transcriptions.

37. Fragment de la partie supérieure droite d'une plaque de marbre, haut de 0.19, large de 0.18, épais de 0.03 m., trouvé dans les décombres de la courtine *d*. Lettres très ornementées du I s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015—0.020 m. Les lignes conservées sur la plaque constituent — à ce qu'il paraît — une continuation, après un espace libre, d'une série de petites inscriptions très courtes, de deux à trois lignes, car on reconnaît au-dessus de l'épigraphe conservée la linéature gravée d'avance pour les textes qui ont dû être transcrits au-dessus du notre. Voir la planche V, fig. 2, et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 38. — Nous sommes d'avis que notre fragment appartient à la riche série des documents gréco-romains de manumission. Nous renvoyons spécialement aux analogies que nous offrent, même comme rédaction, les inscriptions de ce genre retrouvées dans le temple d'Apollon à Calymne (Dittenb. *Syll.*^{2} 864—869; *Syll.*^{3} 1209—1211): cp. p. e. l'inscr. de Calymne chez Ditt.^{2} no. 864 = Ditt.^{3} 1210 = Michel, *Recueil*, 1425, l. 10 et suiv.: (la date, très circonstanciée), tels propriétaires *ἀνεκήρυξαν ἐλεύθερον* un tel *κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς νόμους*; en ce qui concerne une telle . . . *γυνὴ δὲ* . . ., elle aura telle situation (cp. p. e. les inscriptions de Calymne chez Dittenb.^{2} no. 868). Le fait que notre document est gravé sur une plaque de l'épaisseur presque classique des parements en marbre des parois intérieures et aussi extérieures des édifices gréco-romains, nous inspire l'hypothèse que, de même qu'ailleurs, à Istrie aussi, les inscriptions manumissionales auraient été gravées sur les parois de la *cella* de quelque temple.

38. Fragment de la partie centrale d'une grande stèle en marbre, épaisse de 0.13, large de 0.60 et conservée sur une hauteur d'à peine 0.50 m. Trouvé dans la petite place libre au devant de la basilique chrétienne du côté SE de la ville, en fonction de pavement de la rue, la face écrite en haut: l'épigraphe était donc presque totalement effacée et ce n'est qu'à grande peine que nous avons pu déchiffrer ce que l'on voit ci-dessus, p. 40, dans le dessin et la transcription. Lettres hautes de 0.015 m., indiquant la fin du I ou le commencement du II s. apr. J.-Chr. Nous avons devant nous la liste très longue des membres d'un thiase: on voit sur notre fragment seul quarantequatre noms; or, d'après les dimensions que la stèle complète a dû avoir, elle devait en contenir au moins trois fois autant. Il est donc très logique que nous pensions tout d'abord — pour cette époque — à la *γερουσία* d'Istrie. En effet la liste des «sénateurs» d'Istria de l'année 138, publiée dans notre *Histria* IV, p. 596 et suiv., énonçait expressément qu'elle ne contient que les *γερουσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν*, c'est-à-dire, comme nous avons essayé alors de le démontrer (p. 602) les membres reçus entre 124 et 138. La liste nouvellement découverte paraît être plus ancienne et à l'exception de deux noms qui pourraient être impériaux, elle pourrait remonter aux dernières années mêmes de Domitien. Dans ce cas elle gagnerait encore en importance, car elle nous livrerait l'*album* de la *première* gérusie d'Istria, avant la réforme de ces cadres faite par Hadrien. — Des 44 noms de notre fragment nous avons pu déchiffrer partiellement ou en entier 32. Deux de ces noms présentent dans leur composition les gentilices *Ulpius* (ce serait d'après Trajan: col. I, l. 17) et *Aelius* (d'après Hadrien, col. I, l. 8). L'*Aelius* se trouvant être un citoyen romain de vieille souche, *M. Aelius Nig[rinus?]*, et non pas un grec ou un oriental, il est très probable qu'il n'a pas dû attendre Hadrien pour acquérir son bon vieux nom romain d'*Aelius*. Quant à l'*Ulpius* nous ne pouvons rien avancer contre sa parenté avec la série des «filleuls» de Trajan, mais même dans ce cas nous n'avons pas besoin de dater notre document à une date postérieure à l'an 100, duquel nous possédons à Istrie la *magna charta* des droits et privilèges de la ville (publiée dans notre *Histria* IV) et à l'occasion de l'octroyement de laquelle bon nombre de citoyens grecs d'Istrie auront obtenu aussi le droit de cité romain. — Des 32 noms lus sur notre fragment, nous pouvons classer comme romains authentiques seulement 4; ensuite, très probables, quelques 8 grecs distingués avec la cité romaine; aussi très probable, un thrace, — enfin le reste, 19 noms de simples citoyens histriotes. (Voir ci-dessus, p. 42 et suiv. les quatre séries de noms). Je passe outre l'examen en détail des noms les plus caractéristiques, fait ci-dessus p. 43—44, et je m'arrête seulement au nom *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος?]* que je considère dans sa première partie comme thrace. — Les traces bien visibles sur le marbre (cp. notre dessin, ci-dessus, p. 40) indiquent après le *ΓΕ* (la bare horizontale

du *Γ* n'est plus conservée que sous forme de tache linéaire presque imperceptible) deux N en ligature; le reste, *ΥΛΟΣ* est clair. Nous avons donc la forme gréco-romanisée *Γέννυλος* au lieu de la forme thrace *Γεννύλας*, comme *Τάρουλος* au lieu de *Ταρούλας* (Tomaschek, *Die alten Thraker*, II 2, 37), ou *Βενίλος* (chez Procope, *b. Got.* IV, 9) au lieu de *Venula* (Tomaschek, II 2, 11). À Istria cette adaptation n'est d'ailleurs que très naturelle: n'avons nous pas ici même un *Mucatrio*, *-onis*, au lieu de *Mucatra* et un *Seuto*, *-onis* au lieu de *Seuthes*? Le nom *Genn-u-la* (dont les diminutifs analogues thraces en *-la* sont légion: cp. la liste ci-dessus, p. 44—45) est, en espèce, besse. Or les Besses étaient très nombreux dans le territoire d'Istrie. Voir ci-dessous les nombreux monuments votifs du *vicus Quintionis*. Le père de *Gennula* porte le nom grec de *Χρυσίων*, mais ce fait ne peut pas nous induire en erreur sur la superficialité de l'hellénisation de ces Besses (cp. des cas analogues de romanisation superficielle dans mes *Primordî della civiltà Romana alle foci del Danubio*, «Ausonia», tome X, p. 204).

39. Partie supérieure d'une stèle funèbre en marbre, trouvée dans les décombres de la courtine *e*. L'actuelle inscription a pris la place d'une autre plus ancienne, dont il nous reste quelque trace au commencement de la 1-ère et de la 2-ème ligne (v. le dessin ci-dessus p. 45). Les dimensions du fragment: hauteur 0.37; largeur 0.29, r. 0.27; épaisseur 0.09—0.105. Lettres rustiques du commencement du II-e s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015—0.020. — De nouveau une famille thrace. Le père s'appelait *Δατείζης* (comme *Πόσσης*, *Πόσσεις*, *Πόσις*, gén. *Πόσσει*). Mais la vocalisation *-zes*, *-zis*, est secondaire; en thrace elle était *-zas*, c'est-à-dire *-za*, comme dans *Tata-za*, *Κάρτ-ου-ζα*, *Πήδι-ζα*. Nous sommes d'avis que ces noms thraces en *-za* sont dérivés des noms de localités, et qu'ils indiquent l'origine du personnage, comme les noms grecs en *-ιος*, les noms latins en *-nus*, ou les noms slaves en *-kiï*. En effet: *Itha-zis* (notre *Ulmetum*, I, p. 565) vient de *Ita-*, que nous retrouvons dans les noms de localités *Ἰτα-βεριες* et *Ἰτα-δέβα* de la Dacie Méditerranée (Tomaschek II 2, 56); *Tata-zos*, *Tata-za* (*ibid.* II 2, 36) vient de *Τατα-*, ou *Τάττα-* (cp. *Τατακηνή* nom iranien d'un pays, —*Τάττα*, nom phrygien d'un lac: Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, II 1494) et non de *tata* «petit-père», comme Tomaschek est enclin à le croire; *Dura-zis*, r. *Durze*, *Dorses*, de *δουρ-ο*, *δουρ-ι* (v. *Duro-storum*, etc.), comme d'ailleurs le dace *Δούρας* aussi; cp. de même: *Dria-zis* avec *Δρά-διζα*, —*Πηδί-ζας* avec *Παδι-σάρα*,— *Pota-zis* avec *Potela*, *Πανταλία*,—*Ῥόση-ζις* avec *Rusi-dava*,—*Dardi-sa* avec *Δαρδα-πάρα*; *Κάρτου-ζα* avec *Κρατι-σκάρα* (racine *kert-*), —*Βρινκά-ζεις* avec *Brunga*, *Ζουρά-ζεις* avec *Ζουρο-βάρα* et *Κουρτου-ζοῦρα*, etc. (v. ci-dessus, p. 46, 47 et les notes). Nous nous croyons donc en droit de dériver *Δατεί-ζης* de notre inscription du nom de localité *Δάτος*, *Δάτον*, du pays besse des mines d'or dans le voisinage de Philippes, où nous retrouvons encore le tribe édonien des *Δατύ-λεπτοι*, qui était

le propriétaire des mines de *Datos*. Voici donc encore un lien entre les Besses de Scythie Mineure et le pays du Rhodope, leur ancienne patrie.

40. Éclat de la face gravée d'un cippe en pierre calcaire très fine, trouvé dans les ruines du coin N de la ville, à l'E de la porte de l'empereur Anastase (v. *Histria*, IV, p. 732) à l'intérieur de la courtine *a*, haut de 0.103 et large de 0.125 m. Lettres — hautes de 0.015 m. — identiques à celles des deux cippes publiées dans notre *Histria* IV, no. 15 et 16, contenant les frontières et les privilèges des Istriens, reconfirmés par Trajan le 25 octobre de l'an 100, par la lettre adressée à son gouverneur de la Mésie Inférieure, Marius Laberius Maximus. L'identité de l'écriture de notre fragment et des deux cippes de l'an 100 nous a fait croire, au premier moment, que nous n'aurions retrouvé que quelque reste du cippe no. 16 ou, aussi bien, du no. 15 de notre *Histria* IV, qui nous sont parvenus tous les deux assez endommagés. Mais l'examen du texte nous en a tout de suite dissuadés: nous y voyons la fin d'un texte latin et le commencement d'un text grec, qui n'ont aucune ressemblance avec la teneur des deux cippes déjà connus. (Voir ci-dessus, p. 48, le dessin et la transcription de l'épigraphe). Les lignes 1, 2, 4 et 5 ne donnent aucune lecture suffisamment suggestive. Mais nous trouvons dans la 3-e ligne un nom, qui peut être reconstitué en entier et qui acquiert une valeur exceptionnelle à notre fragment: *Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ*. C'est le *praefectus orae maritimae*, *Aruntius Flamma* (j'avais d'abord lu *Flavianus)*, bien connu par les deux exemplaires précédents des privilèges d'Istrie, lequel recevait en 49, la dernière année d'activité dans cette région de Flavius Sabinus, le gouverneur de la Mésie et le bienfaiteur des Histriens, l'ordre de celui-ci de veiller sur les intérêts de cette cité protégée: comme disait Sabinus aux Histriens: *τὸ περὶ Πεύκην ὑμεῖν δίκαιο[ν ὅπως] ἀκέραιον διατηρηθῇ, ἔσται ἐπιμελὲς Ἀρουντίῳ Φλά[μμᾳ] τῷ ἐπάρχῳ· οὕτως γὰρ αὐτῷ ἐπέστειλα* (voir mon *Histria* IV, p. 563, 567, 571 suiv., 573 suiv. et 710 suiv., pour le texte et son interprétation historique, et cp. Adolf Wilhelm dans l'*Anzeiger d. phil.-hist. Kl. d. Wiener Akad. d. Wiss.*, 1922, XV—XVIII, p. 37, pour les émendations apportées à la lecture du document). Il s'agit donc, dans notre fragment aussi des mêmes faits que dans les deux dossiers découverts en 1914 et 1915, — mais d'une autre manière. Car rien dans le texte latin des deux anciens documents ne laissait prévoir dans la dernière ligne les lettres SLAELI du nouvel exemplaire. Et de même, le nom d'*Aruntius Flamma* n'apparaissait qu'à peine dans la 4-e ligne du texte grec, et non pas déjà dans la première. Enfin le contexte des exemplaires précédents n'admet pas la présence des mots *βουλὴ δῆμος* déjà dans la ligne qui suit immédiatement à celle où le nom d'Aruntius apparaît et le groupe des lettres de notre ligne 5, ? *σπ]ουδήν*, est introuvable dans les deux autres textes. Nous avons donc, indubitablement, devant nous, une nouvelle rédaction des droits des

Histriens. Quelle en a été la teneur? L'«ordre» dont parle Flavius Sabinus dans sa lettre aux Histriens de l'an 49, ci-dessus citée, a dû contenir, dans la forme habituelle d'une lettre de Sabinus à Flamma, une série d'indications et d'instructions précises, dont le texte était aux Histriens encore plus précieux que les formules assez vagues, dont les gouverneurs se servaient pour leur reconfirmer les droits, chaque fois qu'un nouveau représentant de l'empereur prenait les rênes du gouvernement de la Mésie (v. les textes dans mon *Histria* IV, p. 563 et suiv.). La première ὁροθεσία, d'après laquelle aura été calquée celle de l'an 100 aussi, paraît avoir été celle-ci, de l'an 49, ou, plus prudemment exprimé, l'ὁροθεσία contenue dans une lettre de Sabinus à Flamma. Dans cette hypothèse nous nous imaginons notre fragment restauré — *exempli gratia* — de la manière suivante. Dans la première ligne, comme dans les deux autres textes de l'an 100: *[fines H]is[trianorum]*; dans la deuxième ligne *[ex commentarii]s L. Ael[...*, c'est-à-dire l'indication de l'autorité qui, d'après l'ordre de Marius Laberius Maximus, avait fait la délimitation sur le terrain; dans la troisième ligne: *[Φλάβιος Σαβεῖνος πρεσβευτὴς 'Αρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ τῷ ἐπάρχῳ χαίρειν]*. Les lignes 4 et 5 faisaient partie de la lettre même de Sabinus à Flamma.

41. *a* et *b*. Petits fragments sans importance, dont le deuxième paraît avoir fait partie de la stèle funéraire d'un *beneficiarius consularis*. Nous connaissions déjà la *statio* de Histria par le monument d'un autre *beneficiarius*, *Aelius Victor*, détaché ici de la *legio I Italica* de Novae: *Histria* IV, p. 729. (Voir les dessins ci-dessus p. 51 et 52).

42. Fragment d'une stèle en marbre, très calciné, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. H. de 0.15, l. de 0.12, é. (incomplète) de 0.15 m. Lettres soignées du II-e s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015 m. (voir le dessin ci-dessus p. 52 et pl. V, fig. 5). *Album* d'un θίασος, contenant exclusivement des noms grecs, parmi lesquels un Ἑκαταῖος, très naturel dans une colonie milésienne, mais pas encore rencontré jusqu'à la trouvaille de ce fragment. (Voir le texte reconstitué, ci-dessus p. 53).

43. Fragment d'une plaque de marbre épaisse de 0.02 m. (ayant donc appartenu au parement d'un édifice), haut de 0.075, large de 0.12 et conservant encore deux seules lettres de la fin d'une ligne, hautes de 0.035 m. Trouvé dans les décombres au devant de la grande porte de la ville. II-e s. apr. J.-Chr. (Voir le dessin ci-dessus p. 53 et pl. V, fig. 3). Datif d'un nom dans la formule d'une dédicace: *['Αντωνεί]νῳ*. D'après le style des lettres c'est d'Antonin le Pieux ou de Marc-Aurèle qu'il s'agit, plutôt que d'un Antonin plus récent.

44. Autre fragment de parement en marbre. Rien de précis. Voir le dessin et la description ci-dessus p. 54.

45. Plaque mince en os, longue de 0.072, ayant servi comme amulette, trouvée dans le *tepidarium* des thermes romains d'Histria. Apparemment du II-e s. apr. J.-Chr. Voir le dessin ci-dessus, p. 55. En lettres

formées par le groupement de petits cercles avec un point au milieu, du caractère bien connu apotropéïque, le nom de la déesse *῾Υγία* (c'est l'ortographe de l'époque impériale, à côté de *῾Υγεία*, au lieu du classique *῾Υγίεια*). D'amulettes semblables nous avons trouvées encore à Ulmetum, de la même époque (cp. ci-dessus, p. 55).

46. Autel votif en pierre calcaire de l'an 149, haut de 1.13, large de 0.535—0.565, épais de 0.380—0.415, trouvé dans les décombres de la courtine *a*, dont il avait fait partie comme pierre de parement. Travaillé et gravé dans la même manière, peut-être aussi par le même lapicide, qui a fait la plaque commémorative pour l'*auditorium* du *vicus Quintionis (Histria* IV, p. 617 suiv. et 722 suiv.): il y a même des fautes de rédaction qui sont identiques dans les deux inscriptions. Lettres hautes de 0.030—0.040, sauf sur l'attique du profil supérieur, où elles ont une hauteur de 0.055—0.060 m. (V. le dessin ci-dessus p. 56 et pl. VI, fig. 1, à côté du dessin p. 617 et pl. VI, de notre *Histria* IV). Sur le texte nous avons à noter ce qui suit (en voir la transcription ci-dessus, p. 56). Le nom d'Antonin le Pieux est cité également mal dans ce document et dans celui pour l'*auditorium* comme *Antoninus Hadrianus* au lieu de *Hadrianus Antoninus*: d'où la supposition que c'est le même lapicide qui les a gravés. Le jour de la dédicace est le 13 Juin: *idibus Iunis*: ce sera toujours le même, plus loin aussi, dans les quatre autres nouvelles inscriptions votives du *vicus Quintionis*. Il faut en tirer la conclusion que c'était à ce jour que la grande fête rurale des *Rosalia* — à l'occasion de laquelle on érigeait partout dans les villages de Scythie Mineure des autels au Père des Dieux — était célébrée le 13 juin dans ce village. Sur le nom du village (transcrit ici négligeamment *Quinis* au lieu de *Quintionis)* j'ai déjà parlé dans *Histria* IV p. 618. Sa population est formée par des vétérans et des civils romains d'une part, par des Besses, de l'autre. L'un des deux *magistri* est toujours un Besse. Quant au *quaestor*, qui n'a pas de collègue, il semble qu'on essayait de les faire élire chaque année à tour de rôle, Romain ou Besse (voir ci-dessous, les autres inscriptions du *vicus Quintionis)*. Sur les fautes de grammaire *cura agentibus* (car il ne faut pas compléter *curam) mag(istris) Cla(udio) Gaius (!)*, je n'insiste pas. *Gaius* comme *cognomen* est très connu (CIL. III, p. 2393, col. I). C'est juste que l'origine servile des citoyens respectifs transparaît très souvent beaucoup plus qu'il ne le serait désirable pour la vanité des descendants. Mais au II-e siècle le monde romain qui, spécialement à la campagne, est tout pénétré par les intrus barbares, dont le rôle social est égal au leur, est devenu assez peu susceptible à de telles bagatelles, comme l'origine ingénue de quelq'un. — Très intéressant est le nom du maire besse de notre village. Il s'appelle à l'ablatif *Durisse Bithi*. Le nom du père, *Bithus*, est banal. Le nom personnel du fils, *Durisses* (possible aussi *Durissis)* est au contraire nouveau. Non pas comme racine, qui est bien connue *dur-o* (commune à plusieurs noms de localité — et, par ceux-ci, à des noms de personnes: cp. ci-dessus p. 46, 59 et 115), — mais comme désinence:

i-sses. Nous sommes toutefois d'avis que le nom *Durisses* n'est autre que le nom *Dorses*, déjà connu (CIL. VI, 3209): il se comporte comme *Δερείζενις* vis-à-vis de *Derzenus* (cp. *Histria* IV, p. 620): dans les deux cas l'*i* a été perdu par suite de la mutation de l'accent tonique sur la première syllabe. Mais *Durisses-Dorses* à son tour doit être le même nom que *Dura-zis*, c'est-à-dire, en thrace *Dur-a-za* (cp. ci-dessus, p. 46 et 115).

47. Parmi les monuments épigraphiques encastrés dans le mur d'enceinte de la ville, l'inscription à l'air, et comme tels laissés dans la même situation, comme dans un musée hypéthral, il y avait aussi un grand monolithe, long de 3.40 m., haut de 0.58 et épais de 0.43, portant une dédicace des Istriens pour Antonin le Pieux, publiée dans notre *Histria* IV, no. 21, p. 611 et suiv. Pendant la grande guerre nos amis les Bulgares, en hommes prudents, qui n'étaient pas trop sûrs de leurs droits sur la Dobrogea, ont pillé tous les petits musées que nous avions organisés auprès de nos chantiers de fouilles: à *Ulmetum*, à *Tomi*, à *Callatis*, à *Histria*, à *Tropaeum*, et ont porté le matériel historique à Varna, dans la Bulgarie propre. A cette occasion ils ont démoli aussi d'importantes parties du mur d'enceinte d'Histria pour en tirer les monuments que nous avions laissé à leur place. Soit le grand poids de quelques blocs très grands, soit quelque autre accident d'impuissance, tel monument tiré du mur est resté sur place, près du mur maltraité[1]), jusqu'à notre retour. Notre monolithe a été parmi eux. Nous avons constaté alors qu'il avait une autre épigraphe en grec sur la face opposée à celle déjà publiée, qui est en latin. Le texte grec (en voir ci-dessus p. 61 et 60 le dessin et la transcription) n'est que le double du texte latin. Nous n'avons donc rien à ajouter à notre commentaire d'*Histria* IV, p. 612, sauf le détail, sur la destination du monolithe, qu'il a dû faire part d'un portique, comme épistyle, également à l'air libre sur les deux faces, et comme tel chevauchant peut-être quelque *bivium* ou *quadrivium* d'Istrie.

48. Fragment d'un épistyle en marbre blanc de très bonne qualité, noirci par le feu, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. La hauteur totale de l'épistyle reste inconnue, le fragment n'étant qu'un éclat, haut de 0.135 et large de 0.20; l'épaisseur de l'épistyle est complète: 0.23 m. Lettres hautes de 0.04, encore de bonne époque. D'après le soin avec lequel le marbre a été travaillé et la valeur même du matériel, le fragment a dû appartenir à un monument pas trop grand, mais assez luxueux et beau, du II-e siècle. Je n'insiste pas ici sur les détails de la lecture que je rétablis, pour la première ligne, par *Aure]lio An[tonino*, attribuant le monument à l'époque de Marc-Aurèle plutôt qu'à celle de Caracalla ou d'Héliogabale. La deuxième ligne ne nous a suggéré

[1]) Nous avons publié dans notre livre roumain, *Inceputurile vieţii romane la Gurile Dunării*, p. 38, fig. 19, une photographie montrant l'aspect du mur d'enceinte à cette place, antérieurement à la dévastation bulgare.

rien de satisfaisant. (Voir ci-dessus, p. 62 le dessin et la description et cp. planche VI, fig. 2).

49. Autel en pierre calcaire, trouvé dans les ruines de la courtine *a*, où il avait été encastré dans le parement du mur, haut de 1.50, large de 0.55—0.58 r. de 0.44—0.46, épais de c. 0.50 m. Lettres, un peu rustiques, hautes de 0.050—0.055, sauf dans la dernière ligne, où elles n'ont qu'une hauteur de 0.040—0.045 m. L'autel a été brisé en deux morceaux déjà depuis la dernière catastrophe de la ville (probablement au VII-e siècle apr. J.-Chr.): la partie supérieure est restée dans le mur, où elle a été calcinée par l'incendie qui détruisait la ville; le tronc est tombé dans la mer qui battait les murs même d'Istrie et n'a pas été touché par le feu. Deux abbréviations assez intempestives, dans la 7-ème et la 9-ème ligne, nous causent quelques difficultés pour la lecture des noms propres; toutefois elles ne sont pas insurmontables. (Voir ci-dessus p. 63 et 64 le dessin et la transcription du texte et cp. pl. VI, fig. 3). — Toujours le 13 juin (voir ci-desus p. 118), cette fois de l'an 169. — Le nom du village est noté par la simple initiale, Q. Le nom du maire qui représentait les Romains du village ne peut être lu qu'à la grecque: *Iulius Gemini*: N en ligature avec I (comme à Ulmetum, *Aemilius Postumini*: notre *Ulmetum* I, p. 544), et non *Gemini(o)* qui n'est pas employé comme cognomen, ou *Gemino* qui est refusé par l'épigraphe. Quant au maire qui représentait les Besses, son propre nom est romain: *Genicius* (comme en Italie: CIL. X 1084; XIV 1090: cp. ci-dessus, p. 65, — et non *Genucius* comme en Illyricum: CIL. III, ind.), mais le nom de son père est thrace. L'abbréviation *Brin* nous laisserait d'abord croire que nous avons affaire à un des noms bien connus: *Βρινκαζέρης*, *Βρινκάζερις*, *Brinursius*, *Brincasus* ou *Βρινκάζεις* (les deux derniers, transcriptions variées d'un même nom, *Brincazis)*: v. ci-dessus, p. 66. Toutefois rien dans la manière du lapicide d'abbrévier les mots et rien dans la manière d'écrire les noms dans les inscriptions du *vicus Quintionis* ne nous permet d'accepter l'abbréviation de noms si longs par les quatre seules lettres de leur commencement. Au contraire, comme il y a aussi des noms très courts comme *Brilo* (cp. ci-dessus, p. 66) dérivés des racines *brea*, *brî* (bourg, village) ou *bhri* (tondre, raser), il n'est que très naturel de penser ici aussi tout simplement à un nom comme *Bri-n*, latinisé (comme c'est la coutume dans le village de *Quintio*: voir ci-dessous les *Mucatralus*, *Dolus*, *Zinebtus)* en *Bri-nus*, voire, dans notre texte: *Genicius Brin(i)*, où la lettre I aura été oubliée par le lapicide qui avait eu l'intention de la graver en ligature avec N, tout comme dans le nom de la ligne 7, *Gemini*. Le nom du caissier communal *(quaestor)*, *Cocceius Firmus* est commun en Scythie Mineure, et même à *Histria* et dans le *vicus Quintionis* (ci-dessus, p. 66). — *Apollonare* au lieu d'*Apollinare*, dans la 13-e ligne, est un grécisme très naturel à Istrie, la ville d'Apollon Iatros.

50. Autel en pierre calcaire trouvé toujours dans les décombres de la courtine *a*, où il avait été primitivement encastré dans le pare-

ment. Assez endommagé à la base et au profil supérieur. Haut de 1.15 m., large de 0.615 r. 0.465 m., épais de 0.58 r. 0.44. L'inscription est gravée sur l'une des faces de l'épaisseur. Lettres assez rustiques, hautes de 0.045—0.050, sauf dans la première ligne où elles n'ont que 0.035—0.040 m. Au commencement de la ligne 11 nous avons un T. Quant au signe au-dessous de la palmette de la ligne 10, c'est un minuscule I ajouté après coup par le lapicide, qui s'est resaisi et n'a pas voulu nous laisser dans le doute comme dans le cas de *Brinus* du no. précédent. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 67 et suiv. et cp. pl. VII, fig. 1). — L'autel a été dédié la 13 juin de l'an 175. Le nom du maire romain est commun: *Aelius Bellicus* (le cognomen, très fréquent comme nom d'esclaves). Le nom du maire besse *Mucatralus Doli* n'est pas non plus inconnu. Caractéristique est seulement la latinisation: *Mucatralus* et *Dolus* ; mais à Istrie ce phénomène est presque la règle générale (cp. *Histria* IV, p. 686 et suiv. pour *Mucatrio* et *Seuto)*. Nous avons déjà connu le sire *Brinus*; nous connaîtrons encore messire *Zinebtus*. Si toutefois *Mucatralus* au lieu de *Mucatralis* ne présente pas une transformation trop importante, *Dolus* est de beaucoup plus intéressant. Nous devrions rencontrer soit un *Dole(n)s*, gén. *-entis* (comme ci-dessous no. 60, cp. le commentaire p. 95), soit un *Doleus*, gén. *-ei* (au lieu de *Δόλης*, gén. *Δολήους*: cp. ci-dessus, p. 68). Voici donc une *troisième* forme latine, et la plus simple: *Dolus*, *-i*, comme *Brinus*, *-i*. — Mais ce qui fait l'importance de notre inscription, est le nom du caissier: *Dotu Zinebti*. Le nom *Dotu* se comporte en thrace comme *Cotu*, *Cosu*, *Dolu*: lorsqu'ils sont simples, ils gardent leur *o* dans la première syllabe, lorsqu'ils sont composés avec d'autre racines ou désinences, ils changent, conformément à la loi de vocalisme thrace bien connue (cp. Kretschmer, *Einl.*, p. 221, 223, 225 et 226) leur *o* en *u*. C'est ainsi que *Κότυς* donne *Κουτίλας, Κόσων* donne *Cusala*, *Δόλης (Δόλων)* donne *Δουλήζελμις* et notre *Dotu* donne *Δούτιον* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 553), *Δυτούπορις, Δυτούτραλις* (Kalinka, p. 420). Si notre remarque est juste, le nom du caissier du *vicus Quintionis* non seulement nous fournit une racine intéressante et nouvelle pour toute une série de noms thraces, mais, comme dans le cas du nom *Δατείζης* (ci-dessus, p. 115), nous rend une forme besse très vieille et authentique, encore indéclinable en latin. En effet la désinence *-u* dans *Dotu* paraît être tout simplement un ablatif thrace (possible aussi un datif — pour le datif absolu — comme dans le slave), et non un ablatif latin de la IV-e déclinaison: car un *Dotu*, latinisé, serait devenu ou bien *Dotus*, *-i*, comme *Dolus*, *-i*, *Brinus*, *-i*, ou encore *Doto*, *-onis*, comme *Seuto*, *Mucatrio*. La désinence *u* dans les noms thraces est d'ailleurs assez fréquente: j'en ai donné une liste ci-dessus, p. 69 et suiv., que je ne répète plus ici. — En ce qui concerne le nom du père de *Dotu*, le besse *Zinebtus*, nous sommes d'avis qu'il doit être considéré comme un composé très correcte et naturel de *Zin-i*, *Zin-a* et d'*Ept-e*, *Ept-a*,

formé d'après le modèle habituel des noms thraces: *Epte-centes*, *Aulu-tralis*, *Aulu-zenis*. Je ne reprend plus ici la liste des noms dérivés des racines *zin-* et *ept-e* que l'on peut contrôler ci-dessus, p. 70; je voudrais seulement insister sur le sens du nom *Zinebtus*. Si Tomaschek ne se trompe pas, lorsqu'il explique le thrace *Ζήν-δης* par l'armén. *cin-* «nativitas» et *-di* «ponens», c'est-à-dire «genus s. vitam praebens» et si, d'autre part, la racine thrace *ap-*, *ip-* n'est pas différente du grec *ἅπτω* «lier», *ἁπτός* «palpable», alors *Zineptus* voudrait dire «lié à la vie», ou bien, en grec, *Μακρόβιος*.

51. Autel en pierre calcaire, calciné d'abord et puis presque émietté dans l'eau de la mer, où il s'était écroulé déjà depuis le dernier sac de la ville au VII-e siècle. Trouvé dans les ruines de la courtine *a*, à une grande profondeur sous les décombres. Ce n'est qu'à grande peine que nous avons pu recueillir dans l'eau noirâtre de la lagune les nombreux fragments qui le composaient. Nous avons retrouvé presque tout et le texte de l'épigraphe a été parfaitement assuré. Haut (dans la reconstitution) de c. 1.40 et large de 0.55 r. 0.44. Lettres rustiques, hautes de 0.045—0.055, sauf dans la dernière ligne, où elles sont plus petites: 0.035 m. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 71 et suiv. et cp. pl. VII, fig. 2). Les deux noms, du maire romain et du caissier, *Tiberius Firmus* et *Flavius Secundus*, sont communs. Au contraire le nom du maire besse est de nouveau très intéressant: *Valerius Cutiunis*. Le fils est déjà romanisé, mais le père s'appelle d'un bon vieux nom besse, *Cutiunis*. (Ce serait une grande erreur de voir dans Valerius un *nomen gentile* et dans Cutiunis un *cognomen* du même personnage: nous avons ici affaire à un barbare, qui, naturellement, épelle son nom à la grecque: un tel, fils d'un tel; cp. d'ailleurs la manière de s'appeler de tous les besses de Histria: *Histria* IV et le présent mémoire). — Le nom *Cutiunis* est un pendant à *Cutiula*: tous les deux sont dérivé de *Cotu* (cp. ci-dessus, p. 121). Nous savons que le suffixe *-la* est diminutif; mais quelle est la nature du suffixe *-nis*, qui est assez rare et auquel Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 559, n'ont accordé aucune attention? Nous le retrouvons dans *Βρούζενις* de *Βροῦζος*, *Zinenis* de *Zines (Zina)*, *Eptenis* de *Epte (Epta)*, *Burzi-tzi-nis* (v. ci-dessous, no. 52, et cp. aussi *Burdenis* à côté de *Burdipta*, comme noms de localités). Nous sommes d'avis d'après l'exemple de *Δερείζενις* (*Δέρζε-νις*, cp. *Δερζε-λάτης*: le nom du «grand Dieu» thraco-hellène d'Odessos: Kalinka, no. 114) = *Derzenus* (*-πορις* = *-porus*, etc.), que le suffixe thrace *-νις* correspond aux suffixes gréco-latins *-νος*, *-nus*, avec une vocalisation spécifique, thrace, qui préfère le *i* à l'*o* et à l'*u*.

52. Autel en pierre calcaire, brisé en trois morceaux, en diagonale (voir pl. VII, fig. 3), trouvé parmi les décombres de la courtine *a*. L'éclat de pierre entre les deux gros fragments du monument n'a pas pu être retrouvé, ce qui nous donne beaucoup d'ennui dans la ligne 9 de l'épigraphe, où nous retrouvons un nouveau nom thrace, assez

inattendu et dont la restitution est très délicate. La perte de cet éclat nous fait regretter 1—2 lettres dans chaque ligne depuis la première jusqu'à la dixième. La lecture de l'épigraphe est toutefois parfaitement assurée. Hauteur de l'autel, 1.35 m., largeur 0.46 et 0.50, r. 0.40—0.41; épaisseur identique à la largeur. Lettres rustiques hautes de 0.045—0.050, sauf dans les deux premières lignes, où elles n'ont que 0.035 m. Dans la 7-ème ligne le lapicide avait oublié un L; il l'a gravé, très petit, après coup. Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 74 et 75. Le monument a été dédié le 13 juin de l'an 177. Les abréviations sont les mêmes que dans l'inscription précédente de l'an 176: nous avons donc transcrit, sans plus, *curag(entibus)* et non *cura(m) a(gentibus)*. En ce qui concerne le mot *vetr(ani)*, nous avons transcrit *vet(e)r(ani)*; mais nous sommes enclins à croire que sa répétition en 176 et 177 pourrait bien indiquer une prononciation réelle *vetr(ani)*: l'ancienneté du mot roumain *bĕtrân* serait alors reculée dans cette région jusqu'en 176. Intéressante est aussi la dédicace pour un seul *Imp(erator)*, quoiqu'il y en avait deux: IMPP AVGG; c'est d'ailleurs une résistance à l'innovation introduite par Marc-Aurèle, qui est générale et que nous retrouverons aussi dans le village voisin de *Celer* (ci-dessous, no. 53); le monde méditerranéen n'a pas voulu reconnaître une pluralité de l'idée impériale; même lorsqu'on a définitivement partagé l'empire entre plusieurs empereurs, les différents empires ont continuellement lutté (comme les grands états hellénistiques) pour se réintégrer dans l'empire unique et indivisible; d'ailleurs la lutte dure encore, même ajourd'hui, lorsque *tous* les empires sont tombés. — Les noms des deux *magistri* de l'an 177 sont également communs: car *Derzenus Biti* chez les Thraces n'est pas plus rare que *Iulius Florus* chez les Romains. — Tout-à-fait nouveau est au contraire le nom du *quaestor*. Portant personnellement un nom romain, *Front(o)* (et non *Front(inus)*, qui est plus rare), comme le maire *Genicius Brini* de l'an 169, ou le maire *Valerius Cutiunis* de l'an 176, il nous révèle dans le nom de son père un nom thrace encore inconnu: *Bu(r?t)sitsinis*. Justifions d'abord, pourquoi nous lisons dans la lacune les lettres R et T. Nous avons procédé étymologiquement, partant de la fin du mot vers son commencement: il y a d'abord le suffixe *-nis*, bien connu (v. ci-dessus, p. 73 et 122); nous reconnaissons ensuite le groupe *-tsi-*, qui ne peut être différent de la racine thrace *tzi-*, connue par des noms comme *Tzi-ta*, *Tzi-n-ta* (cp. *Saga-ris* et *Sanga-ris)*. Reste donc à compléter: *Bu??si*. Parmi les racines thraces qui commencent par un *Bu-* nous distinguons d'abord celles qui contiennent un *r*: *Bur-*, ou un *z*: *Buz*. Ensuite, *But-*, *Bul-* et, difficilement, *Bug-*. Nous aurions donc: *Bur?si*, *Buz?si*, *But?si*, *Bul?si*, enfin ev. *Bug?si*. La présence bien sûre d'un *s* après la lacune et la nécessité de la sixième lettre entre les trois du commencement et les deux de la fin, n'admettent, du point de vue thrace, que la combinaison *Bur?si*. Parmi les racines thraces qui commencent par *Bur-*, nous ne connais-

sons que le seul nom *Βουρζιάων*, *Burziavo*, de forteresse gète, près de Shoumla, contenant aussi le groupe *-si-*. Mais notre monument paraît indiquer lui-même dans les traces de lettre à la fin de la 9-ème ligne, un T. Nous aurions donc un *Bu[rt]si-* pour *Burzi-*. Or, cette équivalence nous est directement recommandée par l'autre, bien connue, *Tsierna* = *Zerna*, avec, en plus, l'orthographe *Dierna* et *Cerna* (le dernier dans le nom de *Iupiter Cernenus*[1]), divinité épichorique d'*Alburnus* dans la Dacie, et dont le nom est formé d'après la manière très connue de donner aux dieux thraces locaux le nom de la localité en forme adjectivale: *Aularcenus*, *Cadrenus*, *Rhaniscelenus*, *Sicerenus*, etc.: cp. Kalinka, ind. p. 409 et Pârvan, *Gânduri despre lume și viață*, etc., p. 9; Steuding *ap*. Roscher, *Myth. Lex.*, I, p. 866, explique *Cernenus* comme un dieu celtique, mais sans en donner des raisons suffisantes). — Si notre restitution est admise, nous pouvons compter avec un nouveau nom thrace composé, d'après la coutume thrace bien connue, de deux mots ayant un sens concret: *Burzi-*, *Burtsi*, de «burz», «bereza» («hauteur», «colline») et *-tzi-*, *-tsi-*, de «gvi», «ği-» («vivre») (cp. Tomaschek, p. 62 et 39). Par conséquent *Burtsi-tsi-nis* (*Burzi-tzi-nis)* «celui qui vit sur les collines», «le Montagnard». — Examinons enfin du point de vue ethnique la succession des questeurs du *vicus Quintionis*, dans les cinq documents nouveaux que nous présentons maintenant au public. Le questeur de l'an 149 est un romain, *Servilius Primigenius*; de même celui de l'an 169: *Cocceius Firmus*; en 175 nous trouvons un thrace *Dotu Zinebti*; en 176 de nouveau un romain: *Flavius Secundus*; en 177 de nouveau un thrace *Fronto Bu[rt]sitsinis*. Dans les dernières trois années l'alternation est strictement appliquée. Mais il paraît qu'en général elle n'ait pas été si exactement suivie. Remontant l'alternation des années 175—177 jusqu'en 169, l'année 169 aurait dû, p. e., nous faire connaître un thrace, ce qui n'est pas le cas. Il semble, toutefois, que sous tel nom romain se cache très souvent un thrace: en effet, les fils des *Genicius*, *Valerius*, *Fronto*, qui étaient, comme nous l'avons constaté, des Besses, ont dû paraître, si eux aussi ont été appelés par leurs pères par des noms romains, des romains authentiques, comme ce *Valerius Marcus* de Durostorum (CIL. III 7477), dont nous savons qu'il a été un dace, seulement par le hasard qui nous a transmis les noms de ses enfants et qui sont daces.

53. Autel en pierre calcaire, bien conservé, trouvé dans les ruines de la courtine *a*. Haut de 1.24, large de 0.54—0.55, r. 0.47, épais de 0.45—0.50, r. 0.42—0.46 m. Travail rural. Lettres très grandes, hautes de 0.055—0.065, sauf dans les deux dernières lignes (0.035—0.040) tracées et gravées assez maladroitement (voir la pl. VIII, fig. 1 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 79). Quoique dédié la même

[1]) Depuis longtemps *c* suivi d'un *e* ou *i* n'était plus prononcé en latin comme *k*, mais, soit comme *ts*, soit comme *tch*.

année, 177, que le dernier autel du *vicus Quintionis*, ce monument du *vicus Celeris* nous fait connaître un tout autre milieu: un seul maire; pas de caissier communal; pas de Besses *consistentes*, seulement des Romains et toutefois un latin très approximatif; dédicace faite aussi a *Iuno Regina* et non seulement à Jupiter; enfin l'ignorance la plus parfaite des choses politiques: Commode s'appelle chez ces villageois *Verus Caesar!* Le nom du village est parfaitement sûr: *vicus Celeris* (voir pl. VIII, fig. 1). Ceci nous permet de corriger la lecture de l'inscription trouvée par Tocilesco à Karaharman dans le territoire rural d'Istria, portant seulement CEERIS et complétée par *Ce(r)eris*, chose admise ensuite par les éditeurs du CIL. aussi[1]): III 7526. L'appellation du village d'après un homme et non d'après un dieu nous paraît aujourd'hui d'autant plus naturelle, que nous sommes en mesure de donner seulement des deux territoires voisins, d'Istrie et de Tomes, encore quatre autres exemples de villages dénominés d'après la même habitude: *vicus Quintionis* (six inscriptions: ci-dessus et *Histria* IV, p. 722), *vicus Casianus* (deux: nos *Nouv. découv. en Scythie Mineure*, p. 534 et suiv.), *vicus Secundini* (ci-dessous, no. 61) et *vicus Narcisianus* (nos *Incep. vieții rom. la gur. Dunării*, p. 147), et deux autres exemples des régions voisines: *vicus Clementianus*, près d'*Ulmetum* (notre *Ulmetum*, II 2, p. 370) et *vicus Vero[b]rittianus* près de *Carsium* (CIL. III 12479). — Nous avons déjà maintes fois insisté (cp. *Incep. vieții rom. la gur. Dunării*, p. 142—148) sur le rôle décisif des pioniers romains solitaires dans la fondation des établissements romains au Bas-Danube et, par suite, dans la romanisation des indigènes. Il suffit à présent d'ajouter seulement les considérations suivantes. Tout village nouveau portant un nom romain signifie une victoire de la civilisation romaine contre la ténacité allogène. En effet les colonies romaines de l'Empire sont instituées dans la plupart des cas soit auprès, soit dans un village indigène, dont elles prennent le nom: les indigènes sont chez eux, les romains des intrus. Là au contraire, où, en pleine solitude le romain achetant un *praedium* fonde une *villa*, avec les bâtiments, les outils, les serfs, à lui, romains, tous ceux qui viennent s'aggréger à ce premier noyau, transformant la ferme solitaire en tout un village, s'établissent en terre déjà romaine, dans des formes romaines: la *villa* devient un *vicus* à organisation quasi-municipale romaine. La multitude des *vici* de la Scythie Mineure, portant des noms de pioniers romains est une preuve de plus pour la sériosité et la vivacité de l'oeuvre colonisatrice romaine dans le territoire daco-thrace du Bas-Danube. — Le nom du maire du *vicus Celeris*, *Ulpius Ulpianus* est assez suspecte au point

[1]) Lesquels ont commis d'ailleurs d'autres erreurs aussi: *vicus Cereris* (sic) aussi bien que *vicus Clementinus* (sic), *vicus turris Muca*, *vicus Sc.. ia* sont considérés dans le CIL. III, p. 2547, comme des *vici intramurani*, le premier d'Istrie, les autres de Tomes (!),—quant au *vicus Vero[b]rittianus*, il est localisé en Bithynie (!).

de vue de l'ingénuité du personnage: nous sommes enclins à le prendre pour un ancien esclave thrace ou oriental d'un *Ulpius* véritable; raison suffisante aussi pour la construction de l'ablatif absolu de sa dédicace, avec . . . l'accusatif.

54. Six fragments d'une plaque en marbre blanc, épaisse de 0.025 m., trouvés comme matériel de construction dans le mortier qui remplissait les gros interstices entre les fûts des colonnes en marbre, jetés de travers sur la direction du mur dans les fondements de la grande porte d'Istrie. A l'occasion du sondage fait pour déterminer et ensuite dégager les belles colonnes doriques (remplacées ensuite par du matériel de moindre qualité), nous avons découvert les-dits fragments aussi. Lettres hautes de 0.05 m., de la fin du II-e, ou du commencement du III-e s. apr. J.-Chr. (Voir pl. IX, fig. 1 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 82 et 83). Inscription commémorative en l'honneur d'un empereur qui portait déjà le surnom d'*Invictus*, c'est-à-dire pas plus ancienne que le temps de Caracalla (chez Septime Sévère et Commode ce nom n'est que tout-à-fait exceptionnel). L'évènement célébré paraît avoir été une victoire contre les *Transdanuviani*: *[be]llum ul[tra limitem* ou *fines]*. D'après la *tribunicia potestas* III et un seul consulat (car le texte ne paraît pas avoir contenu un nombre d'ordre pour le consulat) l'inscription conviendrait encore à Sévère Alexandre et à Maximin. Tenant compte des guerres de Maximin au Bas-Danube, nous pourrions reconstituer l'épigraphe sur le nom de cet empereur, comme nous l'avons fait ci-dessus p. 83 et suiv. Ce n'est toutefois qu'une simple hypothèse, que nous proposons par cette reconstruction aussi.

55. Fragment d'un autel ou d'une stèle en pierre calcaire, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. Haut de 0.30, large de 0.40, épais de 0.125 m. (c'est un éclat); lettres rustiques d'époque encore assez bonne (fin du II-e s.), hautes de 0.055—0.060 m. (Voir pl. VIII, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 84). Il s'agit, très probablement, d'une *ara* dédiée à Jupiter par les *vicani* de quelque village des alentours d'Istrie. Dans la deuxième ligne c'est la fin d'un nom propre, tel *Clau]diano*, et dans la troisième la fonction: *magis[tratis]*, comme dans l'inscription de *vicus Quintionis (Histria* IV, p. 617): *curagentibus Sulpicio Narcisso et Derzeno Aulupori magistratis*. Nous restituons *magistratis* et non *magistris*, parce que *magister* s'abrévie, dans la presque totalité des cas, par *mag*., ou même *ma*., et non par *magis*...

56. Autel en pierre calcaire, très friable, fixé dans le parement du contrefort intérieur gauche de la grande tour *G*, l'inscription à l'air, sur la face du contrefort qui regarde l'entrée de la tour. Haut de 0.90, large de 0.44, r. 0.40. Lettres assez soignées du II—III s. (Voir pl. X, fig. 3 et le dessin avec la transcription, ci-dessus, p. 85 et 86). Lecture quasi désespérée. Le sens général de l'épigraphe, très clair: dédicace à Hercule ou à *Heros Sanctus*. Les trois dernières

lignes, parfaitement lisibles: *arcinam [e]x vot[o] p(osuit)*. Le mot *arcina* était jusqu'à présent inconnu: le *Thesaurus l. L.* ne le connaît pas. Dans le *Glossarium med. et inf. Lat.* de Du Cange nous le rencontrons sous la forme de *arsina* à côté d'*arcina*, mais dans des textes très tards, du XIII-e s. Et même chez Du Cange le sens du mot n'est pas trop clair. Nous sommes d'avis qu'il faut penser dans notre document à un diminutif d'*arca*: en effet, comme il s'agit d'un *collegium funeraticium*, dont l'*arcarius*, qui gardait les contributions des membres, avait besoin d'une caisse, d'une petite *arca*, rien de plus naturel que la dédicace d'un tel objet (cp. pour la fonction d'*arcarius collegii* CIL. III 7437, l. 6, de Nicopolis ad Istrum).

57. Base en pierre calcaire constatée dans la rangée inférieure des blocs de parement de la courtine *g*, près de la tour *G*, immédiatement au-dessus des fondations. L'inscription se trouve sur la face d'en bas. Nous avons décrit le monument et lu l'épigraphe sans rien détruire du mur, à l'aide d'un petit sondage pratiqué entre les blocs du parement et à la lumière artificielle. Les profils et une partie de la face gravée sont martelés. L'angle supérieur droit de la base a été brisé, probablement à l'occasion de la mise en place de ce bloc du parement. Hauteur du monument, 2 m., largeur 0.69, épaisseur 0.63. L'inscription, gravée sur une des faces étroites du cippe. Lettres soignées, hautes de 0.040—0.045. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 88 et 89). D'après les surnoms que porte ici Septime Sévère, l'inscription a été dédiée entre 195 et 198. Il paraît que l'invocation de l'*Ἀγαθὴ Τύχη* n'a pas été employée à cette occasion: voir d'autres exemples chez Cagnat IGR. I 683, 697, 713, 788. L'ordre des noms de l'empereur est, comme d'habitude, assez arbitraire: *Pius* avant *Pertinax*. Intéressant l'*Αὔγουστος* au lieu de *Σεβαστός*. Pour les restitutions des deux dernières lignes cp. *Histria* IV, nos. 33, 35, 36, 37, 39.

58. Base en pierre calcaire constatée dans la rangée inférieure des blocs du parement de la courtine *i* près la tour *I*, immédiatement au-dessus des fondations. L'inscription sur la face d'en bas. Monument décrit et lu comme le précédent. Dimensions presque identiques à celles du no. précédent. Hauteur 2 m., largeur 0.68, épaisseur 0.58. Profils détruits. Lettres soignées, hautes de 0.04 dans la première et de 0.05 m. dans les autres lignes. Pas de lacune. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 90). La même concision du texte de l'épigraphe qu'au no. précédent. Ce fait et l'identité des dimensions nous fait croire que les deux bases, pour Sévère et Domna, ont été dédiées en même temps: 195—198. Nous possédons d'Istrie une autre base encore pour *Iulia Domna (Histria* IV, p. 645 et suiv.), mais du temps de Caracalla: c. a. 212—217.

59. Plaque en marbre blanc, très fin, enlevée à quelque parement de luxe, détérioré à la suite d'une de ces vicissitudes dramatiques, dont la vie des cités du Pont Gauche fut remplie à partir du II-e siècle, et utilisée vers la fin du II-e ou dans la première moitié du III-e s.,

comme table dédicatoire pour l'*album* d'un très pauvre *θίασος*. Haute de 0.29, large de 0.26, épaisse de 0.02, la plaque est complète sur trois côtés et n'est que peu endommagée sur le côté droit. Les lettres ne sont pas gravées, mais grattées, très irrégulièrement, et presque cursivement, avec un clou. (Voir la pl. IX, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 91 et 92). — L'inscription est complète. Le nombre très restreint des membres du *θίασος*, six seulement, dont quatre occupent des dignités dans le *collegium*, est curieux, mais non inexplicable. En effet, nous voyons que les membres du thiase ne portent qu'un seul nom: ils sont, très probablement, des esclaves. Pour économiser l'espace et le matériel on n'a inscrit que les chefs et les donateurs. Dans la petite chambre où l'on se réunissait, l'*album* a dû être placé près de l'image de *Heros Domnus* ou de tel autre dieu des petites gens, comme Hercule, Cybèle, les Cabires ou Mithras. Outre l'*ἱερεύς* et l'*εὔθυνος* du thiase, il y avait encore deux *φιλότειμοι*, que nous devons interpréter comme des présidents ou secrétaires du collège (des *συναγωγεῖς*, comme ils s'appellaient à Istrie). Le titre de *φιλότειμος* donné à un esclave ne peut pas nous surprendre: cp. encore AEM. VI 25, 50. — En ce qui concerne les noms de notre liste, quatre sont grecs, deux thraces et un seul romain: presque un symbole statistique pour la composition ethnique de la ville d'Istrie (à la campagne la proportion était, naturellement, différente). Les noms grecs sont communs et ne nous disent rien de particulier. Le nom romain et les noms thraces méritent au contraire d'être considérés de plus près. *Μαξιμίνα Σίσι* est la fille ou l'épouse, de nom romain, du thrace *Σίσης* en latin *Sisus*: quoique écrit en grec, le nom est prononcé à la romaine: par conséquent un exemple de plus pour la profonde romanisation des Thraces du territoire histrien (cp. ci-dessus, p. 120—121). Quant à l'«honorable» *Κουθιούρας*, il nous fournit la troisième forme, originale, des noms thraces dérivés de la racine *Cutiu*; à *Cutiula* (déjà chez Tomaschek II 2, 51), nous avons ajouté ci-dessus, p. 122 et 121, la forme *Cutiunis* et à présent la forme *Cuthiuras* (pour la forme avec *θ* au lieu de *τ*, cp. *Κούθειν* et *-κύθης* chez Tomaschek p. 51). Le suffixe onomastique *-ras* est déjà connu. Nous connaissons encore *Βισύρας* (probablement le même que *Βιθύ-ρας), Πάταρος* et *Δείσορος* (à désinence grécisée) et, avant tout, *Τάλουρος, Ταλούρα*, au lieu de *Τάλουλος* (de *Τάρουλος*), où *-ρος, -ρα* n'est qu'une variante pour *-λος, -λα*, exactement comme dans notre cas: *Cutiula* et *Cutiura* (cp. ci-dessus, p. 94).

60. Autel en pierre calcaire, trouvé sous les décombres de la courtine *a*, haut de 1.23, large de 0.59—0.61, r. 0.45—0.48, épais de 0.56—0.57, r. 0.42—0.44. Lettres très rustiques, hautes de 0.052 sauf le D et le M de la première ligne et quelques O et I dans les lignes suivantes. Première moitié du III-e siècle. Un L comme le *λ* grec, dans le mot SAλVIA. (Voir pl. VIII, fig. 3 et le dessin avec la transcription, ci-dessus, p. 95). — *Antonius Dolentis* est un thrace. *Dolens* est la forme latine du thrace *Δόλης*, génit. *Δολήους* (voir ci-dessus,

p. 95 toutes les références), que nous avons rencontré dans le *vicus Quintionis* aussi, mais dans l'autre forme latinisée *Dolus, -i* (v. ci-dessus, p. 121). — Le nom de la mère de *Dolens* est romain, mais exprimé à la grecque, avec le génitif: *Salvia Anicii. Salvia* est un *cognomen* assez répandu en Illyricum et en Orient (CIL. III ind.). *Anicius* est au contraire extrêmement rare dans cette fonction (à peine un exemple, de Potaissa: CIL. III 7688, un *Aur(elius) Anici[us]*, dans une liste de soldats). Malgré son nom romain, Salvia a pu très bien être d'origine thrace ou grecque, vu que la coutume grecque de s'appeler apparaît aussi dans la composition de son nom. — L'autel funéraire d'Antonius a été trouvé à la même place que les cinq autels votifs du *vicus Quintionis*, le village des Besses (ci-dessus, nos. 46, 49, 50, 51 et 52). Comme Antonius aussi se trouve être un besse, on peut exprimer l'hypothèse qu'il a été originaire de ce village.

61. Autel en pierre calcaire ayant perdu sa base avec une partie du tronc même, trouvé devant la grande porte d'Istria. A fait probablement partie du parement de l'une des tours du *Zwinger* (cp. *Histria* IV, le plan de la page 623). La partie conservée est haute de 0.96, large de 0.56, r. 0.50 et épaisse de 0.52, r. 0.46. Lettres hautes de 0.03—0.04 sauf l'O qui varie. A sans bare horizontale, comme un *Λ* grec, mais seulement dans les premières lignes. La dédicace aux dieux et les noms de l'empereur et de son corégent sont martelés. Lettres assez laides. — On peut restituer tout le texte sans aucune lacune. (Voir pl. X, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 97 et suiv.). Dédicace à Jupiter et Junone faite en 237 par les *cives Romani et Lai* du *vicus Secundini* (nouveau), par les soins des deux *magistri* du village, *Aurelius Fortunatus* et *Aelius Herculanus*. Sauf le nom de la population qui cohabite avec les Romains, rien d'exceptionnel. Qui étaient donc les *Lai*? On connaissait déjà depuis 1882 une autre inscription d'un village voisin, du territoire rural de Tomes, «*vico [?T]urre Muca*» (AEM. VI 11, 19 = CIL. III 7533), où l'on avait également rencontré des *[ci]ves Roman[i e]t Lae consi-[st]entes*. Mais personne n'avait pu donner une explication de ce nom. — Examinée de plus près cette dernière inscription se trouve être un parfait pendant à la notre, aussi comme époque (v. pl. X, fig. 1): nous avons même une graphie analogue de l'A comme *Λ*; la date «fin du III-e siècle» que Domaszewski lui avait assignée, se trouve reculée de plus d'un demi siècle par l'exemplaire daté de notre nouvelle inscription. — Voici donc à côté des LAE de Tomes les LAI d'Istrie. Il n'est pas trop difficile, à l'aide de ce double orthographe de deviner de quoi il s'agit: c'est le mot grec *ΛΑΟΙ* qui pouvait être également bien transcrit en latin avec LAE et avec LAI. Mais *Λαοί* est un terme qui a eu dans l'histoire du colonat romain un immense écho (cp. surtout Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig 1910). Les rois hellénistiques ont essayé, en Égypte comme en Syrie et en Asie Mineure, de créer une clase sociale-éco-

nomique d'ouvriers agricoles (petits propriétaires on non) directement dépendants du roi et auxquels étaient affermés par petits lots les grands domaines du roi et de l'état: ces *βασιλικοὶ γεωργοὶ* ou *λαοί*, petits fermiers, privilégiés et défendus par tous les moyens contre les abus des grands fonctionnaires fiscaux et des grands propriétaires ou fermiers, étaient pour la plupart des indigènes, des «fellachs», et non des colons étrangers. Toutefois ils commencent très tôt à s'enfuir des terres qui leur avaient été assignées ne pouvant pas supporter ni les lourds impôts ni les innombrables prestations en main d'oeuvre et autres travaux forcés. C'est alors qu'on leur applique le principe de l'*ἰδία* (adopté aussi par les Romains sous le nom de *origo*), en les liant à leur lopin de terre: ils deviennent donc presque des serfs et leur état du servage. Les empereurs romains reprennent l'essai des rois hellénistiques, mais sans plus de succès. Caracalla se voit donc obligé d'exclure du droit de cité romain tous les *ὁμόλογοι* de l'Égypte, en les considérant sur le même pied que les *dediticii* (cp. Rostowzew, *o. c.*, p. 222 et suiv.). À cette époque les *λαοί* et les *coloni homologi* («*qui homologi more gentilicio nuncupantur*»: *Cod. Theod.*, XI 24, 6, 3) sont pratiquement une et la même chose. Mais si nous connaissions jusqu'à présent des *λαοί* dans tout l'Orient hellénistique, établis en toutes sortes de terres publiques, même des cités autonomes, les inscriptions des provinces européennes et latines de l'Empire n'avaient nulle part documenté ce terme. En ce qui concerne la Thrace et surtout les provinces danubiennes, le régime agraire qu'on recontre ici, est celui de la moyenne et petite propriété appartenant à des citoyens et vétérans romains ou à des indigènes, tous libres, et organisés par communes rurales très florissantes. Le système du fermage forcé paraît y être presque inconnu jusqu'à l'époque qui nous préoccupe, le III-e siècle. Mais qu'est-ce que vont alors chercher ces *βασιλικοὶ λαοί* en Scythie Mineure? Nous sommes d'avis qu'il n'y a qu'une seule réponse: les divers *dediticii*, Barbares reçus dans l'Empire, sont organisés comme ouvriers agricoles officiels sur les domaines de l'État. Ils sont ces *gentiles* des provinces latines orientales, ou *laeti* des provinces latines occidentales, qui à partir de la fin du III-e siècle deviennent les colons *κατ᾽ἐξοχὴν* des *terrae laeticae*. (Voir ci-dessus p. 101 et suiv. les textes et la littérature de la question). Toutefois on ne connaissait pas, même chez Ammien, aucune organisation des *gentiles* en Orient jusqu'à la fin du IV-e siècle, tandisque notre inscription du *vicus Secundini* nous montre que sous le nom de *Λαοί* les divers *gentiles* ont été organisés déjà en 237 comme des colons libres et que, malgré leur qualité de *dediticii*, ils sont plutôt assimilés aux *gentes* libres de l'empire, vivant dans une presque égalité de droit privé avec les *cives Romani*, dont ils deviennent le complément agraire dans les *vici* de la *Romania* danubienne. En effet, le document d'Istrie nous introduit au milieu même du procès d'infiltration pacifique et de romanisation des barbares qui habitaient aux confins

de l'Empire. De même qu'avant Caracalla nous retrouvons si souvent dans les villages de la Scythie Mineure des *cives Romani et Bessi consistentes*, également pourvus de droits civiques, mais vivant d'une vie uniquement romaine, de la même manière voyons nous après Caracalla apparaître les *Lai (Lae)* dans ces mêmes villages comme habitants de langue, de moeurs et d'organisation romaine, quoique du point de vue purement ethnique on tient encore à affirmer leur personnalité différente. De tout l'Illyricum nous ne possédons qu'un seul autre exemple de *Gentiles consistentes* au milieu des Romains et, quoique différents de ces derniers, menant une vie profondément romaine: à *Virunum* en Norique (CIL. III 4779 avec 4777 et 4778), près de la frontière italienne, nous rencontrons les *gentiles qui consistunt (in Manlia)* faisant des dédicaces *Genio Augusti iuventutis Manliensium*, et contribuant de leur argent à l'érection des monuments, ensemble avec cette *iuventus Manliensium*, constituée en *collegium* (qui dédie encore des monuments à la déesse illyre *Epona* ou à *Fortuna Augusti)*, très probablement en camarades d'armes, également obligés de veiller à la garde du *limes* impérial contre les barbares et par suite bénéficiant d'un traitement civil absolument égal. Quoique les inscriptions de Virunum ne soient pourvues d'aucune indication éditoriale à propos de l'époque d'où elles datent (notre proteste contre la mauvaise habitude de publier des inscriptions en simples caractères typographiques, sans aucun détail sur l'époque à laquelle elles appartiennent, n'a pu provoquer dans la commission des Compléments du CIL et des IG, près l'*Union Académique Internationale*, en avril, c. a., qu'un voeu officiel assez incomplet) nous sommes enclins, d'après leur contenu, à les attribuer toujours au III-e siècle, c'est-à-dire à la même époque, dont relèvent nos documents d'Istrie et de Tomes. L'égalité de situation civile, religieuse et sociale des *cives Romani* et des *gentes* apparaît comme indubitable dans ces trois cas et implique une évolution contemporaine. — En effet, si nous réfléchissons au fait que le procès de colonisation des barbares dans l'Empire commence déjà sous Auguste et Néron et que par exemple, chez nous dans la Dacie Supérieure ou dans la Mésie Supérieure, nous retrouvons même des *Mauri Gentiles* qui vers le milieu du II-e siècle cultivent la terre comme vétérans en Transylvanie ou dans la Petite Valachie (CIL. III, d. LXVII a. 158 et Pârvan, *Arch. Anzeiger*, 1913, p. 373 et suiv.), tandis que la Dacie de Trajan (d'ailleurs comme les deux Mésies et les deux Pannonies) est continuellement colonisée avec des barbares immigrés: Daces libres, Carpes, Sarmates, Germains, etc., — il est évident que toutes ces *gentes*, analogues aux nations libres comprises dans l'Empire même, étaient mélangées d'égal à égal aux provinciaux romanisés, et, vu que la coutume de lier les colons à la terre qu'ils travaillaient, n'était pas encore la règle, ces barbares étaient très vite romanisés, par la voie que les dédicaces romaines des territoires ruraux d'Istrie, de Tomes, ou de Virunum nous illus-

trent d'une manière si suggestive. Nous croyons donc, partant de l'examen de ces faits, que les *Lai (Lae)* de Scythie Mineure ne peuvent pas être des *laeti* dans le sens germanique du mot, adopté par la suite aussi chez les Romains, de *Liten*, mais comme des *gentes* libres, à propre *civitas*, comme p. e. ces *cives Cotini*, que nous rencontrons en 223 à Rome dans la garde prétorienne. Il n'est donc pas nécessaire d'admettre déjà du temps de Maximin des *laeti* en Scythie Mineure, mais seulement des *Lai [Λαοί]*, *Lae (Laoe*, de *Λαοί*, *Gentes)*; les *cives Romani et Lai consistentes vico Secundini* sont tout simplement des Romains et des Pérégrins qui vivent ensemble, à la Romaine, exactement comme quelques dizaines d'années auparavant les *cives Romani et Bessi*. — Nous savons que beaucoup de Daces libres (Costoboques, Carpes), de Sarmates et de Goths s'infiltrent en Scythie au cours du II-e, III-e et IV-e siècle. À quelles nations auront appartenu les *Lai (Lae)* des territoires d'Istrie et de Tomes, c'est très difficile de préciser. Mais vers 237 les barbares qui battaient avec le plus de violence dans cette région aux portes de l'empire, c'étaient les Carpes et les Goths qui détruisirent Istrie aussi, en 238 *(vita Max. et Balb.* 16, 3). — Il suffit, en tout cas, d'attirer maintenant l'attention sur la situation extrêmement intéressante qui a dû se créer dans le cas où les *gentes* du *vicus Secundini* ont été d'origine dace: des Daces libres (Costoboques et Carpes), descendus des collines de la Moldavie Septentrionale et Orientale, absolument de la même manière dont les Daces libres du Nord de la Transylvanie descendaient dans la Dacie de Trajan au II-e et au III-e siècle. Ces immigrants s'infiltraient dans le territoire daco-romain de la Scythie Mineure, où, dans les diverses *davae* daces (cp. le *vicus Buteridavensis* constaté dans le territoire même d'Istrie: *Histria* IV, p. 725), ils retrouvaient des frères dans l'acception la plus littérale du mot: vers 237 il était encore très possible de rencontrer ici de vieilles gens qui parlaient toujours l'ancien patois et constituaient ainsi le trait d'union entre les nouveaux venus et les anciens colons, presque totalement romanisés. (Cp. maintenant pour les Daces de la Scythie Mineure notre livre roumain sur les *Origines de la vie romaine aux Bouches du Danube*, Bucarest 1923, ou bien notre mémoire italien, *I primordî della civiltà romana alle foci del Danubio*, dans l'*Ausonia* X, Rome, 1921).

Mais la question des *Lai* et des *Laeti* et *Gentiles* dans l'Empire romain est trop vaste et compliquée pour pouvoir être même effleurée ici, dans un simple commentaire épigraphique. Il nous faudra donc revenir sur tous ces problèmes dans une étude à part.

E R R A T A

La p. 6 (no. 3) trebue adăogată inscr. dela Olbia, citată la p. 108, no. 3.

La p. 107—132 s'au strecurat în rezumatul francez, alăturea de diferite asperităţi de limbă, de care ne dăm bine seama, fără însă a le puteà întotdeauna evità, încă şi următoarele greşeli de tipar, pe care o grabă independentă de voinţa noastră ne-a făcut să le comitem:

P. 109, r. 6 de jos: *convainquants*, în loc de *convaincants*.

P. 111, r. 2: *apporté*, în loc de *rapporté*.

P. 111, r. 16: *controler*, în loc de *contrôler*.

P. 111, r. 18: *bare*, în loc de *barre*.

P. 113, r. 17 de jos: *notre*, în loc de *nôtre*.

P. 114, r. 1 de jos: *bare*, în loc de *barre*.

P. 115, r. 1 de jos: *le tribe édonien*, în loc de *la tribu édonienne*.

P. 116, r. 18: *text*, în loc de *texte*.

P. 116, r. 4 de jos: *à* trebue suprimat.

P. 118, r. 18 de jos: *les*, în loc de *le*.

P. 118, r. 6 de jos: *quelq'un*, în loc de *quelqu'un*.

P. 121, r. 1 de jos: *correcte*, în loc de *correct*.

P. 125, r. 16: *dénominés*, în loc de *dénommés*.

P. 125, r. 1 de jos: *suspecte*, în loc de *suspect*.

P. 129, r. 1 de jos: *clase*, în loc de *classe*.

P. 131, r. 21: *proteste*, în loc de *protestation*.

Fig. 1.
Fragment de decret onorific de pe la 50 a. Chr. (Vezi mai sus, p. 24).
Fragment d'un décret honorifique, de la moitié du I-er siècle av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 111, no. 16)

Fig. 2.
Fragment de inscripție manumissională din sec. I p. Chr. (V. mai sus, p. 38).
Fragment d'un document manumissional du I-er s. apr. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 113, no. 37).

Fig. 3.
Fragment de inscripție dedicatorie din vremea Antoninilor. (V. mai sus, p. 53).
Fragment d'une dédicace du temps des Antonins. (Ci-dessus, p. 117 no. 43).

Fig. 4.
Fragment de inscr. gr. din sec. III—II a. Chr. (Mai sus, p. 20).
Fragment d'inscr. gr. du III—II s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 20).

Fig. 5.
Rest dintr'o listă de membri ai unui colegiu: sec. II p. Chr. (Mai sus, p. 52).
Fragment de l'*album* d'un θίασος du II-e s. apr. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 117, no. 42).

Fig. 1.
Altar votiv pus la 13 Iunie 149 de sătenii din *vicus Quintionis.* (Mai sus, p. 56).

Autel votif dédié le 13 juin 149 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis.* (Ci-dessus p. 118).

Fig. 2.
Fragment de epistil cu o dedicaţie unui Antonin. (Mai sus, p. 62).

Fragment d'un épistyle en marbre d'un édifice dédié à un empereur de la famille des Antonins. (Ci-dessus, p. 119, no. 48).

Fig. 3.
Altar votiv pus la 13 Iunie 169 de sătenii din *vicus Quintionis.* (Mai sus, p. 63).

Autel votif dédié le 13 juin 169 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis.* (Ci-dessus, p. 120).

Fig. 1.
Altar votiv pus la 13 Iunie 175 de sătenii din *vicus Quintionis*. (Mai sus, p. 67).

Autel votif dédié le 13 juin 175 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis*. (Ci-dessus, p. 121).

Fig. 2.
Idem, dela 13 Iunie 176 (mai sus, p. 71).

Idem, du 13 juin 176 (ci-dessus, p. 122).

Fig. 3.
Idem, dela 13 Iunie 177 (mai sus, p. 74).

Idem, du 13 juin 177 (ci-dessus, no. 52, p. 122 et suiv.).

Fig. 1.
Altar votiv pus în anul 177 de primarul din *vicus Celeris.* (Mai sus, p. 79).
Aute votif dédié en 177 par le maire du *vicus Celeris.* (Ci-dessus, no. 53, p. 124 et suiv.).

Fig. 2.
Fragment de altar votiv rural din sec. II—III (mai sus, p. 84).
Fragment d'un autel votif paysan du II—III s. (Ci-dessus, p. 126, no. 55).

Fig. 3.
Monument funerar al unui bess romanizat. (Mai sus, p. 95)
Monument funéraire d'un besse romanisé (Ci-dessus, p. 128, no. 60).

Fig. 1.
Fragment de inscripţie comemorativă, poate dela împăratul Maximinus. (Mai sus, p. 82).
Fragment d'inscription commémorative, dédiée, ev., par l'empereur Maximin. (Ci-dessus, p. 126, no. 54).

Fig. 2.
Lista membrilor unui colegiu funeraticiu dela Histria. (Mai sus, p. 91 şi urm.).
Album d'un thiase d'Istrie. (Ci-dessus, p. 128).

Fig. 1.
Altar votiv pus de Romanii şi de LAE *(ΛΑΟΙ)* dintr'un sat de lângă *Tomi*. (Mai sus, p. 98--99).

Autel votif dédié par les *c. R.* et les LAE *(ΛΑΟΙ)* d'un village du territoire de Tomes. Ci-dessus, p. 129).

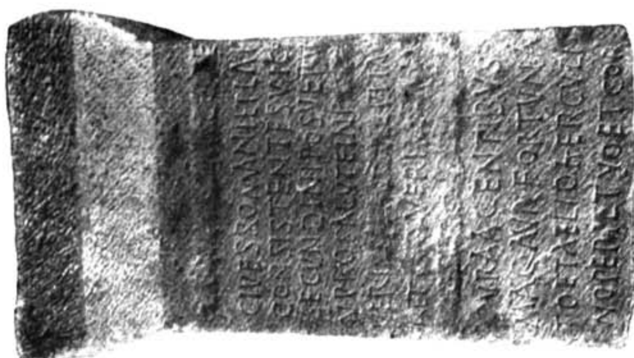

Fig. 2.
Altar votiv pus în anul 237 de Romanii şi de LAI *(ΛΑΟΙ)* din satul lui *Secundinus* de lângă Histria. (Mai sus, p. 97 şi urm.).

Autel votif dédié en 237 par les *c. R.* et les LAI *(ΛΑΟΙ)* du *vicus Secundini*. (Ci-dessus, p. 129 et suiv.).

Fig. 3.
Inscripţie votivă pusă pentru un colegiu funeraticiu. (Mai sus, p. 85 şi urm.).

Dédicace d'une *arcina* (!) à l'usage d'un collège funératice. (Ci-dessus, p. 126, no. 56).